

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**CUMHURİYET'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCESİ
VE
YENİ İNSAN**

**PINAR NAZLI KÖPRÜLÜ
08710005**

**TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. YAVUZ CEZAR**

**İSTANBUL
2011**

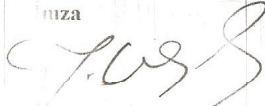
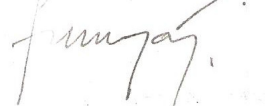

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMHURİYETİN İKTİSADİ DÜŞÜNCESİ
VE
YENİ İNSAN

PINAR NAZLI KÖPRÜLÜ
08710005

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 12.05.2011
Tezi Savunulduğu Tarih: 12.05.2011

Tez Oy birliği / Oylukluğu ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı:	Dr. Yavuz CEZAR	
Jüri Üyeleri :	Prof. Dr. Turan YAY	
	İSTANBUL 2011	
	Prof. Dr. Nevri Coşkun	

ÖZ

CUMHURİYET'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCESİ VE YENİ İNSAN PINAR NAZLI KÖPRÜLÜ

Mayıs, 2011

Batı'nın sanayileşme ve modernleşme sürecini uzaktan izleyen Osmanlı İmparatorluğu, özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren reformlarla Batı'yla arasındaki farkı gidermeye çalıştı. Ancak yapılanlar çeşitli nedenlerle köksüz ve temelsiz kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelindiğinde dualist bir toplum yapısı ve yarı sömürgeleşmiş bir ekonomi vardı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da Batılı devletlerin işgallerinin başlamasına Türk ulusu Atatürk'ün etrafında birleşerek antiemperyalist bir savaş olan Kurtuluş Savaşı'nı başlatarak karşılık verdi. Çok zor koşullar altında kazanılan bu zaferin ertesinde imzalan Lozan Barış Antlaşması, tüm dünyaya bağımsız yeni bir Türk devletinin kurulduğunu haber veriyordu.

Modern bir medeniyet yaratmak amacıyla olan Atatürk'ün önderliğinde reformlara girişildi. Yeni devletin amacı, muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve iktisadi kalkınmayı sağlamaktı. Kör bir Batılılaşmadan farklı olarak, Batılılaşmanın dayandığı temel ilkeler hayata geçirilmeye çalışıldı. Sembolik devrimlerle bir çağın bitip yeni bir çağın başladığı halka benimsetiliyordu. Siyasi, hukuki, toplumsal ve iktisadi reformlarla muasır medeniyet seviyesine giden yola girilmiştir. Bağımsız ve güçlü bir ekonomiye dayanmayan bir devlet uzun süre yaşayamayacağı için iktisadi kalkınmaya önem verildi. İktisadi kalkınmanın sağlanması için iktisadi tutum ve davranışların ve iktisadi zihniyetin değişmesi gerekiyordu. Yetinmeci, dünya malında gözü olmayan, aşırı kadercı bir zihniyetin yerini daha fazlasını elde etmeyi isteyen, maddi çıkarını koruyup gözetken, yaptığı işle ülke kalkınmasına yararlı olduğu duygusuyla çalışan bir zihniyete bırakması gerekiyordu. Çok zor koşullar altında yapılan atılımlar sayesinde profesyonel işadamları ve işçi sınıfı oluşmuştur. Yeni modern bir ulus devlet inşa sürecinde iktisadi düşünceleri ve yeni insanı anlatmayı amaçlayan bu tezi modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün ölüm tarihinde kesmemin anlamlı bir son nokta olacağını düşündüm. Bugünün Türkiye'sinin değişim ve gelişmeye açık yapısının temellerinin atıldığı kuruluş yılları, geri kalmış ülkelerdeki iktisadi kalkınma ve modernleşme süreçlerini değerlendirmede yol gösterici olacaktır.

Anahtar kelimeler: İktisadi zihniyet, modernleşme.

ABSTRACT
THE ECONOMIC IDEA OF TURKISH REPUBLIC AND NEW PERSON
May, 2011

Ottoman Empire, that monitored industrialisation and modernization process of Europe remotely, began to realise reforms to reduce the differences by the second half of 19th century. However, those attempts were baseless. Right before First World War, Ottoman Empire had a dualistic social structure and semi colonized economy. Turkish nation responded to occupation of European countries over Anatolia after the war by coming together around Atatürk and starting the anti imperialistic war called as “Turkish War of Independence”. Lozan Peace Agreement, that was signed after this war, which was won under very difficult circumstances, was informing the world about the new independent Turkish state.

Reforms started to be realised by the leadership of Atatürk whose goal was creating a new modern civilization. Targets of new Turkish state were reaching a modern civilization level and providing economical development. The basic principles of westernization began to be carried out in life. Symbolic revolutions were used to adopt people the fact that a new age had started. Reforms on political, legal, social and economical subjects were ways of attending modern civilizations. Economical development was paid a special importance due to the fact that a government which is not based on an independent and strong economy can't live long. Economical behaviours and mentality had to be changed in order to provide the development. The fatalistic mentality of Turkish people who were satisfied with little, and who did not demand for more, had to be changed to become ambitious to earn and look out for himself and the country. Professional businessmen and worker classes were generated by the progresses made under very difficult circumstances. This study, which is analyzing the period till the death of Atatürk, focuses on economical mentality of Republic of Turkey and new person. Analysis of foundation years of Republic of Turkey can be helpful to evaluate development and modernization processes of underdeveloped countries.

Key Words: Economical mentality, modernization,

ÖNSÖZ

Cumhuriyet'in Atatürk'lü yıllarındaki iktisadi kalkınmanın sağlanması ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için gerçekleştirilenler bir toplum mühendisliği hikayesidir. Üstyapı ve alt yapı yatırımları sonucu modern insan oluşuyor. Modern insan ülkenin kalkınma ve gelişiminin hızlanarak sürmesini sağlıyor. O süreci düz bir çizgide anlatmak mümkün değildi. Dolayısıyla siyasal, psikolojik unsurları tezin içine katmaya ve zamanda daha geriye gitmeye gerek duydum. O yılların müziğinin duyulmasını sağlayabildiğim ölçüde tezin amacına ulaşmış olacağı düşüncesindeyim.

Konuyu birçok bakış açısıyla düşünmeye sevk eden yönlendirmeleri ile böylesine disiplinlerarası bir konuda boğulmayıp yüzmeme yardımcı olan tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Yavuz Cezar'a teşekkürlerimi sunuyorum. Tez çalışma sürem boyunca büyük bilgi, birikimi ve anlayışı karşısında ne kadar şanslı olduğumu düşündüğümü belirtmeliyim. Ayrıca yüksek lisans eğitimim sırasında üzerimde emeği geçen diğer hocalarıma da çok teşekkür ederim. Son olarak tez çalışmam sürecinde destekleri nedeniyle aileme teşekkürler.

İstanbul, Eylül, 2011

Pınar Nazlı Köprülü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TEZ ONAY SAYFASI	
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Tanımlar.....	1
1.2. Giriş.....	4
2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GERİ KALMIŞLIK PROBLEMİ	9
2.1. Sanayi Devrimi ve Osmanlı.....	9
2.2. Fransız Devrimi ve Osmanlı.....	12
2.3. Tanzimat Fermanı ve Osmanlı.....	13
2.4. Ekonomide Yeni Gelişmeler: Ticaret Antlaşmaları.....	15
3. BATILILAŞMA	23
3.1. Çağa Ayak Uydurma Girişimleri.....	23
3.2. Meşrutiyet Rejimi.....	28
3.3. Osmanlı ve Dualist Yapı.....	30
4. YENİ DEVLETE DOĞRU	32
4.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Getirdikleri.....	32
4.2. Bir Dönüm Noktası: Kurtuluş Savaşı.....	35
4.3. Dünya Yeni Devleti Tanıyor: Lozan.....	39
4.4. Önce Ekonomi: İzmir İktisat Kongresi.....	42
5. CUMHURİYET'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCESİ	44
5.1. Kuruluş Yıllarında İktisadi Düşünce.....	44
5.2. 1923-1929 Dönemi İktisadi Kalkınma.....	52
5.2.1. Tarım.....	52
5.2.2. Sanayi.....	56
5.2.3. Ulaşım.....	59
5.2.4. Bankacılık.....	60
5.2.5. Kamu Maliyesi.....	63
5.2.6. Nüfus, Eğitim, İşgücü.....	65

5.3. 1929-1938 Dönemi İktisadi Kalkınma.....	68
5.3.1. Tarım.....	69
5.3.2. Sanayi.....	72
5.3.3. Ulaşım.....	75
5.3.4. Bankacılık.....	77
5.3.5. Kamu Maliyesi.....	79
5.3.6. Nüfus, Eğitim, İşgücü.....	82
6. ÇAĞDAŞLAŞMA.....	87
7.SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	103
ÖZGEÇMİŞ.....	110

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarımdaki Mülkiyet İlişkileri.....	54
Tablo 2: 1921 Yılında Anadolu'da Sanayi.....	56
Tablo 3: 1924-1929 Yılları Bankacılık Sektöründe Özel, Devlet ve Yabancı Bankaların Payı.....	61
Tablo 4: 1926-1929 Yılları Arasında Bütçe Gelir ve Giderleri.....	64
Tablo 5: 1923-1929 Yılları Arasında Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı	68
Tablo 6: Belli Başlı Tarım Ürünlerinin Üretim Miktarı ve Canlı Hayvan Sayısı	69
Tablo 7: Tarımda Yatırımlar ve Sermaye Stoğuyla İlgili Göstergeler.....	70
Tablo 8: Ulaştırma Sektörü Temel Göstergeler.....	76
Tablo 9: 1930-1938 Yıllarında Bankacılık Sektöründe Özel, Devlet ve Yabancı Bankaların Payı.....	78
Tablo 10: 1930-1933 Yılları Arasında Bütçe Gelir ve Giderleri.....	81
Tablo 11: 1926-1940 Yılları Arasında Öğrenci Sayısı ve Okuryazarlık Oranı.....	83
Tablo 12: 1930-1936 Yılları Arasında Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı.	85

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AÜ:	Ankara Üniversitesi
BY:	Bilgi Yok
ATIC:	American Turkish Investment Corporation
DİE:	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
ILO:	International Labour Organization
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İTÜ:	İstanbul Teknik Üniversitesi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesi ve yeni insan ifadesi çeşitli disiplinlerle ilgili farklı birçok kavramı, olayı ve olguyu akla getiriyor. Multidisipliner bir konuyu çalışmanın zorluğunu azaltabilmek ve bilimsel şekilde inceleyebilmek için belirli bir kavramsal çerçeve çizmek iyi bir başlangıç olabilir. Daha başta Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesi ve yeni insan ifadesindeki kavramsal çerçeveyi çizen bir yöntem izlemek, sonraki bölümlere ışık tutmada yararlı olacaktır. Bu bölümde önce tezin başlığındaki kavramlar tanımlanmaktadır. Daha sonra ise tezle ilgili klasik bir giriş yapılmaktadır.

1.1. Tanımlar

Cumhuriyet'in İktisadi Düşüncesi:

Cumhuriyet kurulduğunda ülke kronik bir geri kalmışlık tablosu ile karşı karşıyadır. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ekonomik alanda güçlü olduğu takdirde ayakta kalacağı bilinmektedir. Ülkenin geri kalmışlığı yenebilmesi ekonomiden geçmektedir. Cumhuriyet Türkiye'si ekonomi unsuru üzerinde gelişip yükselecektir. Hukuki açıdan ekonomik hayat çağdaştırılmakta ve kapitalist sistemin işleyebileceği hale getirilmektedir.

Ülkede güçlü bir ekonominin sağlanması için takip edilen iktisadi düşünce, milli iktisat düşüncesi olur. Milli iktisat düşüncesi o yıllarda ülke ve dünya konjonktürüne göre belirlenen iktisadi politikalar yoluyla uygulamaya konur. Kuruluş yıllarında milli iktisat düşüncesi, yerli girişimciler yaratma politikası ile hayata geçer. Yerli girişimciler yaratma politikası, sermayeyi milli olmayan unsurlardan milli olan unsurlara aktarmanın, bu şekilde kalkınmayı ve gelişmeyi sağlamanın yolu olur. Buna uygun yeni bir ekonomik zemin kurumsal ve yasal sistemlerle sağlanmaya çalışılır. Yürürlüğe konan kanunlar ve uygulanan teşvikler yerli girişimcileri desteklemeye yöneliktir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin her alanda yeniden inşasına girilmektedir.

Yerli girişimciler yoluyla istendiği gibi sermaye birikimi sağlanamaması ve dünya bunalımının ortaya çıkardığı şartlar nedeniyle izlenen iktisadi politika değişmek zorundadır. 1930'larda milli iktisat düşüncesini hayata geçirmenin yolu devletçilik politikası olur. İlk yıllardaki devletin ekonomiyi düzenleyici rolü yanına halkın yapamayacağı işleri devletin yapacağı böylelikle sermayenin devlette birikeceği bir model konur. Devletçilik anlayışına uygun ekonomik düzenlemelere gidilir. Devletçiliğin dozunun ayarlanmasına çalışılır. Devlet uygulanacak devletçilik modelinde yerli girişimciyi yine korumaya devam edecek, fakat sermaye birikiminin sağlanması için sanayileşme politikalarına ağırlık verecektir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin milli iktisat düşüncesini yaşatan politikalarından bir diğeri yabancı şirketleri millileştirme politikasıdır.

Ulaşım alanında kuruluş yıllarından itibaren demiryolu politikasına çok büyük önem verilir. Bütçeden demiryolu politikasına mutlaka kaynak ayrılmaktadır. Demiryolu politikası 1930'larda sanayileşme politikasıyla birleştirilmektedir. Cumhuriyet Türkiye'sinde bütçe yapmak devlet olmanın başlıca özelliklerinden biri görülür. Vergi politikasında halkın fedakarlık göstermesi istenir, bütçenin açık vermemesi için hesapsız dış borçlanmadan kaçılır. Hesapsız dış borçlanmak, ülkenin geleceğini çalmak olarak görülür. Tarımsal alanda gelişmenin sağlanabilmesi için tarımsal eğitime önem verilir. Ekonomik hayatta uyumun arandığı o yıllarda halkın bir bütün olduğunun altı çizilerek halkın sınıflara ayrılmasının önüne geçilmektedir. Vatanseverlik duygularının altı çizilerek yerli malı kullanımının teşvik edilmesini milli iktisat düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Milli iktisat ve tasarruf haftaları düzenlenmekte, halk çağdaş iktisadi alışkanlıklar konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmaktadır. Ekonomik hayatın çağdaşlaşmasını sağlamak için çalışma ve ölçülerde uluslararası standartlara geçilmektedir. Halk arasında sosyal adaletsizlikler oluşmasının önüne geçilmektedir. Milli iktisat düşüncesi devletçilik çizgisinde uzun yıllar kalacaktır.

Yeni İnsan Tipi:

Cumhuriyet Türkiye'si'nin amacı muasır medeniyetlerin bulunduğu seviyeye ulaşmak bir başka ifadeyle çağdaşlaşmaktır. Ülke her alanda sahip olduğu geri kalmışlık tablosu ile Atatürk önderliğinde çıkılacak uzun soluklu bir yolculuğun eşiğindedir. Çağdaşlaşma amacına ulaşmak geleneksel siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının yerine çağdaş yapının hızla geçmesine bağlıdır. Cumhuriyet ilan edilir edilmez

çağdaşlaşmanın gerektirdiği üst yapısal düzenlemelere girilir. Yeni kurumlar, kanunlar, düzenlemeler çok büyük öneme sahip olsalar dahi onlara sahip çıkacak ve uygulayacak insanla tamamlanmasıyla hayata geçebilir. Bu insan, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı'nın geri kalmasına sebeplerinden biri olan bilimsel çalışmalardan, akılcılıktan uzak, aşırı kaderci, yetinmeci ortaçağ zihniyetine sahip insan olamayacağına göre yeni bir insan tipine ihtiyaç vardır. Çağdaşlaşma, çağdaş bir dünyanın parçası olan insanlarla olur. Yeni insan, dünyevi hayatla manevi hayatı arasındaki dengeyi sağlamış, çağdaş medeniyetlerin temelindeki akılcılığı ve bilimsel düşüncüyü kendisine katabilmiş olmalıdır. Siyasal, toplumsal ve ekonomik olarak Cumhuriyet Türkiye'si'nin ruhunu içselleştirebilen ve yaptıklarıyla ülkeyi sanayileşmiş çağdaş ulusal bir devlete bir adım daha yaklaştıran insan yeni insan olur.

Çağdaşlaşmanın gerektirdiği şekilde mevcut insan tipi değiştirilmesine girildi. Yeni insanın yaratılmasında en büyük rol eğitime verildi. Çağdaş dünyanın parçası olan yeni insanı yetiştirecek olan eğitim sisteminin bireylerde bu yönde bir değişim yaratması için eğitim sistemi buna göre düzenlendi. Akılcı, bilimsel biçimde düzenlenen ders programları, geçmişle bağları koparan Latin harfleri, dil ve tarih çalışmaları, halk evlerinin kurulması; bu şekilde insanların eğitilmesi sağlanmaya çalışıldı. Yeni insanın yetişeceği siyasal ve toplumsal ortamın sağlanması için çağdaş medeniyetlerin özündeki laik düşünce, anıtsal sayılabilecek siyasal dönüşümler ve insanların yüzyıllar içinde oluşmuş inanışları, düşünceleri, yaşam biçimlerini değiştiren toplumsal dönüşümlerle uygulamaya kondu. Sembolik değişiklikler, sonuçları daha uzun sürede ortaya çıkacak olan kafa değişikliğinin başladığının sembolü oldular. O yıllarda Cumhuriyet Türkiye'si, sanayileşmiş çağdaş ulusal bir devlet olarak yeni baştan inşa edilmektedir. Yeni insan, yeni toplumsal, siyasal ve ekonomik şartlar içinde doğmaktadır. Sanayileşmiş çağdaş ulusal devletlerin yerli girişimci sınıfları olur. Bunun için çıkarılan kanunlar, teşvikler, milli iktisat ve tasarruf cemiyetinin düzenlemeleri insanlarda girişimci olabilecek iktisadi uyanışı sağlama çabalarıdır. Yeni insanın doğuşunun Cumhuriyet Türkiye'si'nin çıkarlarına dönüşüp dönüşmediğinin keşfedilmesi için Batı'daki aydınlanmaya kıyasla çok uzun yıllar geçmeyecektir.

1.2. Giriş

Osmanlı- Türk tarihinde modern iktisada ilk adım olarak, ülkenin kapılarını Avrupa'da dönemin iktisadi düşüncesi olan liberalizme açan 1838 Osmanlı-İngiltere Ticaret Antlaşması kabul edilmelidir. Osmanlı-İngiltere Ticaret Antlaşması ve izleyen diğer ticaret antlaşmaları ile ülkede liberal politikalar uygulanmaya kondu. Ticaret antlaşmalarının hükümlerinin Osmanlı'nın aleyhine olması Osmanlı ekonomisinin zarar görmesine yol açtı. O dönemde Avrupa'da oldukça ilerlemiş olan liberal düşüncenin Osmanlı'da gelişebilmesi için ne oradaki gibi serbest piyasa, ne bireysel girişimciliğe uygun zihniyet ve yaşam biçimine sahip insanlar ne de özel mülkiyet güvencesi sağlayan hukuki kanunlar vardı. Sadece ticaret antlaşmalarıyla aydınlar arasında ülkede modern bir iktisadi düşünce ortamı doğmuştur. Osmanlı'da liberalizm akımının öncüleri Mehmet Şerif Efendi, Sakızlı Ohannes Paşa, Cavit Bey oldu. Ülkenin açık pazar haline gelmesinden, mevcut iş olanaklarının giderek kaybolmasından, halkın giderek daha fazla yoksullaşmasından uygulanan liberal iktisat politikalarını sorumlu tutan himayecilik usulü akımı ortaya çıktı. Bu iktisadi akımın en etkili taraftarları Ahmet Mithat Efendi ve Musa Akyiğitzade oldu.

Osmanlı- İngiltere ticaret antlaşmasından bir yıl sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan diğer bir süreç Batılılaşma'yı başlatmaktaydı. Batı'da insanların katı ortaçağ zihniyetini aşmaları, kilisenin etkisini yitirmesi, akılcı ve bilimsel düşüncenin yol gösterici olması onbeşinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar geçen uzun bir süreçte gerçekleşmişti. Bu süreci yaşamadan bu sürecin sonuçları olan çağdaş toplumsal, siyasal, ekonomik kurumları, kanunları ve yaşam biçimini Osmanlı İmparatorluğu'na adapte ederek Osmanlı'nın Batılılaşması beklendi. Eski kurumlar, kanunlar ve zihniyet dururken bunların yanına Batılı kurumlar, zihniyet, kanunların getirilmeye çalışılan bu dönem Osmanlı'da kafaların çok karışmasına, toplumsal, idari, ekonomik alanlarda dualizme yol açmıştı. Ticaret antlaşmalarının etkisi ile başlayan yarı sömürgecilik sürecinde halk daha yoksullaşmasının sebebini Batılılaşma hareketlerinde arıyor; bu durum Batılılaşmaya tepki duyulmasına sebep oldu. Tanzimat'ı izleyen Islahat ve meşrutiyet dönemlerinde devam eden Batılılaşma hareketleri Batı'ya öykünme düzeyinde kalarak derinleşmemişti. Osmanlı aydınlarının temel tartışması imparatorluğun nasıl ayakta tutulacağı ile sınırlı kaldı. İmparatorluğun nasıl ayakta kalabileceği sorusu Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşünce akımlarının doğmasına yol açtı. Balkan Savaşları sonucu Balkan

lkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi ve yine Arap lkelerinin elden çıkması ile birlikte düşünce akımlarından Trkllk diğerklerine göre ön plana geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı ncesi ve savaş yıllarında ortaya çıkan milli iktisat düşüncesinde bu akım etkili oldu. Milli iktisat düşüncesi İttihat ve Terakki ve gazetelerde çeşitli yazılarla savunulmaktaydı.

Cumhuriyet Türkiyesi'ne, Osmanlı'dan toplumsal, siyasal, ekonomik olarak geri kalmış bir ülke enkazı kalmıştı. Yoksulluklar içindeki Türkiye, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı amaç edinerek geri kalmışlığı yenmeyi planlıyordu. Lozan görüşmeleri bitmeden 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi düzenlenmesi ülkenin varolup olamayacağı savaşının ekonomiden geçeceğini belli ediyordu. Atatürk Osmanlı'nın içine düştüğü durumun ekonomik sebeplerle alakalı olduğu ve yeniden inşa edilecek ülkenin ekonomik olarak güçlü olabilirse ayakta kalacağı ve gelişeceği düşüncelerini dile getiriyor. Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesi olan milli iktisat düşüncesinin temelleri bu kongrede atılmıştı.

Gler ve mübadeleler sonucu oluşan nüfus yapısı milli iktisat yaratmak için uygun bir ortam hazırlamış olabildi. Ancak halkın ekonomik konulara uzaklığı, ekonomik zihniyet yoksunluğu, dünyevi hayata yatkın olmaması, sermaye birikimi azlığı nedenleri milli iktisatın oluşmasının önünde engeldi. Kapitalist ağdaş bir ekonomik sistemin oluşabilmesi için üstyapısal düzenlemelere başlandı. Yerli girişimcilerin doğuşuna fırsat tanıyacak bir ortamın oluşabilmesi için gerekli hukuksal düzenlemeler yapıldı. Yerli girişimciler yoluyla sermaye birikimi sağlamak için yapılanlar iktisadi uykunun kırılmasını sağlamış ancak istenen başarıyı gösterememişti. Batıda ortaçağ zihniyetinin kırılarak burjuvazi sınıfının doğması yüzyılları aldığına göre Cumhuriyet Türkiyesi'nde bir anda olması beklenmemelidir. Fakat kuruluş sıkıntılarını geçirmekte, yeni rejimi oturtmaya ve halka benimsetmeye çalışmakta olan Türkiye'nin ekonomisinin güçlü olması çok önemliydi. Ekonomik her alanda yeniden inşaya girişilmişti. İlk yıllarda en önemli iktisat politikalarından biri şimendifer politikası oluyordu. Bankacılıkta, nüfus, eğitim, işgücü alanlarında izlenen iktisat politikaları milli iktisat düşüncesi ile örtüşmektedir. 1929 yılında önce Amerika borsasında patlayan bir kriz kısa sürede dünyayı etkisi altına alarak dünya bunalımı yaratmıştı. Uluslararası ticarete mal talep ve fiyatları hızla düşmekteydi. Türkiye'de krizin etkileri, kriz çıkmadan bir yıl önce aşırı bir ithalat yaşanmış olduğundan kendini ciddi bir kambiyo bunalımında, tarımsal ürün fiyatları düşen

köylüyü çok ağır ekonomik koşullarla sürüklemesinde gösterdi. 1929 yılı, Osmanlı'dan kalan Düyun-u Umumiye borçlarının ödemelerinin başladığı yıla denk geliyordu. Bu dönemde, Cumhuriyet Türkiye'si liberal politikalarından devletçiliğe geçiş yaşayacaktı. Devletçilik politikasının sağlam bir zemine oturtulması ekonomi bakanı Şeref Bey'in değişmesine ve yerine Celal Bey'in getirilmesine ve ilk düşünülen devletçilik modelinin yerine devletin yerli girişimcileri desteklemeye devam edebileceği, ancak sanayileşme politikaları ile ülkenin daha kısa yoldan kalkınabileceği bir devletçilik modeline geçiş yaşandı.

Politikacılar dışında iktisat politikalarının nasıl olması gerektiği ile ilgili en etkili tartışmaların literatür taraması yapıldığında Kadro dergisi ve Ahmet Hamdi Başar tarafından yürütüldüğü ortaya çıkmaktaydı. Kadro dergisi ve Ahmet Hamdi Başar iktisadi politikalara eleştiriler ve öneriler getirerek uygulanan ve uygulanacak politikalarda etkili olmayı amaçlamaktaydılar. Cumhuriyet Türkiye'si'nin o günkü yapısı ise buna müsait değildi. O dönemde Amerikalı uzmanlara hazırlatılan Hines Raporu, beş yıllık kalkınma planı öncesi Sovyet uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar, merkez bankası kurulması hakkında fikir almak için ilk kuruluş yıllarından itibaren getirilen yabancı uzmanlar hükümetin ekonomik politikalara verdiği önemin ne denli büyük olduğunu ve ülke meselelerine ne denli titiz yaklaşıldığını ortaya koymaktaydı.

Çağdaşlaşmayı amaçlayan Cumhuriyet Türkiye'si'nin ekonomisinde bunlar olurken siyasal ve toplumsal alanda büyük dönüşümler yaşanmaktaydı. Cumhuriyet'in kuruluş yılları Türkiye tarihinde birçok dönüm noktaları vardı. Çok uluslu bir imparatorluktan ulusal devlete, meşrutiyet rejiminden cumhuriyet rejimine, yarı sömürge ekonomisinden ekonomik bağımsızlığa, geri kalmış bir toplumdaki modern bir ulusa geçiş süreçlerinin her birini birer dönüm noktası olarak tarihte çoktan yerlerini aldılar. Çağdaşlaşmayı amaç edinmiş Cumhuriyet Türkiye'si, cumhuriyetçilik, devletçilik, milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık ve laiklik ilkeleri ile çerçevesi çizilebilecek büyük dönüşümler gerçekleştirdiği yıllar geçirmekteydi. Atatürk önderliğinde çağdaşlaşma yolunda hızla adımlar atılmaktaydı. Çağdaşlaşma projesinin çağdaş hayata uygun yeni bir insan yaratması şarttı. Yeni insan, çağdaşlaşma ve iktisadi kalkınma sürecinin bir sonucu olduğu için hem nesne, hem de çağdaşlaşma ve kalkınmayı daha ileri taşıyacak olması itibarıyla bu sürecin gerçek öznesi konumundaydı. Yeni insanın düşüncelerinde, davranışlarında ve yaşam

biçiminde geçmişten kopmasına ve çağdaş medeniyetin gerektirdiği düşünce, davranışlar ve yaşam biçimi edinmesine girişildi. Toplumsal ve siyasal alanlarda yapılan köklü değişiklikler laik düşünce uygulamaları oldular ve yeni insanın manevi aydınlanmasına yol açtılar. Bugün Türkiye, AB ile üyelik görüşmeleri yapan, dinamik yapıya sahip, gelişmekte olan bir ülkedir. Türkiye, çağdaş medeniyet seviyesini yakalamış bir ülkedir. Türkiye'nin bugünkü yapısı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında iktisadi, toplumsal ve idari alanlarda attığı temeller üzerine inşa edilmektedir.

Çalışmada konuyu altı bölümde ele alınarak inceliyorum. Osmanlı'daki değişimin Avrupa'daki değişimden farklı olarak yukarıdan aşağı doğru başlamasını ve buna sebep olan Osmanlı yapısı ikinci bölümün konusudur. Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesi ve yeni insanı anlatabilmek için ülkenin kuruluşunda devraldığı idari, toplumsal ve iktisadi yapıyı bilmek gerekmektedir. Altı yüzyıllık bir imparatorluğun bu konularda bıraktığı mirası bilmek o dönemde izlenen iktisadi politikaların ardındaki iktisadi düşünceleri ortaya çıkarabilmek ve yeni insan derken eski insan nasıldı sorusunu yanıt vermeyi sağlayabilir. Toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimler bir anda gerçekleşmediği için oldukça uzun bir dönemin araştırmasını yapmak gerekti. Sınırlarına kadar gelen değişimin Tanzimat Fermanı ile imparatorluğun içine girdiği ve fermanın ilan edilmesinin etkileri bu bölümde incelenecektir. Osmanlı ekonomisinde İngiltere-Osmanlı ticaret antlaşmasının bir dönüm noktası olduğu, bu ve imzalanan diğer ticaret antlaşmaları ile Osmanlı'nın yarı sömürgeleşmeye sürecine girmesi ve Osmanlı'daki liberal ve himayecilik usulü görüşlerinin belli başlı düşünürleri ikinci bölümde tartışılmaktadır.

Üçüncü bölümün konusunu Batı'nın yüzyılları içerisinde geçirmiş olduğu süreçlerin felsefi temeline inilmeden toplumda Batılılaşma adıyla yapılan yenilikler, bunların mevcut yapıyı etkilemesi ve Batılılaşma sonucunda toplum yapısı oluşturmaktadır. Bu bölümde tepeden inme değişikliklerle Batının ruhunun bireyler tarafından içselleştirilememesi hatta ters tepmesi ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşları sırasında ekonomik yapının aldığı durum ve savaşlar sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar altında iktisadi düşüncenin oluşturulduğu İzmir iktisat kongresi ve ulusal devletin Avrupalılarca tanınmasını sağlayan Lozan Barış'ının ülkenin iktisadi yapısına etkileri ele alınmaktadır.

Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesini beşinci bölümü iki ayrı bölüme ayırarak inceleme yoluna gidilecektir. 1929 Dünya bunalımı nedeniyle ülkenin içine düştüğü zor koşullar, ilk yılların iktisadi politikalarının sürdürülmesini olanaksızlaştırması nedeniyle iktisadi politikalarda gözlenen değişiklik nedeniyle 1929-1938 yıllarını 1923-1929 dönemiyle farklı alt başlıklar altında değerlendirmekteyim. Birinci bölüm 1923-1929 yılları arasında tarım, sanayi, kamu maliyesi, bankacılık, ulaşım, nüfus, eğitim, işgücü alanlarında izlenen iktisadi politikaların birbirleriyle uyumları, politikaların ardındaki iktisadi düşünce tartışılacaktır. 1929-1938 yılları arasındaki iktisadi politikaların tarım, sanayi, kamu maliyesi, bankacılık, ulaşım, nüfus, eğitim, işgücü alanlarında nasıl bir etki yaptığı, toplumun yeni iktisadi politikalara uyumu, bu dönemde izlenen politikaların ilk yıllardaki politikalarla ve iktisadi düşünceyle uyumu, uyumsuzluğu meseleleri ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. İktisadi veriler ve dönemin yöneticilerinin ağzıyla ortaya konan iktisadi politikalar aracılığıyla iktisadi düşüncenin ne olduğu konusu bu bölümde tartışılmaktadır.

Altıncı bölümde Cumhuriyet Türkiye'sinde çağdaşlaşma alanında yapılan reformlar ve bu reformların ardındaki felsefi temel ve bunların sanayileşmiş çağdaş bir ulus devletinin inşasına etkileri tartışılmaya açılmaktadır.

Sonuç bölümünde Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesi ve yeni insan hakkında tezde çıkan sonuçlar ele alınmaktadır.

Bu tezin kapsamı ondokuzuncu yüzyılın başlarından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün ölümüne kadar geçen bütün toplumsal, siyasal ve ekonomik olayların tarihi olmayıp, olaylar Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesinin ve yeni insanın oluşumunda oynadıkları rolle bağlantılı olarak yer almışlardır. Literatür taramasına giriştiğimde Türkiye ve Osmanlı ekonomi tarihi, Türkiye ve Osmanlı modernleşme tarihi hakkında bugüne kadar birçok araştırma yapıldığını gördüm. Tezin kapsadığı yüzyıllık sürenin Osmanlı-Türk kapitalistleşme ve çağdaşlaşma tarihinin önemli dönüm noktaları barındırdığı düşünülürse bunun böyle olması doğaldır. Konu multidisipliner bir konu olduğu için iktisat dışında farklı disiplinlere yer vermek durumunda kalmam kaçınılmaz oldu.

2.Osmanlı İmparatorluğu'nda Geri Kalmışlık Problemi

Bu bölümde onsekizinci yüzyılda Osmanlı'nın, Avrupa'yı dönüşüme uğratan Sanayi ve Fransız Devrimi'ne yol açan gelişmelerin gerisinde olduğu noktasından hareketle imparatorlukta ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki siyasal ve ekonomik gelişmeler içinde geri kalmışlık problemi incelenerek, Cumhuriyet'e miras kalan ekonomik ve toplumsal yapının izleri aranıyor.

2.1. Sanayi Devrimi ve Osmanlı

İngiltere'de buhar makinesinin icadı ve buhar gücüne dayanan makinelerin demir sanayi ve pamuklu tekstil sanayinde kullanımının yaygınlaşması yeni bir devrin başlangıcı oldu. Bu devrim üretimde ve emek verimliliğinde artışı ve üretim maliyetlerinde azalışı sağladı. Diğer Batı Avrupa ülkeleri sanayileşme sürecinde İngiltere'nin takipçileri oldular. 19.yüzyılda İngiltere ve takipçileri, mamul mallarda ucuz ve kitlesel üretim yapan üreticilere dönüşmüş durumdaydılar. Avrupa ekonomileri daha fazla gelişip güçlenebilmek için ürettikleri mallar için pazara ve bol ve ucuz hammadde kaynaklarına gereksinme duyuyorlardı. Avrupalılar, pazar ve hammaddeyi sanayi devrimi öncesinde kalmış üretim tekniklerini kullanan ülkelerde hakimiyet alanları kurarak elde etmeye yöneldiler. Sanayileşen Avrupa'nın zenginliği arttı ve egemenlik alanları sömürgecilikle beraber genişledi.

1299 yılında kurulan Osmanlı 18. yüzyıla kadar oldukça görkemli bir imparatorluk haline gelmişti. İmparatorluk yedi milyon kilometrekareyi aşan toprakları ve yirmibeş milyon kadar nüfusuyla dünyanın en önemli imparatorluklarından biriydi¹. Avrupa'nın Osmanlı üzerinden geçmeyen yeni ticaret yolları bulması ve Osmanlı'nın Batı Avrupa ülkelerine tanımış olduğu kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı ekonomisi gerilemeye başladı. Büyük ölçüde tarıma ve fetihlere dayanan Osmanlı ekonomisi, barutlu ve ateşli silahlar kullanmaya başlayan Avrupa'ya karşı savaşlarda üst üste yenilgiler aldıkça Avrupa'da bir şeylerin değiştiğinin farkına vardı. Savaşlarda alınan yenilgilerin bir sonucu olarak, sultanın kontrolü ve insiyatifi altında dönüşüme tabi

---

¹ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, 4. bs. (İstanbul: Der Yayınları, 1997), 161.

tutulan ilk sınıf askeriye oldu². Avrupa’da olan biteni yerinde görmeleri için devlet katında kişiler Avrupa’ya elçi olarak gönderildi.

Avrupa merkantilist dönemden itibaren ortaçağ uygulamalarında değişiklikler başlamış olduğu halde Osmanlı iktisadi ilişki biçimleri, kurumları ve kararlarında Osmanlı ekonomisinin dayandığı temel prensipler onsekizinci yüzyıla kadar devam etti. Osmanlı ekonomisi provizyonizm, tradisyonizm ve fiskalizm prensiplerine dayanıyordu ve bu prensipler son derece yavaş değişiyorlardı³. O dönemde Osmanlı’nın yaşadığı sıkıntıların kaynağı doğru tespit edilemiyordu. Çoğunlukla eski düzenin gerektiği gibi uygulanmadığı ve devlet katındaki görevli kişilerin kulluk ödevlerini yapmadıkları için Osmanlı’nın savaşları kaybettiği anlayışı hakimdir. Eski düzendeki aksaklıkların düzeltilerek eski düzene geri dönülmesi ile Osmanlı’nın durumunun düzeleceği sanılıyordu. Bu konuda padişahın isteği üzerine değil kendiliğinden Osmanlı’da bir bürokrat olan Penah Efendi tarafından yazılan risale ilgi çekicidir. Penah Efendi’nin risalesini seçişim genel yorumlardan farklı olarak Osmanlı’nın geri kalmışlık durumu ile ilgili yaptığı çok kapsamlı gözlemlerin son derece yerinde oluşudur. Osmanlı’daki ekonomik anlayışın ‘ordusuz devlet olmaz; ordu için savaş araçları gerek; bu ise maliyeye dayanır; mali gücün kaynağı toplumdur; onun için toplumu olduğu düzende tutmak şarttır’ formülü⁴ ile ifade edildiği tarihlerde Osmanlı’nın geri kalmışlığı ile ilgili Penah Efendi’nin saptamaları çağdaşlarına göre farklı içerikteydi. 1770’ler gibi erken bir tarihte Penah Efendi’nin risalesinde ilim ve fenin (hendese, hey’et, pusula, barut, aletler, matbaa) Avrupa’nın ilgisinin çok çektiğini ve o günkü Avrupa’nın ulaştıkları düzeye ilim ve fen sayesinde ulaştıkları tespitini yapmıştı⁵. Osmanlı’nın geri kalmışlığının ilim ve fende geri kalmışlığa dayandırarak coğrafyanın, matbaanın, ucuz kitap ve dağıtımının Batı’ya yetişmek ve geçmek için önemine dikkat çekmektedir. Osmanlı’nın ekonomisi için çok önemli bir alan olan tarım konusunda toprak rejiminde arazi mülkiyeti üzerine kafa yormuş ve köylünün arazi mülkiyetine sahip olması

---

² Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, çev. İbrahim Yıldız, (Ankara, Ayraç yayınevi, 1999), 158.

³ Mehmet Genç, “Reform Sürecinde Devlet ve Ekonomi: Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünde Değişmeler”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye**, ed. Kemal Karpat, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 296-297.

⁴ Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, (İstanbul: Adam Yayıncılık, 1985), 147.

⁵ Yavuz Cezar, “ Osmanlı Aydın Penah Efendi’nin Sosyal, Ekonomik ve Mali Konulardaki Görüş ve Önerileri”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, s.42 (1988) : 114.

gerektiğini yazmıştı⁶. Sanayi hakkında, tüketimi kınayan bir zihniyetin egemen olması gerektiğini, yabancı malların ithal ve kullanımının yasaklanmasını ve yerli malı kullanımı teşvik ve üretimi arttırmak için önlem almak ve çaba göstermek gerektiği önerilerinde bulunmuştu⁷. Penah Efendi devletin savaflara hazır olmak, ülkenin imarı ve reayanın refahı olmak üzere üç temel amacı olduğunu; bunlara ise ulaşmanın tarım ve sanayi konusundaki önerileri ile mümkün olacağını iddia etmişti⁸. Penah Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nde bürokrasi bozulmuştur; bunun nedeni ise devlet çarkındaki çeşitli bozulmaların nedenini görevli personelin niteliksizliği idi. Penah Efendi dış ticaret konusunda bir devlet kavmi ne zaman zengin olur sorusuna yanıt arar. Dış ticaret nedeniyle ülke zenginliğinin artabileceği gibi azalabileceğini belirten Penah Efendi'ye göre paranın ülke dışına kaçması konularında çok dikkatli olunmalıdır. O'na göre parayı yurtdışına götürenler ülkeye büyük zarar vermektedir.

Coğrafi keşifler sonrası ticaret yollarının değişmesi sonucu Osmanlı'nın dış ve iç pazarlarda geçim imkanları daralmasına sebep olmuştu. Ülgener'e göre imkanlar daralıp kazanç hevesini normal ve tabii yollarla doyurulmak imkanı yitirildikçe, insanlar kaba ve zorlu kazançlara, uysal ve sinsî kazançlara, hayal ve hile mahsulü kazançlara yöneliyorlardı⁹. Nasibini rastgele vasıtalar peşinde arayan savruk hırsın 15. ve 16. asırların Garp dünyasına yabancı değil, fakat kazanç içgüdüğü orada 18. yüzyıldan beri yavaş yavaş normal yatağına girmişken Şarkta 18. yüzyılda hala sarmaşık ve dolaşık kazanç yollarının loşluğu ve izbeliği altındaydı¹⁰. Bu durum ekonomiyi durgunluğa itmekteydi. Kazanç hevesi, normal ve tabii geçim yolları dışında ne kadar taşkınsa içinde o kadar durgun ve hareketsizdir¹¹. Pamuk'a göre de ondokuzuncu yüzyıl başlarında Osmanlı'nın üretim düzeyi, sermaye birikimi ve teknolojik değişmesini yansıtacak en uygun kavram durgunluktu¹². Osmanlı'nın ekonomisindeki durgunluğun yavaş yavaş kötüye gideceği ve imparatorluğun elindeki kazanç imkanlarını yitirdiğine tanık olunacağı zamanlar geliyordu.

---

⁶ age, 124.

⁷ age, 116.

⁸ age, 117.

⁹ Sabri Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 205-209.

¹⁰ age, 221.

¹¹ age, 221.

¹² Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, 2.bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 11-12.

2.2. Fransız Devrimi ve Osmanlı

Avrupa'da aydınlanma çağı ile ortaçağ zihniyetinin yerini bilimsel zihniyet ve akılcılığa bırakması sonucu Avrupa'da ekonomik hayat gelişmiştir. Ekonomik hayatın gelişmesi toplumda burjuva sınıfı yaratmıştı. Burjuva sınıfı, iş ortamının alabildiğine genişlemesiyle mevcut iktidar ilişkilerinin haksız olduğu ve hukuk kurallarının yetersiz kaldığı iddiasıyla daha fazla hak talep ediyordu. Burjuva sınıfının bu talepleri sonucu Fransız Devrimi yaşanmıştır. 1789'da Fransız halkı doğal, devredilemez ve kutsal insan haklarını, resmi ve açık bir bildiri ile açıklıyordu¹³. Batı kapitalizmi uzun dönemde yeni bir yaşama sanatını, ona refakat eden ve onunda refakat ettiği yeni zihniyetleri imal etmişti¹⁴. Bu zihniyet Fransız Devrimi'ni yapmıştı. Halkın hizmetindeki o sanayi kompleksleri, insanların ve malların durmadan yer değiştirmesine olanak veren bütün o taşıma araçları, yaratıcısına minnet borçlu olduğunu bilen ama gene de bu dünyanın zevklerinden elden geldiğince pay almaya kararlı insanlar yeni bir insanlığın habercileri ve laik ve özgür düşüncenin ürünü oldular¹⁵. Yeni düşünce biçimi yeni yaşam biçimleri yaratıyordu. Bu yeni imaj Fransa'da bile eskisinden öylesine farklıydı ki '1765'lerde altmış yıl önce ölen insanların dirilip geri geldiklerinde sofraya kültürü, giyim-kuşam ve adetler bakımından Paris'i tanımayacak kadar değişmiş bulacakları iddia edilebilirdi¹⁶. Diğer Avrupa ülkeleri de bu yeni imajı taklit etmeye kalkıştılar¹⁷. Toplumsal değişim analizi yapılırken çoğu kez araştırmacılar tarafından kullanılan Batılılaşma kavramı Fransız Devrimi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkmış oldu.

Onsekizinci yüzyılda egemenliğin ilahi bir kaynağa dayandırıldığı Osmanlı Fransız Devrimi'ni hazırlayan ve sonucunda oluşan gelişmelerin çok uzağındaydı. Dünyanın Darülslem ve Darülharb (yani Batı) diye ikiye bölünmesi, yenilik ve buluşların alınmasına karşı olan İslamcı gelenek Osmanlı'nın Batı'yı kendisine uyarlama çabasına ket vuruyordu¹⁸. Şimdilik Osmanlı'nın sınırlarının dışında kalan Batılılaşma, Fransız Devrimi'ni izleyen elli yılın sonunda Osmanlı'nın içine serbest

---

¹³ Ateş, *Siyasal Tarih*, 184.

¹⁴ Fernand Braudel, *Mübadele Oyunları Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII.Yüzyıllar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2.bs. , (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 517.

¹⁵ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 131.

¹⁶ Göçek, *age*, 20.

¹⁷ *age*, 16.

¹⁸ *age*, 35.

piyasa ekonomisi, hukuk formları, tüketim kalıpları, iletişim araçlarıyla girmeye başlayacaktır.

2.3 Tanzimat Fermanı ve Osmanlı

19. yüzyılda Avrupa kapitalizmi sömürgecilik çağına girmişti. Her ülkenin bulunduğu şartlara göre sömürgeleşme süreci farklı geliyordu. İngiltere sömürgecilik politikasına diğer ülkelerden önce girişmiş, diğer Batı Avrupa ülkeleri İngiltere'yi izlemişlerdir. Hammade kaynaklarına ve büyük ve geniş topraklara sahip Osmanlı Avrupa için bir sömürge adayıydı. Osmanlı'daki gayrimüslimlerin bulunduğu şartları bahane eden Avrupa ülkeleri Osmanlı'ya nüfuz etme çabasına girdiler. Osmanlılar yabancı devletlerin baskısından rahatsız oluyorlardı. Bu sebeple gayrimüslimlere haklar tanıyan bir anlaşmaya sıcak baktılar. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hat-ı Hümayunu) 3 Kasım 1839'da ilan edildi. Ferman, aralarında hiçbir fark gözetmeksizin Müslüman ve Hristiyan tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergilerin düzenli bir biçimde yeniden ayarlanması ve toplanması ve askerlik ödevinin düzenli bir yöntemle bağlanmasına dair prensipler getirdi. Fermanın İslam halifesi olan Osmanlı sultanının kendi yetkileri üstünde başka bir kudreti tanıdığını göstermesi açısından sembolik bir anlamı vardır.

Fermana yönelik tepkiler Osmanlı içinde ve dışında aynı olmamıştı. Avrupa kamuoyu Tanzimat Fermanı'nı olumlu karşılıyordu. Fransız gazetelerine göre Tanzimat Fermanı, Türkiye'nin çağdaş uygarlık yoluna girmesini mümkün kılacak yeni kurumların adı bir Anayasa ve Batı uygarlığının bir zaferiydi¹⁹. Ferman imparatorlukta tutucu çevrelerin tepkisine yol açtı. Müslümanlığın, şeriatın elden gittiği gibi sözler duyulmaya başlamıştı²⁰. Fermanla Osmanlı İmparatorluğu'nun şeriata ve kuran hükümlerine duyduğu saygı vurgulanması ve devletin içinde bulunduğu durumun son 150 yıl içinde şeriata ve Kuran hükümlerine saygı gösterilmediğinden kaynaklandığının ifade edilmesi içte tepkilerin oluşmasına engel olmamıştı.

Tanzimatın ilan edilmesi öncesinde laissez-faire görüşünü savunan, 1833'te Türkiye ve Kaynakları adlı kitabı çıkan olan David Urquhart adlı bir İngiliz diplomat vardır.

---

¹⁹ Sina Akşin ve diğ. **Türkiye Tarihi** 3, 4. bs. (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), 315.

²⁰ **age**, 315.

Urquhart Smithian iyimserliği, Osmanlı için kurtarıcı olarak görüyordu²¹. Sayar'a göre Urquhart'ın Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi sürecindeki rolü, dış alemin payı içinde değerlendirilmelidir²². Tanzimat'ın ilanı ile liberal politikalar, ilgi alanı haline gelmiştir. Liberalizm görüşünün ilk Türk Osmanlı ekonomi temsilcisi olarak Mehmet Şeref Efendi olarak kabul etmek genel bir eğilim olmuştur. Mehmet Şerif Efendi Tercüman-ı Ahval'de yazdığı yazılarda Osmanlı'da Milletlerin Serveti anlamına gelen İlm-i Emval-i Mülkiye terimini kullandığı görülmektedir. Mehmet Şerif Efendi önerilerinde mutlak üstünlükler teoremine ve doğal mübadeleye işaret etmektedir. Tercüman-ı Ahval'de ülkenin kalkınması için sanayileşme tezini savunan yazılar yazmaktadır. O'na göre sanayi ilmi, ilim serveti, servet tarımı geliştirecektir. Osmanlılarda dönemin en ünlü iktisat kitabı, Mülkiye'de okutulan Sakızlı Ohannes Paşa'nın yazmış olduğu Mebâdi-i İlm-i Servet-i adlı eserdir²³. Liberal iktisat anlayışının temsilcilerinden bir Sakızlı Ohannes Paşa Tercüman-ı Ahval dergisinde yazdığı yazılarla iktisatı sevdirmek istediği görülüyor. Ohannes Paşa kalkınmada tarım mı sanayi mi tartışmalarında tarımı savunuyor. Ekonomiye devlet müdahalesinin iktisat bilimine ters düşeceğini savunan Ohannes Paşa ulaşım ve iletişim hizmetlerinin özel şirketlere verilmesi gerektiğini savunur²⁴. Serbest ticaret yaklaşımının temel ögesi olan mülkiyet hakkının güvenceye alınması gerektiğini savunur. 1880'lere doğru Osmanlı borçlarını ödeyemez duruma geldiğinde liberal politikaları savunan görüşlerin karşısına himayeci usul adı altında bilinen korumacı politikaları savunanlar çıktı. Bu akımın en bilinen temsilcilerinden biri olan Ahmet Mithat Efendi insanları ekonomik hayatın içine çekmek istemektedir. İktisadi fikirlerini Ekonomik Politik ve Halli'l-Ukad adlı eserlerinde savundu. Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomik Politik'i Ohannes Paşa'nın kitabı ile yaşitti. Ahmet Mithat Efendi'nin himayeci usulün Osmanlı için faydalı olacağını savunmasına rağmen ilginç olan liberalizmin Avrupa için doğru olduğunu, Osmanlı milleti gibi geri, cahil, kabiliyetsiz kişilerden oluşan toplumlar için geçerli olmadığını ifade etmesidir. Bir diğer himayeci usülü savunan Akyiğitzade Musa'nın kitabı İlm-i Servet kitabıdır. Ticaret serbestliği ile himaye usulü kıyaslamasını yaptığı kitabında ulusal ekonomi kavramı vardır. O'na göre gelişmiş ülkeler serbest ticareti sömürü aracı olarak

---

²¹ Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, kültürel ve devlet felsefesine ait değişimler**, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001), 154.

²² **age**, 154.

²³ Berkes, **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, 159

²⁴ Tefvik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 25.

kullanıyorlardı. Akyığıtzade, siyasal ve ulusal çıkarların savunulmasının bireysel çıkarlar kadar önemli olduğunu ileri sürmüştür.

Bu kısmı sonlandırırken, Tanzimatla beraber gelişen sürecin ülkeyi Batılılaşmaya ve yarı sömürgeleşmeye götüren sürecin başlangıcı olduğu gibi klasik değerlendirmelere katıldığımı söylemek isterim. Batılılaşma bir sonraki bölümde çağa ayak uydurma girişimleri adlı kısım içinde ve yarı sömürgeleşme ise bir sonraki kısımda ele alınacağından burada inceleme Tanzimat Fermanı ilan edilmesi süreci ve Osmanlı iktisat düşün hayatı içerisinde başlıca bilinen isimlerin yorumları ile sınırlanmış oldu.

2.4 Ekonomide Yeni Gelişmeler: Ticaret Antlaşmaları

Osmanlı'nın son döneminde yarı sömürgeleştiğini kabul ederek bu bölümde Osmanlı-İngiltere antlaşması ve hemen arkasından imzalanan diğer ticaret antlaşmaları ile kapıları emperyalizme açılan Osmanlı'nın nasıl yarı sömürgeleştiği ele alınıyor.

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca İngiltere ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki iktisadi ilişkiler artıyordu. İngiltere'nin 1812-1836 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ihracatın değeri 24 yılda 12 kat artması büyük bir artışı²⁵. Aynı dönemde Osmanlı'nın İngiltere'ye yapılan hammadde ve tarım ürünleri ihracatı da artmıştır. İktisadi ilişkilerin bu denli arttığı bir ortamda İngiltere Osmanlı içindeki kurum ve düzenlemelerin iktisadi ilişkileri olumsuz etkilediğini bahane ederek Osmanlı üzerinde daha etkili konuma gelebileceği bir antlaşma yapmak istiyordu. Osmanlı'da o yıllarda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanları ve Rusya'nın artan nüfuzu karşısında bunalarak İngiltere'yle bir ticaret antlaşması imzalamayı kabul ediyordu. 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile Osmanlı'nın kapılarını dış ticarete açan Osmanlı-İngiltere Ticaret antlaşması (Balta Limanı Antlaşması) imzalandı.

Osmanlı ile İngiltere arasında imzalanan ticaret antlaşması İngiltere için bir başarı Osmanlı içinse İngiltere'nin sermaye birikimi için açık pazar haline dönüştürecek bir sürecin başlangıcı idi. Osmanlı ile İngiltere arasındaki eşitsiz ilişkilerin somutlaşmış bir şekli olan bu antlaşmadan İngilizler çok memnundu. Bu memnuniyetleri İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ve İngiliz Devlet adamı Chatham'ın şu sözlerinden

²⁵ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 63.

anlaşılabilmekteydi: Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması imzalandığında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, anlaşmayı yapmak üzere İstanbul'a gönderilen H.L. Bulwer'i tebrik etmiş ve anlaşmayı 'bir şaheser' diye nitelemişti²⁶. İngiliz devlet adamlarından Chathom, 1838 Ticaret Antlaşması'nın memleketine sağladığı çıkarı, herhalde ellerini ovuşturarak, şöyle belirtmekteydi²⁷ : “Osmanlı Devleti'nin yaşamakta devam etmesinin İngiltere için hayati önemde bir zaruret olduğunu söylemeyen kimse ile ben konuşmam”.

İngiliz devlet adamlarının bu kadar memnuniyetle karşıladıkları Balta Limanı antlaşması ile Yed-i Vahit düzeni terk ediliyor, Osmanlı'da iş yapan yabancıları, malların imparatorluk içindeki hareketinden alınan oktruva resmi ve bütün diğer resim, harç ve benzeri ödemelerden bağışlıyordu²⁸. Osmanlı sınırları içinde bir yerden bir yere bir malı götürüp satarken, Osmanlı tüccarının ödediği vergi % 12 iken İngiliz tüccarları ve ortaklarının vergisi % 5 oluyordu²⁹. İngiliz tüccarlar ve İngiliz tüccarların İngiliz olmayan ortakları her türlü mal ve emtiayı iç ve dış ticaret amacıyla alıp satabileceklerdi. Osmanlı İngiltere ticaret antlaşması ile İngiliz tüccarlarına tanınan bu haklar bir dizi anlaşma ile Fransa, Sardunya, İspanya, Hamburg, Hollanda, Belçika, Prusya, İsveç, Danimarka, Toscana, Portekiz, Rusya, Scilya, Brezilya'ya tanındı³⁰. Osmanlı, İngiltere için olduğu gibi diğer ülkeler içinde açık bir pazar oluyordu.

Ticaret antlaşmaları Osmanlı Avrupa arasındaki ticarete büyük bir patlamaya yol açtı³¹. İhracatı cari fiyatlarla 1840'ta 4,7 milyon İngiliz sterlininden 1913'te 28,4 milyon sterline, Osmanlı ithalatı da 1840'ta 5,2 milyon sterlinden 1913'te 39,4 milyon sterline ulaşmıştır³². Cari fiyatlarla kişi başına ihracat 1840'ta 0,23 İngiliz sterlininden 1913'te 1,36 sterline, kişi başına ithalat 1840'ta 0,25 sterlinden 1913'te 1,89 sterline çıkmıştır³³. Bu dönemde Avrupa'daki kişi başına ihracat Osmanlı'daki kişi başına ihracatın üç katıydı. Osmanlı hammadde ihraç edip, mamul mallar ithal

²⁶ İdris Küçükömer, **Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması**, 2. bs. (İstanbul:Profil Yayıncılık, 2010), 72.

²⁷ U.J.Puryear, zikredildiği yer: Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış' den aktaran İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 20. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 210.

²⁸ Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 66.

²⁹ Melike Bildirici, “İç ve Dış Borçlanma, Enflasyon ve Dışa Bağımlılık”, **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, ed. Nevin Coşar, Melike Bildirici (Bursa: Ekin Basım Yayın, 2010), 219.

³⁰ Ateş, **Siyasal Tarih**, 327.

³¹ Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 67.

³² Pamuk, **age**, 26.

³³ **age**, 26.

eden sanayileşememiş bir ülkeydi. İmparatorluğun belli başlı ihraç ürünleri tütün, kuru üzüm, incir, ham ipek, ham yün, afyon, buğday, arpa; önemi daha az olan ve hiçbirinin toplam ihracat içindeki payını %5'i aşmadığı ürünler ise meşe palamudu, fındık, pamuk ve zeytinyağı idi³⁴. İthal edilen ürünler çok çeşitli olup belli başlıcaları pamuklu kumaş, gümüş çatal bıçak takımları, peksimet, tereyağı gibi tüketim malları çeşnisiydi ve çok az miktarda yatırım malları tüketimiydi³⁵. İthal edilen malların çeşitliliğini Vaka yazarı Lütfi Efendi ise şu şekilde ifade etmiş³⁶: “Çalı süpürgesi, ağaç kaşık ve tahta taraklara kadar muhtaç olduğumuz eşyanın cümlesi yabancı memleketlerden gelip ve ucuzluğu cihetiyle revaç bulup mevcut servetimizi ecnebiler, sülük gibi çekmekteydiler”. Osmanlı'nın çok basit eşyaların ithali nedeniyle dış ticaret açığının giderek artması Osmanlı'nın bağımlı hale gelmesinin sebeplerinden birini oluşturuyordu.

Osmanlı'nın dış ticaretindeki en büyük pay sahibi ilk ticaret antlaşmasını imzaladığı İngiltere oldu. İngiltere'yle yapılan ticaret 1840'ta 2,8 milyon sterlin iken, 1856'da 6,3, 1890'ta 11 milyona ulaştı³⁷. 1838-1854 döneminde İngiltere'den ithalat yılda % 3,4'lük bir büyüme hızı göstermiştir³⁸. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'ye ihracatı aynı dönemde yılda % 6,82'lik bir hızla artmıştır³⁹. Fransa'yla ticaretimiz 1846'da 97 milyon frank, 1857'de 190, 1862'de ise 251 milyona yükselmiştir⁴⁰. Almanya ile olan dış ticaret 19.yüzyıl sonlarına doğru büyük artış gösterdi. 1880'den 1913'e kadar Almanya'dan Osmanlı ithalatı 10 kat artış gösterdi, 5 milyon sterlin oldu, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithalatı ise 15 kat artarak 3 milyon sterlin oldu⁴¹. Osmanlı ihracat gelirleri, tüketim malları ithalatının tamamını karşılayamaz durumdaydı. Osmanlı dış ticaretinde meydana gelen bu gelişmeler sonucu ticaret açıkları artınca ilk defa 1854'te 3,3 ve sonra 1855'te 5,5 milyon

---

³⁴ Celal Aybar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**(Ankara, 1939)'den aktaran Pamuk, **age**, 58.

³⁵ Tezel, **age**, 70.

³⁶ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 20. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2007), 210.

³⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.6, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1954), 191' den aktaran Cem, **age**, 210.

³⁸ A.G.Wood, “**A History of the Levant Company**”, (Bölüm X;Yayımlanmamış İngiltere Dış İstatistikleri, Public Recors Office, Customs 8 ve Customs 10 dizileri, 1935)' den aktaran Pamuk, **age**, 30.

³⁹ **age**,30.

⁴⁰ Cem, **age**, 210.

⁴¹ Almanya Dış Ticaret İstatistikleri 1880-1913 Yıllık Yayın' dan aktaran Pamuk, **age**, 37.

Osmanlı altını değerinde, fakat İngiliz lirası üzerinden dış borç alındı⁴². Borçlanma ile Osmanlı'nın kapitalist dünya ekonomisindeki merkezlere olan sanayi ve ticaret bağımlılığına mali bağımlılıkta ekleniyordu⁴³. Borçlanmaların niteliği, çok büyük miktarlarda ve çok ağır koşullarda borçlanılmış olmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu hazinesine giren bir İngiliz lirası için, iki İngiliz lirasından fazla borç yaratılmaktaydı. Osmanlı dış borçlanmasında gerçek faiz oranları, pek seyrek olarak %10'un altına inmiş ve bazı istikrazlar da bu oran %12'yi aşmaktaydı⁴⁴.

Borçlanmanın çok ağır koşullarda yapılmış olması dışında borçlarla ilgili bir diğer sorun borçların verimsiz kullanılmasıydı. Alınan borçlar cari harcamalara kullanılıyordu. Tanzimattan itibaren başlayan Batılılaşma, saray çevresi ve Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerinin tüketim alışkanlıklarını değiştirmişti. Bu çevrelerin lüks tüketime yönelmeleri borçlanmalara sebep olduğu gibi alınan borçlar yine tüketim harcamalarına gidiyordu. Tezel, Tanzimat'ın hemen öncesinde başlayan ve giderek değişen tüketim alışkanlıklarını şu şekilde ifade etmiş⁴⁵:

“... Batılılaşmacı padişahların, Mustafa Reşit ve Ali Paşa'lar gibi Tanzimat'ın önde gelenlerinin en başarılı oldukları Batılılaşma türü, bağdaş kurulup yemek yenilen bakır sinilerin yerine, Fransa'dan ithal edilen gösterişli yemek odası takımlarını kullanmaya başlamak gibi, tüketim kalıplarını değiştirmek ve gösterişsiz Topkapı Sarayı'ndan Avrupa'dan alınan borçlarla yapılmış görkemli Dolmabahçe Sarayı'na taşınmaktı. 1809 ve 1880 yılları arasında Boğaz kıyılarında altı büyük saray yapıldı. Bunların en büyüğü olan Dolmabahçe'nin maliyeti 3 milyon sterlini aştı. Saray ve çevresi öyle bir tatlı hayat ve Batı tipi debdebe yarışına girdi ki, padişahın kızlarından birinin 1850 yılında yapılan düğününde 2 milyon sterline yakın para harcanabildi”.

Dış borçlarla sağlanan fonların sadece sekizde biri yatırım projelerinde kullanıldı⁴⁶. Bu yatırım projeleri demiryolu yapımı, İstanbul limanı ve Konya'da bir sulama işiyle ilgiliydi⁴⁷. Alınan borçların gereken yerlerde kullanılması yerine çoğunlukla Tanzimatla başlayan Batılılaşmanın etkisiyle aşırı lüks tüketime yönelerek iyi değerlendirilememesi ile Osmanlı ekonomisi daha kötüye gitmekteydi. Bu süreç sonunda 1875 yılında Osmanlı dış borç ödemelerini yapamaz durumda olduğunu ilan etmek zorunda kaldı. Borç ödemeleri nedeniyle siyasal bağımsızlığını kaybetme korkusuyla Osmanlı 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'ni imzaladı. Kararnameye göre Osmanlı, imparatorluk içinde devletin gelirinin bir bölümünü yabancılar adına toplayarak alacaklılara aktaracak olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşunu

⁴² Küçükömer, **age**, 74.

⁴³ Tezel, **age**, 71.

⁴⁴ Pamuk, **age**, 103.

⁴⁵ Tezel, **age**, 71.

⁴⁶ **age**, 85.

⁴⁷ **age**, 85

kabul etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının temizlenmesi amacıyla kurulan Düyun-u Umumiye meydana getirilirken alacaklılar 252 milyonluk borcun yarısından çoğunu affetmiş, geriye 106 milyon liralık bir bölüm kalmıştı⁴⁸. Tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi, yabancı alacaklılar tarafından yönetilen Düyun-u Umumiye' ye teslim ediliyordu⁴⁹. Düyun-u Umumiye İdaresi gelirleri etkili bir şekilde toplamak amacıyla, 20'yi aşkın şehirde 5000'nden fazla çalışmanı ile geniş bir örgütlenme gerçekleştirdi. 1881 yılı sonrasında yeni borçlar için gerçek faiz oranları 1910'a kadar %5-%7 arasında dalgalanmış, bu tarihten sonra % 8'e yükselmiştir⁵⁰.

Tütün Rejisi Osmanlı'nın kendi ürettiği ürünü, ihraç etme yetkisinin bile elinden gittiğini ve Avrupa ülkelerine bağımlılığı gösteren önemli bir örnektir. Türk tütününün tek ihracatçısı olan Osmanlı İmparatorluğu tütün ekimini, satın alımını, ihracatının denetimini, yerli tüketim için sigara imali konularında tekel yetkisini Avrupa sermayesi tarafından kurulan Tütün Rejisi şirketine vermiştir. Reji, imparatorluk içindeki üreticilere karşı monopsonist olmasından yararlanarak %20 ile %50 oranında daha düşük fiyattan ödeme yapıyordu⁵¹.

Osmanlı'da bankacılık yabancı özel sermayenin önem verdiği bir alandı. İlk banka deneyimi 1845 yılında J.Alleon ve T.Baltazzi isimli iki bankerin iki milyonluk devlet desteği ile sterlin kurunu 110 kuruşta tutma görevini üstlenmeleriyle başladı⁵². 1856 yılında Osmanlı Bankası devletin kısa vadeli kredi ihtiyacını karşılamak üzere kuruldu. 1863 yılında para ve kur değerindeki istikrarsızlığı gidermek ve devletin kısa vadeli kredi gereksinmelerini karşılamak için Bank-ı Osmani-ı Şahane (The Ottoman Bank) İngiliz-Fransız ortaklığı olarak kuruldu. Merkezi İstanbul'da olmasına rağmen gerçek idare komisyonları Londra ve Paris'te idi. Bankaya 30 yıl süreli emisyon ve kısa vadeli işlemler yapma ve dış borç ödemelerinin banka üzerinden yapılması imtiyazları verildi⁵³. Banka resmi olarak öyle adlandırılmasa da sahip olduğu imtiyazlara bakıldığında Osmanlı'da Merkez Bankası gibi çalıştığı

---

⁴⁸ Cem, *age*,196.

⁴⁹ Pamuk, *age*, 69.

⁵⁰ *age*, 69.

⁵¹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 134.

⁵² Nevin Coşar, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi", **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, 428.

⁵³ *age*, 429.

görülmekteydi. Adeta Osmanlı Merkez Bankası gibi çalışan bir kuruluşun hissedarlarının İngiliz ve Fransız olması imparatorluğun finans alanında bağımlılığını göstermektedir. Parasal bütün kararları alan bankanın milli çıkarlara hizmet etmediği açıktı. 1854'te dış borçlanma sürecine girilmesiyle banker Zarifi, banker Kamando, banker Baltazzi gibi Galata bankerleri yabancı bankerlerle birlikte bankalar kurdular⁵⁴. 1872 yılına kadar Şirketi Umumiye-i Osmaniye Bankası, Şirketi Maliye-i Osmani Bankası, İtibar-ı Umumi Osmani Şirketi, Avusturya Osmanlı Bankası, Avusturya Türk Bankası, İkinci İstanbul Bankası, Kambiyö ve Esham Şirketi Umumiyesi gibi bankalar kuruldu⁵⁵. Osmanlı'da ulusal bankacılık 1864-66 yılları arasında kurulan Memleket Sandıkları ile başladı⁵⁶. Memleket Sandıklarının kuruluş amacı çiftçiye kredi sağlamaktı. 1883 yılında Menafi Sandıkları, 1888 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti'nin denetiminde Ziraat Bankası kuruldu⁵⁷. 1910 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar 9, 1914-1923 yılları arasında 17 banka kuruldu⁵⁸. 1914 yılında Osmanlı'da başlıca bankalar yabancı sermayeli bankalar; Fransız ve Avusturya sermayesinin egemen olduğu Selanik Bankası, Fransız sermayesinin egemen olduğu Credit Lyonnais, İtalyan sermayesinin egemen olduğu Banca di Roma ve Banca Commerciale Italiana, Alman sermayesinin egemen olduğu Deutsche Bank ve Deutsche Orient Bank oldu. Görüldüğü üzere bankacılık alanında da yabancı sermaye ağırlığı hissedilmekteydi.

Ticari ilişkiler farklı değildi. İmparatorlukta yabancı tüccara tanınan birçok ayrıcalık ve tabii olduğu düşük vergiler nedeniyle yerli tüccardan çok daha avantajlı bir konuma taşınmıştır. Hatta bu durumu işlerinin güvenliği bakımından karlı görmeyen yerli tüccar, kapitülasyonların sağladığı çıkarlardan faydalanmak için tabiyat değiştirmekte İngiliz, Fransız ve Rus tabiyatına girmektedir⁵⁹. Osmanlı memleketine giren malların içinde %5 gümrük ödeyen Fransa'nın çuha sateni, pamuklusu ve müslini, İngiltere'nin kadifesi, Milano, Lyon ve İsviçre'nin ipeklileri önemli yer tutmaktaydı⁶⁰. 1848'den önce 1000 tezgah çalışıp, 25000 okka ipek işlenirken,

---

⁵⁴ Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi**, (Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003)'den aktaran Coşar, **age**, 429.

⁵⁵ **age**,429.

⁵⁶ Arslan Yüzcün, **Türk Bankacılığın Tarihsel Gelişimi**, Cumhuriyet Dönemi 1983:'den aktaran Coşar, **age**,429.

⁵⁷ Coşar, **age**, 429.

⁵⁸ **age**, 429.

⁵⁹ Cem, **age**, 212.

⁶⁰ **age**, 211.

1848'den sonra 75 tezgah kalmış, aynı şehrin kadife ve saten imalatı ise 20 yıl öncesine oranla %80 azalmıştı⁶¹. İstanbul ve Üsküdar'daki tezgahların sayısı, 1866'da yapılan bir araştırmaya göre, 30-40 yıl içinde 3160'tan 37'ye düşmüştür⁶². 1910'larda kişi başına tekstil tüketimi 1820'lere oranla 2,5 katına çıkmıştı ve bu tüketimin yaklaşık beşte dördü ithal edilmekteydi⁶³. Bu veriler ışığında söylenebilecek olan Osmanlı'da yerli tezgahların tasfiye olduğu, eldeki ticaret imkanlarının bir bir yitirilmiş ve dışa bağımlı hale geldiğidir. Osmanlı'nın yerli sanayiye geliştirmeye çalıştığı ve devletin öncülüğünde fabrikalar kurmaya çalıştığı, sanayiye teşvik için sanayi sergileri açtığı, sanayi ve ticaret okulları açtığı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bu uygulamalar Batılı ürünlerle baş etme konusunda başarılı olamıyordu. Avrupalılar imparatorluk içinde önce perakende ticaret yapma, ardından da mülk edinme ve işyeri açma hakkını elde etmeleri sonucu Avrupa Osmanlı'nın her sektöründe yavaş yavaş söz sahibi oluyordu⁶⁴. Yabancı sermaye işletmeleri, elde ettikleri sayısız ayrıcalıkları ile bağımsız ekonomik gelişmeyi önlediler, milli burjuvazinin oluşmasına engel oldular⁶⁵.

Yabancı sermaye demiryolları, liman, kentiçi toplu taşımacılıkta kendini göstermekteydi. Demiryolları yapımı yoluyla Almanya Anadolu'yu, Fransa Suriye'yi, İngiltere'de Irak'ı kendi nüfuz bölgelerine dönüştürdü. Demiryolları Avrupa ülkelerine yeni pazar ve hammadde kaynakları açtığı gibi kilometre güvencesi adı altında bir sömürü yöntemini getirmiştir. Limanlarda uluslararası taşımacılık Avrupalıların denetiminde olup ülkenin limanları arasındaki taşımacılıkta Osmanlı bandıralı gemilerin payı çok azdı. 1911 yılında Osmanlı limanlarında yapılan yükleme ve boşaltmaların % 90'ı yabancı gemilere aitti⁶⁶. Yabancı şirketler İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selanik'te rıhtım, elektrik, havagazı, su, tramvay tesisleri kurmuş ve işletmiştir⁶⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bağımlı azgelişmişlik sürecinin bir sonucu olarak Osmanlı devletinin egemenliği bir yarı sömürge statüsüne indirildi⁶⁸. Bu yarı sömürgecilik Avrupa ülkelerinden birine bağlanarak oluşmamıştır. Osmanlı

---

⁶¹ age, 211.

⁶² age, 211.

⁶³ Pamuk, age, 149.

⁶⁴ Göçek, age, 249.

⁶⁵ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, (Ankara: Bilim Yayınları, 1982), 184.

⁶⁶ Tezel, age, 87.

⁶⁷ age, 87.

⁶⁸ age, 89

İmparatorluğu tek bir Avrupa devletinin sömürgesi haline gelmeyip konjonktürel gelişmelere göre İngiltere, Almanya ve Fransa'ya yaklaşıp uzaklaşan bir denge siyaseti sürdürerek ayakta kalmaya çalıştı.

3.BATILILAŞMA

Sanayi ve Fransız Devrimleri'nden sonra Avrupa'da idari, toplumsal, ekonomik yapıları, kurumları, yaşam biçimleri tüm dünyaya hızla yayılmaya başlamıştır. Batılılaşma olarak bilinen bu süreç Batı'nın dünyanın geri kalanını sömürürken arkasına saklandığı bir bahane ve Batı'ya benzemek isteyen ülkeler içinse gelişmişliğin ölçümünde kullanılan bir kriter oluyordu. Batılılaşma daha çok tahayyül edilen bir değişimi anlatıyor ve empirik bir olgu olarak Batı'nın fiziki özelliklerinin yani onun modasının, estetiğinin ve maddi kültürünün benimsenmesini içeriyordu⁶⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nun ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren geçirdiği dönüşümleri anlatmak için Batılılaşma kavramı kullanılır. Bu bölümde Osmanlı'nın Batılılaşması ve sonuçları ele alınacaktır.

3.1 Çağa Ayak Uydurma Girişimleri

Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslimlere tanıdığı hakların ve imtiyazların daha genişlemesine dair bir belge olan Islahat fermanı 18 Şubat 1856'da ilan ediliyordu. Hristiyanlara ait hakların kullanımının denetlenmesinin, ömür boyu seçilmiş patriklere bırakılması, Müslüman olmayan tebaanın kendilerine ait işlere kendi cemaat meclislerince bakılması ve bu cemaatlerin sosyo-kültürel kurumlarının denetim dışı tutulması ilkesi getiriliyordu⁷⁰. En çok göze çarpan hükümler; Müslüman olmayanların askeri ve sivil bütün okullara girme hakkını elde etmeleri, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar veya Müslüman olmayanların kendi arasındaki ceza ve ticaret davalarının muhtelit divanlarda görülmesi ve bunlar için ceza, ticaret ve usul kanunlarının hazırlanması, Müslüman olmayanların da askerlik hizmetiyle yükümlü olması, fakat bedel vererek askerlikten kaçınmak imkanının tanınması, yerli mevzuata uymak şartıyla yabancılara gayrimenkul edinme hakkının tanınmasıydı⁷¹. Tanzimat ve Islahat Fermanları imparatorluğun idari, hukuki ve

---

⁶⁹ Göçek, **age**, 17.

⁷⁰ Ateş, **age**, 331.

⁷¹ Akşin ve diğ., **age**, 132.

ekonomik açılardan değişme taahhüdlerini ortaya koyan birer belgeydi. Fermanlarla beraber yeni bir toplumsal düzen yaratılmasına girişildi.

Batılı modelleri örnek alan kurumlar toplumda hızla yayılmaya başladı. 1835 yılında Dış İşleri ve İçişleri Bakanlığı kuruldu⁷². 1839'da Ticaret Bakanlığı kuruldu. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı ülkelerden özellikle Fransa'dan esinlenmiş kanunlar yürürlüğe kondu. 1840 yılında Ceza kanunu yürürlüğe girdi. 1850'de Fransız Ticaret Kanunu'nun birinci ve üçüncü bölümlerinin tercümesi ve adaptasyonu olan Osmanlı Ticaret Kanunu ilan edildi⁷³. 1858'de Ceza kanunu Fransız Ceza kanunu dikkate alınarak yeniden düzenlendi⁷⁴. 1858'de Arazi Kanunnamesi yürürlüğe girdi⁷⁵. 1861'de ticaret ve denizcilik kanunları yürürlüğe kondu⁷⁶.

19. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa ile yapılan ticaretin artışıyla ortaya çıkan tartışmaları şeriat haricinde çözmeyi amaçlayan metodlar ortaya çıktı⁷⁷. Avrupa ile ticaret izni almış Müslüman olmayan Osmanlı tacirleri, ticari senet alıp satanlar ve yabancı tacirler arasında çıkan ihtilaflar özel mahkemede görüldü⁷⁸. 1849-1850'de Osmanlı vatandaşlarının kendi aralarında veya yabancı ülke vatandaşları arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözümlmek amacıyla imparatorluğun birçok yerinde tedrici olarak özel komisyonlar kuruldu; bu mahkemeler, karma mahkemelerde çoktandır uygulanan geleneksel Avrupa ticaret kanunu uygulayacaklardı⁷⁹. Şeyhülislam'a müracaat, yalnızca Müslümanları ilgilendiren davalarda ve o da tarafların önceden davanın şer'i esaslara göre görülmesini kabul ettikleri durumlarda söz konusu oluyordu⁸⁰. Kanunlarda yapılan değişiklikleri şer'i hukukla uzlaştırmak için Ahmed Cevdet Paşa görevlendirildi. Paşa, öncelikle 15.yüzyıl liberal İslam hukukçusu ve düşünürü Celaleddin-i Devvani'nin Mezalim mahkemeleriyle ilgili bir risalesini referans göstererek laik mahkemelerin varlığını meşrulaştırdı. Cevdet Paşa Fransız Medeni Kanunu'nun çevrilip aynen alınmasına karşı oldu⁸¹.

---

⁷² Göçek, **age**, 155.

⁷³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. bs. (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006), 177.

⁷⁴ **age**, 179.

⁷⁵ **age**, 179.

⁷⁶ Göçek, **age**, 155.

⁷⁷ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 14. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 123.

⁷⁸ **age**, 125.

⁷⁹ **age**, 126.

⁸⁰ **age**, 126-127.

⁸¹ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 178.

Osmanlı'da modern eğitimin temelini 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1879'da yürürlüğe girmesi attı⁸². Bu nizamname ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç aşamalı bir eğitim sistemi öngörüyordu⁸³. 1898 yılında tüm şehirlerde Maarif Müdürlükleri kurulmuştur. Bu nizamname ile eğitim faaliyetlerinin merkezi bir anlayışla planlanmış olduğu görülmektedir. Modern okulların sayısı kısa zamanda artış göstermişti. Ders programlarına gelince, ilköğretim din ve ahlak derslerini içermektedir. Rüşdiye eğitimi din dışı konulardan oluşuyordu. Rüşdiyelerdeki Arapça, Farsça ve Fransızca olan derslerin yanına 1892'den sonra İslamcılık ve millilik politikası çerçevesinde din, ahlak, Osmanlı tarihi ve Türkçe dersleri ilave edilmişti. İdadilerde eğitim rüşdiye ve üniversite eğitimi arasında kalıyordu. İdadilerde ders programları Türkçe, Fransızca, iktisat, coğrafya, matematik, geometri, muhasebe gibi derslerden oluşmaktaydı⁸⁴. Rüşdiye mezunları idadilerde eğitim görmek yerine çalışmayı tercih edince idadiler ve rüşdiyeler birleştirilmiştir.

Osmanlı'nın ilk üniversitesi olan Darülfünun 1863 yılında kuruldu. Darülfünun'daki derslere bazı yüksek kademeli memurlar, katipler ve halk katılmaktaydı. Üniversitenin kütüphanesini kurmak için alınan kitaplar arasında matematik, fizik, kimya, mineroloji, mekanik, tarih, coğrafya, tıp, edebiyat, felsefe ile hümanizm ve pozitivistimin bütün belli başlı eserleri bulunmaktadır. Bu kitap listesine Avrupa'dan birçok ilmi periyodik alınması düşünülmüş olmasına rağmen sonra vazgeçilerek alınmaması yeni araştırmalara henüz önem verilmediğini göstermektedir⁸⁵. Üniversitenin ders programında matematikten, fizik, astronomi, mineroloji, botanik, edebiyat, felsefe, kelam, fıkıha kadar dersler vardır. Dersler sırasında yaşanan bazı olaylar toplumun bilimsel ve akılcı bilgiye karşı tutumunu sergilemeye olanak vermektedir. Örneğin, Darülfünun'da hocalık yapan Cemaleddin Afgani'nin verdiği konferansta peygamberliğin bir sanat olduğunu söylemesi üzerine konuşmaya tepkiler olmuştur⁸⁶. Hoca Tahsin Efendi ise havanın canlılar için ne denli önemli olduğunu kanıtlamaya çalıştığı bir deneyde kullandığı kuş ölünce, tanrının verdiği

---

⁸² Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 180.

⁸³ *age*, 180.

⁸⁴ Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, 182.

⁸⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun**, (İstanbul: İslam, Tarih Sanat Kültür ve Araştırma Merkezi, 2010), 114.

⁸⁶ *age*, 126-128.

canı almakla suçlanmıştır⁸⁷. Yaşananlardan sonra Darülfunun'a karşı halk arasında tepki olması, ders yapılan binanın yanması gibi sebeplerle iki kez kapanmış olan kurum 1900'de üçüncü kez daha vasıflı işgücünün geliştirilmesi amacı ile kurulmuştur.

Yükseköğretimde Tanzimat fermanından önce Tıbhane-i Amire (Tıp Fakültesi) Baytar Mektebi (Veteriner Okulu)'1827'de, 1834'te Mekteb-i Harbiye kurulmuştu. Tanzimatla beraber eğitim kurumları hızla yaygınlaşmıştı. Deniz, kara mühendishanelerinin ordu gereksinmelerini karşılamakta yetersiz kalması nedeniyle 1859'da Mekteb-i Mülkiye yani Siyasal Bilgiler Fakültesi ordu dışındaki devlet kadrolarına bilgili memur yetiştirmek için kuruldu. 1847'de öğretmen okulları Darülmualimin ve 1870'de Darülmualimat açıldı. Bunların yanında yüzyılın son çeyreğine kadar ebe okulundan, tarım, telgraf, hukuk, ve güzel sanatlara varıncaya kadar pek çok meslek okulu öğretime başladı. O dönemde mimar ve ressama ihtiyaç duyulmaktaydı. Resim bakımından ilk adımı İkinci Mahmud atmış, kendi resmini yaptırarak devlet dairesine astırmıştı⁸⁸. Sultan Abdülaziz Türkiye'de resim sanatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'de resme karşı ilginin artışı sonucu olarak, ressam ve gravürcünün itibar kazanıp aranır hale gelmesi, gerekli teknik bilgi ve sanat formasyonuna sahip mimarlara ihtiyaç duyulduğu, tarihi ve sosyal gelişmenin icabı halinde ilerlemeler kaydediyordu⁸⁹. Sanayi-i Nefise Mektebi akademik açılış töreni 2 Mart 1883'de yapıldı.

Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi okullar, kurum olarak toplumda ağırlıklarını hissettirdikleri gibi buralardan yetişenler o dönemde siyaset ve fikir hayatında önde geliyorlardı. Sanayi-i Nefise mektebi, yaşıtı durumundaki diğer eğitim kurumları kadar toplumda sesini duyuramamasında öğretmenlerin yabancı oluşlarının öğrencileri ülke meselelerine karşı ilgisizleştirmiş olduğu düşünülebilir. İlave olarak mektepte gayrimüslim öğrenci sayısının fazla olması da bu duruma sebep teşkil etmiştir. Yükseköğretim kurumlarına bilgi seviyesi yetersiz gençler girdiği için gerçek bir üniversite eğitimine geçilmesi mümkün olmamıştır.

Batılılaşma ile beraber matbaaların artış hızı hızlanmıştı. Bilhassa Tercüman-ı Ahval (1860), Tasvir-i Efkâr (1862) gibi özel yayın organları, sahip oldukları hususi

⁸⁷ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990) , 84.

⁸⁸ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1971), 442.

⁸⁹ **age**, 442.

matbaalarıyla matbaacılığın gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır⁹⁰. Tercüman-ı Ahval ilk siyasi makale ve ilk tiyatro tefrikasının yayınlandığı gazete olma yönüyle ilklere öncülük etmiştir. O dönem Türk edebiyatının en önemli özelliklerinden biri kullanılan dilin sadeleşmesi olmuştur. Tasvir-i Efkar gazetesinin sade dile yönelme konusunda katkısı olmuştur. 19.yüzyılda Osmanlı Devleti, ideolojisini ve icraatını anlatmak ve kabul ettirmek için bütün modern devletler gibi basın organlarına ihtiyaç duyuyordu⁹¹. Bu dönemde yurtdışında yayınlanan Hürriyet ve Muhbir adlı gazeteler siyasi ve fikri görüşleriyle dönüm noktası olarak görülebilirler. Bu dönemde yurtiçinde yayınlanan bazı gazeteler; Takvim-i Ticaret (ilk ticari ve iktisadi yayın organı), Ayine-i Vatan (resimli bir gazete), İstanbul, Muhib, Veledü'l Cevaib, Terakki (mizah ve kadınlara yönelik ilave vermesi önemli), Utarid, Basiret idi⁹². 1862 tarihli Mecmu'a-i Fünun Osmanlı tarihinin ilk dergisi sayılabilir. Çıkan diğer dergiler; Mecmua-i İber-i İntibah, Mirat, Ceride-i Askeriye, Mecmua-i İbret- nüma, Ravzatü'l Maarif, Ceride-i Tıbbiye-i Askeriyye, Dağarcık idi. 1859 yılında ilk Osmanlı yemek kitaplarından biri olan Melcet-ül Tabbahin yayınlandı. Kitabın önsözünde hayat şartlarının değişmesinden dolayı eski yemeklerin yetmediğinden, yeni hayata göre Batılılardan yeni bir mutfak tarzı almamız gerektiğinden söz ediliyordu⁹³. 1859 yılında İbrahim Şinasi; Racine, La Fontaine, Lamartine, Gilbert ve Fenelon'dan 100 kadar manzum çevriyi içine alan taş basması bir kitapçık, Münif Paşa; Fontenelle, Fenelon ve Voltaire'den çevrilmiş bir diyaloglar grubu yayınladı⁹⁴. Bu çeviriler ve adaptasyonlar halkı Avrupalı yaşam tarzıyla tanıştırmaya yardımcı oldular. Hukukta ve idari yapıda Batılı kurumlar ve kanunların alınması ve eğitimin hızlı yaygınlaşması ile süren Batılılaşma toplumsal diğer alanlarda kendini göstermeye başlamış oluyordu. Kitap, dergi ve gazetelerin, sivil toplum örgütlerinin artış gösterdiği ülkenin dört bir yanının telgraf ağı ile donanmaya başlayan Osmanlı Batılı imaj almaktaydı.

---

⁹⁰ Alim Gül, "Ebüzziya Tefrik'ın Hayatı, Dil, Edebiyat, BasınYayın ve Matbaacılığa Katkıları"(Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 24.

⁹¹ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 192.

⁹² **age**, 30

⁹³ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, (Konya: Selçuk Yayınları, 1966), 40.

⁹⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 434.

1909 yılında telefon hizmeti İstanbul'da devreye girdi. İlk kez iki atletten oluşan bir Osmanlı takımı 1912'de Stockholm Olimpiyat oyunlarına katıldı⁹⁵. İzcilik faaliyetleri başladı. İlk film I.Dünya Savaşı'ndan önce yapıldı ve Ruslara karşı propaganda amacıyla kullanıldı⁹⁶. O zamana kadar Türk olmayanlar arasında Osmanlı Türkçesini en iyi konuşabilen Ermeni aktrislerin tekelinde olan tiyatrodaki ilk kez Müslüman kadınlar sahneye çıkmaya başladı⁹⁷. Basın yayın faaliyetleri artarak devam etti. Uçakların öneminin anlaşılması ile 1911'de Savaş Bakanlığı tarafından hava kuvvetleri kuruldu. Siyasi partiler, yeni fırkalar ve kulüpler yayıldı.

3.2 Meşrutiyet Rejimi

Balta Limanı antlaşmasının imzalanması ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan toplumsal, ekonomik, idari, hukuki değişim süreçleri beraberinde birçok sorunu getirmişti. Halka göre sorunlar Batılılaşmanın sonucudur. Köylünün yoksullaşması, Batılılaşmayı yürüten bürokratların zenginleşmesi, devletin borçlanması ve imparatorluk içindeki gayrimüslimlerin zenginleşmesinin Batılılaşmadan kaynaklandığını düşünen halk Batılılaşmaya tepkiliydi. Öte yandan, toplumda Batı'yı gözlemleyip yorumladıkça, kendi toplumlarıyla kıyasladıkça belli bakış açıları ve özelemler geliştiren aydınlar grubu vardı⁹⁸. O dönemin aydınları Jön Türkler grubu olarak biliniyordu. Jön Türkler grubunda Sağır Ahmet Paşa'nın oğlu Mehmet Bey, reji komiseri Nuri, Kayazade Reşad, Suphi Paşazade Ayetullah, Namık Kemal, Şair Ziya Paşa, Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik, Agah Efendi gibi isimler bulunuyordu⁹⁹. Jön Türkleri heyecanlandıran fikirler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı devletler gibi anayasasının olması ve meşrutiyet rejiminin ilan edilmesi gerekliliği ile alakalı idi. Jön Türkler toplumsal sorunların anayasa ilan edilerek oluşacak meşrutiyet ortamında çözümleneceğini savunuyorlardı. Jön Türklere göre Tanzimat döneminin bir eksikliği aydınlık felsefesi gibi bir temel felsefeye dayanmaması olmuştu¹⁰⁰. Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi 23 Kasım 1876'da ilan edildi. Meclis

⁹⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 51.

⁹⁶ **age**, 52.

⁹⁷ **age**, 52.

⁹⁸ Göçek, **age**, 262.

⁹⁹ Ateş, **Siyasal Tarih**, 405.

¹⁰⁰ Şerif Mardin, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, (İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1983), 31.

izleyen yıl Mart ayında toplanmıştır. Ortaya çıkan anayasa halkın taleplerini karşılayabilecek bir anayasa olmamıştı. Kanun-i Esasi ile devletin resmi dili Türkçe resmi dini İslam olduğu kabul edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda şeyhülislam Divan-ı Hümayun üyesi değilken Kanun-i Esasi ile toplanan Heyet-i Vükela'nın hiyerarşisinde sadrazamdan sonra şeyhülislam yer aldı¹⁰¹. İlk meclisin üçte biri gayrimüslimlerden oluşan bir meclisti. Hiçbir ülkede hakim dinin dışındakilere bu kadar yüksek bir temsil hakkı verilmemiş olmasıdır¹⁰². Milletvekilleri yol, adil vergi ve devlet hizmetlerine daha iyi erişim talep ediyorlar ve bürokrasinin beceriksizliğinden, küstahlığından ve rüşvetçiliğinden şikayet ediyorlardı¹⁰³. İlk yasama döneminde milletvekilleri modern uygarlığı kabul etmekle birlikte halife-sultana derin bir saygı duyup onu eleştirmekten kaçınır bir tavır sergilerken ikinci yasama döneminde sultanı bürokrasinin başı olarak görmekte ve ülkenin içine düştüğü felaketlerden onu sorumlu tutmaktaydı¹⁰⁴. Bu durum karşısında II. Abdülhamit Osmanlı-Rus Savaşı'nda meclisin olumsuz rolü olduğunu bahane ederek meclisi dağıttı ve anayasa askıya alındı.

Anayasanın askıya alınmasını izleyen dönemde, ülke içinde ve dışında halkı ve devleti uğraştıran süreçlere gebeydi. Dışta Avusturya Bosna Hersek'i işgal etmiş, İngiltere Mısır'ı almış, Fransızlar, Suriye ve Kuzey Afrika'da bir nüfus bölgesi oluşturmaya çalışmış, İtalyanlar Libya'ya göz dikmişlerdi¹⁰⁵. Osmanlı'da halk serbest ticarete açılmayla beraber elindeki imkanları kaybetmiş ve yoksullaşmış olmasından dolayı mevcut düzenden şikayetçiydi. Anayasanın tekrardan yürürlüğe konmasını isteyen bir muhalefet grubu, halk ve toprakları kaybetmenin yarattığı güven ve itibar kaybı ortamında Abdülhamit meşrutiyet çağrılarına daha fazla kulaklarını tıkayamadı ve 1908'de anayasayı yürürlüğe koyduğunu ilan etti. Meclisin seçilmesinde büyük bir çoğunluğu ele geçirmiş olan İttihat ve Terakki milli bir ekonomi ve milli bir burjuvazi yaratmayı amaçlamaktaydı.

Avrupa ne yapacaklarını kestiremedikleri İttihatçıların etkili olmalarını istemiyorlardı. Bu yıllarda Parvus Efendi Avrupa'dan yüksek faizli borçlar alındığını ve bu borçlanma sürdürüldüğü sürece Avrupa sermayesinin boyunduruğu altına

---

¹⁰¹ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 18.

¹⁰² İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, 3.bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 16.

¹⁰³ Karpat, **Elitler ve Din**, 141.

¹⁰⁴ **age**, 141-142.

¹⁰⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993), 54.

girileceğini söylüyor ve ülkede bu yüzden sanayileşme için yeterli fonlar oluşmadığına dikkat çekiyordu¹⁰⁶. Meşrutiyet ilan edildiği yıl Avrupa'dan dış borç almak zorlaşınca 7 milyon Türk liralık bir iç borç gerçekleştirildi¹⁰⁷. O günlerde Maliye Nazırı olan Mehmet Cavit Bey'in bu girişimi Düyun-u Umumiye'nin önemini azaltmaya yönelik bir girişim oldu. Cavit Bey, gelirlerde sürekli bir artış sağlamanın yolunun köylülüğün durumunu iyileştirmekten ve vergi ödemeyenleri vergiye bağlamaktan geçeceğini düşündüğü için köylük bölgeleri iletişime açmayı ve kamu yararına olan yatırımlara yabancı sermayenin çekilmesini planlıyordu. Ekonomik yapıyı modernleştirme çalışmaları başlatıldı. Avrupa'ya bağımlılığın azaltılması için milli burjuvazi yaratmak gerektiği düşüncesi bu dönemde ortaya çıktı. Mevcut yapının burjuva ulus devlet yapısına göre şekillendirilmesine önem veriliyordu. Yeni yasalarla miras hakkının genişletilmesi, toprak mülkiyeti konusunu düzenlenmesi, şirketleşmenin sağlanması planlanıyordu. O dönemde milli iktisatçılığı ısrarlı savunan Türk Yurdu dergisinde aşılması gereken en güç sorunun ticaret ve sanayiye hor gören ve bir Osmanlı Türk'ü için en onurlu işlerin devlet ve askerlik görevleri olduğu şeklindeki zihniyetin üstesinden gelmek olduğu yazılıyordu¹⁰⁸. Servetin Osmanlı'da politik olma geleneğinin getirdiği ticaret ve sanayiye hor gören anlayışın değiştirilmesi zordu. Türk Yurdu dergisi ise 1908-1915 döneminde Osmanlı ülkesinde köklü değişimler olduğunu, milli fikrin her köşeye nüfuz ettiğini kaydediyordu¹⁰⁹. 1914 yılına gelindiğinde bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştı. Bu yıllarda ısrarla oluşması istenen burjuva sınıfına sahip bir ulus devlet yaratma modeli emperyalist devletlerle mevcut ilişkiler dururken başarılı olamamıştır.

3.3 Osmanlı ve Dualist Yapı

Tanzimat bir yandan laik Batı kurumlarını yerleştirmeye çalışırken, öte yandan imparatorluğun dinsel yapısından vazgeçememiştir¹¹⁰. Batılı kurumlarla beraber Osmanlı'da ekonomik, idari, toplumsal hayatta belirgin bir dualizm göze çarpmaya başladı. Batılı tarzdaki eğitim kurumlarından bilimsel nitelikli eğitimle, geçmişten

¹⁰⁶ Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 66.

¹⁰⁷ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, 2.bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986), 34.

¹⁰⁸ *age*, 41.

¹⁰⁹ Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, 147.

¹¹⁰ Mardin, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, 28.

gelen eğitim kurumlarındaki eğitim sisteminden iki farklı tip insan yetişti. Bu eğitim kurumlarından yetişmiş olanlar imparatorluğun çehresini değiştirdiler. Avrupa'daki devrim, anayasa, özgürlük ve eşitlik kavramlarından etkilenerek imparatorluk içinde savundular. Modern eğitim kurumlarından yetişen mühendisler, mimarlar, doktorlar, subaylar ve memurlar aldıkları eğitim ile kendilerini değiştirdikleri gibi içinde buldukları toplumun değişmesinde büyük roller üstlendiler. Modern eğitim sistemi alt sınıfların çocuklarına yukarıya doğru hareketlilik için bir yol oluşturdu¹¹¹. Öte yandan yerli üreticilerin birer birer sahip oldukları tezgahları tasfiye ettikleri işsizliğin arttığı bir ortamda sahip oldukları yeni imtiyazlarla gayrimüslimler zenginleşmekteydi. Halk da ekonominin kötü gidişinden dolayı toplumda meydana gelen eşitsiz ilişkilerden dolayı suçladığı Batılılaşmaya tepki duymaktaydı. Batılı hukuki, iktisadi ve mali kurumlar ülkede geleneksel yapıların yanına yerleşiyor ve bu kurumlar Avrupa devletlerinin egemenliği altına giriyorlardı. Mali ve finansal alanda denetimin Osmanlı'nın elinden çıkarak yabancılara geçmesi ve ülkenin Avrupa'nın açık bir pazar haline gelmesi konularında halk rahatsızlık duyuyordu. Batılılaşmanın bürokratları zenginleştirmesi de tepkilerin diğer bir nedeni oluyordu. Hukuk sisteminde Tanzimat'tan itibaren oluşan dualist yapı türlü anlaşmazlıklara sebep oluyordu. Toplumsal sınıfları arasında anlaşmazlıklar ve çelişkiler giderek büyüyen Osmanlı, kaçınılmaz olarak çöküşe gidiyordu. İç ve dıştaki gelişmelerin etkisi ile sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımları Osmanlı'nın nasıl kurtulacağına yönelik çözümler olarak ortaya çıktı. Ortaya çıkan fikir akımlarının Osmanlı'nın çöküşünü durduramadığı açıktır.

---

¹¹¹ Karpat, **Elitler ve Din**, 187.

4.YENİ DEVLETE DOĞRU

Bazı tarihler dünya tarihinde veya bir ulusun tarihinde dönüm noktası oluşturmuş ya da dünyayı veya ulusu bir dönüm noktasının eşiğine götürecek yolun başına getirmiştir. Bu bölümü dönüm noktaları oluşturmaktadır. İlk olarak dünya tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktası olan Birinci Dünya Savaşı, daha sonra Türk tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktaları olan Türk Kurtuluş Savaşı, Lozan Barış Antlaşması ve İzmir İktisat Kongresi ana konuyla bağlantılı olarak analiz ediliyor.

4.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Getirdikleri

Yirminci yüzyıla girildiğinde mevcut pazarlar üzerinde paylarını arttırma ve yeni pazarlar bulma mücadelelerinin aralarında ciddi gerginlikler yaratmış olduğu emperyalist devletler kaçınılmaz olarak bir savaşa sürükleniyorlardı. Emperyalist devletler kendi aralarında kutuplaşıyorlar, bu kutuplaşma ile İtilaf ve İttifak devletleri olarak ikiye ayrılıyorlardı. 1914'te emperyalist devletler arasında uzun dönemdir beklenen savaş başlamıştı. Osmanlı savaşın başında tarafsızdır. Savaşın bir Avrupa'nın tarafsızlığını ilan eden ve Boğazlar'ı tahkim eden bir İstanbul'a zorla iradesini kabul ettiremeyeceğini hesaplayan Osmanlı, kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırıldığını ilan etti¹¹². Tarafsızlığını ilan eden Osmanlı İmparatorluğu çok geçmeden Almanya ile 2 Ağustos 1914'te anlaşarak İttifak devletleri grubuna katılıyordu.

Osmanlı'da 1.Dünya Savaşı patlak vermeden iki ay önce askeri harcamalarda % 30'luk bir kısıntıyı öngören 1914-1915 bütçesi kabul edildi¹¹³. İttihat ve Terakki askeri harcamalara yüksek pay ayrılmasından şikayetçi olduğundan böyle bir

---

¹¹² age, 64.

¹¹³ Emre Akıncı, "Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Finansmanı ve Savaşın Diğer Devletlerle Karşılaştırılması" (Yüksek Lisans tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 18.

kısıntıya gidiliyordu. 34 milyon altından oluşan 1914-1915 bütçesinde Düyun-u Umumiye'ye ayrılan pay düşüldüğünde devlete 20 milyon altın kalıyordu¹¹⁴. Harbiye Nezareti, Bahriye Nezareti ve Jandarmanın bütçeleri toplamı 9,5 milyondur¹¹⁵. Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde 1915 senesi sonunda imparatorluk 2.523.000 asker toplamıştı¹¹⁶. Mevcut bütçelerle bu askeri beslemek ve cepheye sevk etmek olanaksızdır¹¹⁷. Birinci Dünya Savaşı'na kaynak yaratmak için yeni vergiler çıkarılıyor ve mevcut bazı vergiler yeniden düzenleniyordu. Savaş vergisi, temettü vergisi, nispi vergi, değişken vergiler, götürü vergiler, aşar, ağnam resmi, gümrük resmi, damga resmi, tuz resmi, istihlak resimleri, savaş kazançları vergisi bu savaşta halktan toplanan vergilerdi. Savaş için silah altına alınan kişilerin çoğunun tarımla ilgisi olan kişiler olması ülke tarımına darbe vurmuştu. Üretimin çok azalmış olması ve ticaret yapılan ülkelerden ithalat olanağı kalmaması sebepleriyle ülke çok güç duruma düşmüştü. Oysa, bir dünya savaşında başarıya ulaşmak savaş meydanlarındaki başarıdan çok, savaş koşulları içinde iyi organize olmuş güçlü bir ekonomik yapının varlığına bağlıydı¹¹⁸. Osmanlı İmparatorluğu savaşa hazırlıksız yakalanmış, savaşın uzun süreceğini hesaplayamamıştı. Savaş başında savaşın koşullarına uygun bir iâşe sistemi kurulmaması savaş esnasında ülkeyi çok uğraştıracaktı. Savaş sırasında halkın iâşe problemi ortaya çıkıyordu. Savaş sırasında iâşe sorununun çözmek için alınan tedbirler yeterli olmuyordu. Savaş sırasında kişi başına düşen ekmeğin miktarı giderek düşüyor, ekmeğin kalitesi de halkın sağlığına etki edecek kadar azalıyordu¹¹⁹.

Osmanlı'ya toplanan vergilerden elde edilen kaynaklar yetmemekteydi. Osmanlı savaş öncesinde borç bulduğu ülkelerle savaşıyordu. Bu yüzden imparatorluk bu kez müttefiki Almanya'dan borçlanıyordu. Almanya'dan savaşın ilk yılında 95 milyon, 1915'te ise 80 milyon altın mark borç alındı¹²⁰. İmparatorluğun savaş esnasında artan ihtiyaçlarını, Almanya'dan bulunan borçlar karşılayamıyordu. Bunun için ülke içinde milliyetçilik duygularını körükleyen büyük bir kampanya başlatılıyordu. Kampanya

---

¹¹⁴ Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi**, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), 103.

¹¹⁵ **age**, 103.

¹¹⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyet'in Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi** (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 6.

¹¹⁷ Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi**, 103.

¹¹⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyet'in Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, 3.

¹¹⁹ Akıncı, **age**, 134.

¹²⁰ Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi**, 109.

sayesinde büyük bir iç borçlanma gerçekleşiyordu. Bu kampanya milli iktisat anlayışının güçlenmesine yol açıyordu.

Milli iktisadı Almanlar bulmuşlar uygulamaya sokmuşlar ve yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde sanayileşmiş bağımsız bir ekonomiye kavuşmuşlardı. İktisadiyat Mecmuasında Türklerin milli iktisat düşüncesinde Almanları örnek almaları gerektiği yazılıyordu¹²¹. Ziya Gökalp bir dergide yayınlanan yazısında ekonominin Türklere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak önemli bir etken olduğunun altını çiziyordu. Gümrük tarifeleri düzenlenerek 1916'da yürürlüğe girmişti. Yabancı anonim ve sigorta şirketlerinin ayrıcalıklarına son verilip Osmanlı mevzuatına tabi olmaları istendi¹²². Milli iktisat yaratmak için şirketleşmeye önem veren İttihatçılar çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmüşlerdi. Savaş sırasında vagon ticareti, ordunun iaşesi için yapılan alımlar, kentli nüfusun özellikle İstanbul'un iaşesi için geliştirilen yöntemler milli tüccar yaratılmasına yönelik girişimlerdi. Yusuf Akçura bir yazısında köylülerden ve memurlardan oluşan bir Türk toplumunun yaşama şansının çok zayıf olacağını burjuva sınıfı oluşturmanın önemine değiniyordu¹²³. İkdam ticaret ve sanayiyle uğraşan ve büyük kâr garantisiyle teşvik edilen yeni sınıfın doğuşunu yazıyordu¹²⁴. Yabancı gazetelerde atasözlerine kadar geçmiş doğulu yöntemlerin yerine Türk tüccarına yeni bir ruh geldiğini yazıyorlardı. Savaş sırasında istifçilik, karaborsacılık, spekülatif girişimlerin olması savaş ortamında kişisel çıkarla toplumsal çıkarın bağdaştırılmasının güç olduğunu gözler önüne sermişti¹²⁵. Milli iktisat ahlak sorununun aşılması genel çıkarın kişisel çıkara üstün geleceği bir ortamda kurulabilirdi.

Birinci dünya savaşında imparatorluk, Kafkasya, Irak, Hicaz-Yemen, Sina-Filistin, Çanakkale, İran, Galiçya ve Makedonya cephelerinde savaştı. Bu cepheler içerisinde Çanakkale Cephesi'nde kahramanlık destanı yazıldı. Halka umut pompalayan Çanakkale Cephesi'nin komutanı Mustafa Kemal Paşa'ydı. Bu başarı ülkede milliyetçilik duygularını arttırmıştır. Ülkenin dört bir yanında açılmış diğer cephelerde başarılı olunamaması ve diğer İttifak devletlerinin başarısızlığı Osmanlı'yı yenildiğini kabul ettiğini gösteren bir belge olan Mondros Ateşkes

---

¹²¹ Toprak, age, 146.

¹²² Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, 151.

¹²³ Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 58.

¹²⁴ age, 58.

¹²⁵ Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, 153.

Antlaşması'nı 30 Ekim 1918'de imzalamaya götürdü. Bu antlaşma gereğince ordu dağıtıldı, silahları elinden alındı. Enver Paşa, Sadrazam Talat Paşa, Cemal Paşa gibi İttihatçılar İstanbul'dan kaçtılar. Antlaşma hükümlerini ileri sürerek yurdun genelinde işgaller başladı. İstanbul, Urfa, Maraş, Antep, Samsun İngilizler, Adana Fransızlar, Antalya, Konya İtalyanlar, İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi.

4.2 Bir Dönüm Noktası: Kurtuluş Savaşı

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf devletlerinin Anadolu'yu işgallerine karşı direnişler Kuvay-ı Milliye adı verilen yerel birliklerce yapılıyordu. Kuvay-ı Milliye'nin asker ve vergi toplama usülleri istenmeyen suistimallere yol açıyordu. İngiliz belgelerine göre Orta Anadolu'da 27 köyün eşrafı Kuvay-ı Milliye'yi İngiliz komiserine şikayet etmiştir¹²⁶. Milli mücadelenin birbirinden kopuk, milletle barışık olmayan Kuvay-ı Milliye ile yürütülmesinin mümkün olmadığını gösteriyordu. Yerel direniş birliklerinin birleştirilip düzenli ordu kurulması Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması sonrasında gerçekleşti. Mustafa Kemal'in ağzından o günkü genel durum ve görünüş şöyleydi¹²⁷:

“ Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu bağlaşıklık devletler grubu, Genel Savaş'ta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda sarsılmış, şartları ağır bir Ateşkes Antlaşması imzalanmış, Büyük Savaş'ın uzun yılları içinde, ulus yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve ülkeyi Genel Savaş'a sokanlar, kendi başarılarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife görevinde bulunan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki Hükümet; yetersiz, aşağılık, korkak, yalnız padişahın isteklerine bağlı ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş. Ordunun elinden silahları ve savaş gereçleri alınmış ve alınmakta”.

O günlerde işgallere karşı kurulan milli cemiyetler; Trakya-Paşeli Cemiyeti, Vilayat-ı Şarkiye Hukuk-u Milliye Cemiyeti (Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği) ve Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (Trabzon ve yörelerini Bağımsızlaştırma Derneği) idi. Ulusal varlığa düşman kuruluşları; Kürt Teali Cemiyeti, İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet dernekleri ve İngiliz Muhipler derneği ile Amerikan güdümünü isteyenler grubu oluşturuyordu.

Mustafa Kemal, 3.Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarken Türk milletini tam bağımsızlığa kavuşturmayı hedefliyordu. Bunun içinde tüm Anadolu'yu ayaklandırmak ve bu amaç etrafında birleştirmek gerekiyordu. Milli Kurtuluş Savaşı

¹²⁶ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1967,s.216:'den aktaran Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6.bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 21.

¹²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu,5.bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2010) ,25.

hem işgal güçlerine karşı hem de kurtuluşu bölgesel kurtuluş yollarında arayan veya manda yönetimi isteyen iç güçlere karşı yapılacaktı. Mustafa Kemal daha o zamanki ileriye dönük düşüncelerini Nutuk'ta şöyle ifade etmektedir¹²⁸: “Ben ulusun gönlünde ve geleceğinde sezindiğim büyük gelişme yeteneğini, bir ulusal sır gibi, içimde taşıyarak yavaş yavaş tüm toplumumuza uygulatmak zorunda idim.”.

İşgal altında bulunan İstanbul'daki padişah-halife otoritenin başı konumundaydı. Halk kaderlerine terk edilmiş olduklarının bilincinde değildi; yüzyılların verdiği alışkanlıkla padişah-halifeye gönülden bağlılardı. Ancak İstanbul hükümeti sömürgeci, işgalci İtilaf devletlerinin boyunduruğu altında idi. Bu bir otorite boşluğu yaratıyordu. Mustafa Kemal bir taktik ustası olarak bu otorite boşluğunu kendi lehine çevirmeyi bildi. Mustafa Kemal'in sözleri ve eylemleri yeni bir hükümet ve yeni bir devlet kurmaya yönelikti. Mustafa Kemal'in ulusal beraberliği sağlamaya yönelik faaliyetlerinden rahatsızlık duyan İstanbul yönetimi, onu 9 Temmuz'da 3.Ordu Müfettişliği görevinden aldı. Mustafa Kemal, Milli Kurtuluş Savaşı'nın bundan sonraki kısmını resmi görev ve yetkilerini bırakarak ulusun sevgisine güvenerek, ulusundan güç alarak vicdanı ve aklıyla sürdürmüştür. Müfettişliği sırasında Amasya Genelgesi'ni yayınladı; görevinden alındıktan sonra Erzurum Kongresi ve Sivas Kongrelerini düzenledi. Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'ne katılan delegeler arasında başta eşraf olmak üzere asker, devlet memuru, hukukçu, doktor, gazeteci, mühendis, din adamları ve eski milletvekilleri gibi toplumsal birçok gruptan temsilciler vardı.

Eşraf kesimi, Osmanlı'daki Batılılaşma hareketlerine karşı hep mesafeli durmuştu. Osmanlı yönetimi ve aydınları da bu kesimi çok önemsemiyordu. Mustafa Kemal ise bu yerel güçlere dayalı kişisel yönetimini kuramsal olarak “ulus egemenliği” ya da “halk egemenliği” kavramlarına oturtmak suretiyle toplumda varolan güç piramidini değiştirdi¹²⁹. Bu, Mustafa Kemal'in sağladığı önemli başarılarından biriydi. Aslında eşraf kesimi milli mücadelenin ilk başlarında bazı bölgelerde işgalci birliklere karşılama törenleri hazırlamakta, “ bizi kurtarın” yollu çağrılar yapmaktaydı¹³⁰. Ancak işgalci kuvvetler, içerideki azınlıkların taşkınlıklarını frenleyemediler. Mustafa Kemal, yabancıların olumsuz davranışlarından yararlanarak eşrafı milli

---

¹²⁸ age, 36.

¹²⁹ Emre Kongar, **21.Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 35.bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 18.

¹³⁰ Cem, age, 231.

mücadelenin yanına çekmeyi bilmişti. Eşraf, Kurtuluş Savaşı için tek para kaynağı idi. Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde Batı'da Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongreleri toplanmıştır. Bu durum ulusal hareketin yurdun geneline kısa sürede yayılabildiğini ve kongrelerin bir bölge hareketi olmaktan çıkıp ulusa mal olduğunu gösteren bir noktadır. Eylül 1919'da Amerikan hükümeti tarafından gönderilen bir kurul ulusal hareket başarılı olmaması durumunda Mustafa Kemal'den ne yapmayı planladığını öğrenmek istemesi üzerine Mustafa Kemal şu karşılığı veriyordu:

“Bir ulus varlığını ve bağımsızlığını korumak için düşünülebilen girişim ve özveri yapıldıktan sonra başarır. Ya başaramazsa demek, o ulusu ölmüş saymak demektir. Öyleyse, ulus yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık söz konusu olamaz.”¹³¹.

Buradan Mustafa Kemal'in ulusal harekete ne denli güvendiğini ve ne denli ileri görüşlü olduğunu anlamak mümkündür. Mustafa Kemal'in savaşın ilk başlarındaki o çok zor koşullar altındaki bu kararlı tutumunu, Osmanlı'nın son yüzyıllık sürecinde yetkili durumdaki hiç kimse gösterememişti.

Millet meclisi birinci dönem milletvekillerinin mesleklerine bakıldığında tüccar, çiftçi, eşraf kesiminin ağırlıkta olduğu, idareci, asker, hukukçu, din adamı kesiminin ikinci ağırlıkta olduğu, öğretmen, doktor, gazeteci, bankacı kesimlerinin ise üçüncü ağırlıkta olduğu gözlemlenmekteydi. Ayrıca, milletvekillerinden 229'unun yükseköğrenim görmüş olup Sultani, İdadi ve Rüşdiyelerden mezun olanlar ise 115 kişi civarındadır¹³². Meclisi oluşturanlarda kongrelerde olduğu gibi toplumun her kesimini ve her görüşü içerenlerden meydana gelmekteydi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kararlarının bu denli kozmopolit bir meclisten geçmiş ve başarıya ulaşılabilmiş olması önemlidir.

Milli Kurtuluş Savaşı esnasında fetvalar savaşı dönemi yaşanmıştır. O günkü nüfusun büyük çoğunluğu inançlı Müslümanlardan oluşuyordu. Padişah-Halifeye gönülden bağlıydılar. Mustafa Kemal, savaşın başlarından itibaren padişah-halifeyi düşmanlardan kurtarmanın asıl amaç olduğunu belirtmekteydi. Çünkü yüzyıllar boyunca Osmanlı'da hüküm sürmüş belirli bir idare biçimi ve inanç anlayışı vardı. Millet padişahın ve İstanbul hükümetinin düşmanla işbirliği yapıp kendilerini kaderlerine terkettiklerinin farkına varabilmiş değildi. İşgallere karşı başlayan direnişler ulusal bir dirilişin işaretlerini taşısa da bir yönüyle padişahlık ve halifeliği kurtarmak için yapılan bir cihattı. Mustafa Kemal, padişahlık ve halifeliğin

---

¹³¹ Atatürk, **age**, 148.

¹³² Kili, **age**, 72.

kurtarılacağını söylese de, tüm ulusun idaresinin millet meclisinde olduğunu ve olacağını da ilan ediyordu. Padişah ulusal hareketten çekinen İtilaf Devletlerinin baskılarına dayanamayarak bir fetva hazırlattı. Padişah ve İstanbul hükümeti milliyetçi ve ulusal egemenlik yanlısı görüşlerin kendi otoritelerini tehdit etmesinden de oldukça rahatsızlardı. Padişahın Şeyhülislamı, Dürriyade Abdullah tarafından Anadolu halkını ulusal savaşı yürütenlere karşı kışkırtmak ve işgalci kuvvetlere karşı olan savaşa katılmalarını engellemek amacıyla 5 Nisan 1920’de ilk fetva olan İstanbul fetvasını yayınladı. Bu din silahına karşı Mustafa Kemal de Ankara Müftüsü Rıfat Efendi ve milli mücadele yanlısı 153 müftünün imzasıyla karşı bir fetva yayınlattı. Ülkenin düştüğü durumu İttihatçılara bağlayan ve milli mücadelenin başındakileri İttihatçıların devamı sayan halkı ve padişahlığın güçlülüğünde çıkarlarını görenleri ikna etmek ve onlarla mücadele etmek kolay olmadı. Kurtuluş Savaşı sırasında birçok iç ayaklanma ile uğraşılmak zorunda kalınmıştı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sadece işgalci itilaf devletlerine karşı değil içteki düşmanlara karşı da yürütülmüş ve kazanılmıştır. Ulusal hareket kendilerine karşı adeta dini, siyasi ve askeri olarak savaş açan padişah ve İstanbul hükümetine karşı da mücadele etmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında İstanbul’daki bir harb divanı tarafından gıyaben idam cezası verildi. Büyük Millet Meclisi ise karşılık olarak Damat Ferit Paşa’yı hain ilan etti.

Avrupalı devletlere Osmanlı İmparatorluğu’nun imzaladığı en korkunç belge olan Sevr 10 Ağustos 1920’de imzalandı. Bu antlaşmanın imzalanması padişah ve İstanbul hükümetinin halk gözünde yıprattı. Mustafa Kemal, 1920 Haziran’ında İstanbul hükümetiyle yapılacak antlaşmaların Ankara hükümetince tanınmayacağını ilan etmişti. Sevr Antlaşması hükümleri tam olarak yürürlüğe girmemiştir.

İtilaf Devletlerinden Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı sırasında yönetim biçimi değişmişti. Yeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliği ile İtilaf devletleri arasında ilişkiler düşmüştü. Sovyet Rusya, Anadolu’nun İtilaf devletleri tarafından paylaşılması yerine bölgede bağımsız bir Türk devletinin kurulmasını çıkarlarına daha uygun bulmaktaydı. Mustafa Kemal, emperyalist İtilaf devletleri ile sosyalist Rusya arasındaki çatışmadan yararlanmayı bilmiş, Rusya ile sıcak ilişkiler kurmuştu. Böylelikle Kurtuluş Savaşı’na Rusya’dan önemli maddi yardımlar sağlanmıştı.

Sovyet Rusya, Anadolu'daki ulusal hareketin sonunda kendilerine benzer bir sosyalist düzen yaratacağını düşünmekteydiler.

Ulusal mücadele sırasında toplanan asker varlığı 80.000'i ancak bulmuştur. Anadolu da dış güçlere karşı savaşılan ulusal cephele, Batı'da Ayvalık, Bergama-Soma, Aydın-Nazilli, Salihli Cephele, güney'de Adana, Maraş, Antep, Urfa Cephele, Doğu'da Ermenistan Cephele oldu. Ermenistan zaferi sonunda 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la Gümrü Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Kars ve çevresi yeniden Türk topraklarına katılmış ve illerimizde Ermenilerin çoğunlukta bulunmadığı kabul edilerek, Ermenilerin Sevr'le yoğunlaşan doğu illeri üzerindeki düşleri tarihe gömüldü¹³³. Ayrıca antlaşma sonrasında Gürcistan'dan Batum, Artvin ve Ardahan geri alınmıştır. Birinci İnönü Savaşı kazanılan başarı sonrasında Londra Konferansı toplanmış, bir antlaşmaya varılamasa da hem İtilaf devletleri antlaşma masasına oturarak ulusal hareketi tanımış oldular hem Anadolu'daki mücadelenin amacının dünya kamuoyuna duyurulması sağlandı. Savaş sürerken iki Müslüman devlet; Afganistan ve Hindistan Anadolu eylemine destek verdiler. İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan savaşları yaşanmıştır. Tüm bu savaşlarda er ve savaş teçizatı bakımından çok kötü durumda olan ulusal güçler yinede savaşlardan başarıyla çıkmasını bilmişlerdir. Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra Fransa ile Ankara Antlaşması 20 Ekim 1921'de imzalandı. İtilaf devletleri arasındaki bağ kopmuş oluyordu. Son olarak Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanıyordu. Bir bütün olarak Kurtuluş Savaşı kolay kazanılmış bir zafer değildir. Bağımsız bir ulus olarak yaşayabilmek için çok zor koşullar altında savaşılmış, bağımsızlığın bedelini Türk milleti canlarıyla ödemiştir. Kurtuluş Savaşı sonunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, savaş esnasında imzalanan diğer antlaşmalarda olduğu gibi savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin siyasi arenada sonucuydu.

4.3 Dünya Yeni Devleti Tanıyor: Lozan

Lozan Barış Konferansı'nda Türk Baş temsilcisi İsmet Paşa idi. İsmet Paşa'nın Başkanlığındaki delegeler kurulunda Trabzon Milletvekili Hasan Bey, Sinop Milletvekili Rıza Nur bey ve 21 danışman vardı. Lozan Barış görüşmeleri çok çekişmeli geçmiş ve 8 ay sürmüştür. Çünkü Lozan'da 4 yıl süren Kurtuluş Savaşı'nın değil Osmanlı

---

¹³³ Kili, age, 119.

imparatorluğunun yüzyıllık hesapları da görüldü. Emperyalist devletler imparatorluğun borçları, kapitülasyonların Avrupa devletlerine verdiği haklar, Anadolu'daki azınlıkların hakları gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı sömürgeleşmesine yol açmış bağları koparmamak için uğraşmışlardı. Sömürge bağlarını koparmamak için güçlükler çıkarmışlar, bir ara kesilmiş, delegeler ülkelerine dönmüşlerdir. Türk tarafı ise Milli Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla Türk milletinin Misak-ı Milli sınırları içinde tam bağımsız bir ulus olarak yaşama hakkı doğurduğunu savunuyordu ve ulusal onuru küçük düşüren sömürgeliği reddediyordu.

Avrupalı devletler, Türk tarafında ikililik yaratmak ve bu yolla görüşmeleri kendi lehlerine çevirmek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin yanında İstanbul hükümetini de barış görüşmelerine çağırdılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal, saltanatı kaldırmaya karar verdi. Saltanatın kaldırılmasına yönelik olası tepkilere karşı mecliste yaptığı konuşmada halifeliğin padişahlıktan ayrılabilceğini, ulusal egemenliğin mecliste olabileceğini tarihi olaylara dayanarak açıkladı. 1 Kasım 1922'de Osmanlı'daki altı yüzyıllık saltanat kaldırılıyordu. Mondros Ateşkes ve Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar Türk topraklarının işgal edilmesine kayıtsız kalmış, ulusu bağımsızlık ve egemenliğe kavuşturmak için yapılan Milli Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkmışlardı. O halde, bu kişilerin Türk milletini, temsilen barış masasına oturması düşünülemezdi. Konferans masasında istediğimiz, gerçekte sağlanmış olan hakların yöntemine göre yazılıp onaylanmasından başka bir şey değildi¹³⁴.

Barış konferansının ikinci dönemi İtilaf devletlerinin birbirleriyle anlaşmazlığa düşmeleri ve İngiltere'nin yalnız kalması ile ilk döneme kıyasla daha çekişmesiz ve Türk devleti lehinde geçmiştir. Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve 24 Ağustos 1923'te mecliste onaylandı. Lozan Barış Antlaşması, tek 143 maddelik ana belgeyle, çeşitli konular için hazırlanıp imzalanan 15 ek belgeden oluşuyordu¹³⁵. Ana ve ek belgelerden oluşan antlaşmanın yeni Türk devleti için çok önemli sonuçları vardı. Karaağaç ve çevresi Türk sınırları içinde kaldı. Egedeki adalardan İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türk devletinin oldu, öbür Ege adaları Yunanistan ve İtalya'ya bırakıldı. Türk sınırları içinde kalan bütün azınlıkların Türk uyruğu olduğu kabul edilmiş; Doğu Trakya ve Anadolu'da bulunan Rumlarla,

---

¹³⁴ Atatürk, **age**, 528-529.

¹³⁵ Kili, **age**, 145.

Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı değiştirilmesi uygun görülmüştür¹³⁶. Irak sınırı sorunu çözülememiş, barışın imzalanmasından sonraki dokuz ay içinde İngiltere ile Türk devletinin arasında çözüleceği şeklinde yer aldı. Suriye sınırı daha önce Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'nda imzalandığı gibi kalmış, sorun olmadı. Boğazların iki yakasının askersizleştirilmesi kabul edildi, barış zamanında askeri olmayan gemiler boğazlardan geçebilecekti, savaş zamanında düşman gemilere karşı karar almakta Türkiye özgür olacaktı¹³⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla yarı sömürgeleşmesine yol açan nedenlerden kapitülasyonlar, Lozan Antlaşması'yla kaldırılmıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılmış olup Osmanlı borçları imparatorluğun parçalanmasıyla ortaya çıkan devletler arasında bölüştürülmüş ve yeni Türk devletine ait kısım taksidde bağlanmıştır. Yeni Türk devletine, toplam borcun 2/3'sini oluşturan, yaklaşık 85 milyon altın liralık bir tutar yükleniyordu¹³⁸. Yıllık borç ödemeleri 6 milyon lira olarak saptandı ve daha sonra yapılan bir düzenleme ile 1929 yılına kadar ertelendi¹³⁹. İktisadi alanda Avrupalılar ek olarak imzalanan Ticaret Konvansiyonu ile İkamet ve Kaza Selahiyeti Konvansiyonu ile bazı ödümler kopardılar. Bunlara göre gümrük tarifeleri 1916 tarifeleri üzerinden donduruluyordu, antlaşma 5 yıllıkta ve yenilenmemiştir¹⁴⁰.

Lozan Barış Antlaşması Türklerle Avrupalılar arasındaki yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. Avrupalıların hasta adamı Osmanlı imparatorluğu yaklaşık bir yüzyıl Avrupalıların her dediğini onaylamıştı. Lozan Antlaşması'nın ilk görüşmelerinde Avrupa devletleri karşısındaki yeni Türk devletini de hasta adam Osmanlı'nın devamı olarak görmek istemişlerdi. Ancak yeni Türk devleti temsilcilerinin eski Osmanlı temsilcileri gibi olmadığını anladıkları görüşmelerin ikinci kısmında Türk devletinin bağımsızlığı Avrupalı devletlerce kabul edildi. Lozan'la yeni Türk devleti Batı'yla arasındaki sömürge bağlarından da kurtulmuş oluyordu. Tam bağımsızlık hedefi Lozan'la sağlandı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgalleri içine sindiremeyen Anadolu halkının Mustafa Kemal önderliğinde

---

¹³⁶ **age**, 149.

¹³⁷ **age**, 149.

¹³⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998), 32.

¹³⁹ **age**, 32.

¹⁴⁰ Timur, **age**, 59.

gerçekleştirdiği ulusal hareket hakettiği sonuca ulaşmış oluyordu. Lozan Barışı konusunun önemini Atatürk şöyle açıklamaktaydı:

“ Sayın beyler, Lozan Barış Antlaşmasındaki hükümleri, öteki barış önerileriyle daha çok karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr antlaşması ile tamamlandığı sanılmış, büyük bir yanılmanın yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku yapıtıdır.”¹⁴¹.

Lozan Barış’ından sonra İngiliz birlikleri İstanbul’u terk ettikten sonra İstanbul’da tam bir kargaşalık yaşanacağını düşünülüyordu:

“Büyük Millet Meclisi hükümetinin egemenliğinin Lozan’da siyasal olarak kabul edilmesinden on hafta sonra, İstanbul’daki İngiliz birlikleri ve onların dostları, çadırlarını toplayıp, Türk bayrağını selamlayarak, denize açılınca bu egemenlik uygulamaya dönüştü. Ertesi sabah, yabancı uyrukluların ve azınlıkların pek çoğu, akıl hastanesini andıran bir kargaşalık ya da çok daha kötüsünü beklerken, yataklarında uyandıklarında, suyun, havagazının, elektriğin tramvayların ve gemilerin eskisi gibi işlediğini görünce şaşırıldılar”¹⁴².

Bu, Osmanlı’nın son yarım yüzyılında Avrupalılar gözünde itibarının ne denli azalmış olduğunu anlatan iyi bir örnektir.

4.4 İzmir İktisat Kongresi

Kurtuluş Savaş’ından sonra Lozan barış görüşmeleri sonuçlanmadan 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de bir iktisat kongresi düzenleniyordu. Delegationları kış şartları altında toplamak kolay olmamıştı. Avrupa yeni kurulacak ülkenin iktisadi düşüncesi konusunda merak içinde olan Avrupa ülkeleri ve göçler nedeniyle giden gayrimüslimlerin yerine biran önce geçmek isteyen İstanbul tüccarı kongrenin toplanmasında aceleci idi. Milli mücadelenin başarısında tartışmasız pay sahibi eşraf ve asker-sivil aydınlar ekonomik meselelerin biran önce kararlaştırılması gerektiğini düşünüyorlardı. Türkiye’nin çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi zümrelerinden seçilen 1135 üyenin katıldığı kongrede bir Misak-ı İktisadi ile çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının hazırladıkları İktisadi Esaslar tartışıldı ve kabul edildi¹⁴³. 12 maddelik bir Misak-ı İktisadi’de Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever ya da Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir gibi basit ifadeler yer almıştır. Çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi grupları iktisat esasları ise hükümete sunulmak üzere hazırlanan milli bir layihadır¹⁴⁴. Layihada gümrük himayesi, milli bir merkez bankası kurulması, yabancı sermayenin ülkeye zararlı olmayacak şekilde girmesi, kabotaj hakkının Türk

¹⁴¹ Atatürk, **age**, 572.

¹⁴² Donald Everett Webster, **The Turkey of Atatürk**, 1939,101:’den aktaran Kongar, **age**, 97-98.

¹⁴³ A. Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, (Ankara: Sermaye Piyasa Kurulu1987), 283

¹⁴⁴ **age**, 288.

gemilere tanınması, aşarın kalkması, yollar yapılması, artımdaki makineleşmenin sağlanması gibi çeşitli konularda öneri ve istekler yer almaktadır.

Atatürk'ün kongrenin açılışında yaptığı konuşma Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin ekonomiden geçeceğinin açıkça altını çizmekteydi¹⁴⁵:

“Yeni Türkiyemizi layık olduğu mertebeye ulaştırmak edebilmek için, mutlaka iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.”

Atatürk'ün yeni kurulacak ülkenin temelini ekonomi olacağını uzun konuşması içinde birçok defa yinelediği görülür. Atatürk Lozan Barış antlaşmasının imzalanmamasına değinerek ekonomik bağımsızlığı düşmanların kabullenememesi sebebiyle henüz imzalanmadığını ifade ediyordu¹⁴⁶. Atatürk konuşmasında yeni Türkiye'nin bütün programlarının iktisat programlarına bağlı olacağını, böylelikle ülkenin kalkınacağını ve halkın gönenci artacağını anlatıyordu. Mustafa Kemal, Osmanlı'nın düştüğü duruma düşmemek için yabancı sermaye konusunda ihtiyatlı olunacağına dikkat çekiyordu. Mustafa Kemal aslında kongreyi düzenlerken halkı temsil eden delegelerin görüşlerini ve önerilerini öğrenmek istemekteydi. İktisat kongresi yeni Türk devleti kurulmadan önce halkla temas edip, yapılan son bir durum değerlendirmesiydi.

---

¹⁴⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1961), 104.

¹⁴⁶ *age*, 114.

5 CUMHURİYET'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCESİ

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi, Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesi, 1923-1929 yılları arasında ekonomi, 1929-1938 yılları arasında ekonomi olmak üzere üç alt başlıkta ele alınıyor.

5.1 Kuruluş Yıllarında İktisadi Düşünce

'Gelecek seneler için milli iktisadi genişletmek ve ilerletmek için takip edilecek programı'¹⁴⁷ çizmesi için Türkiye'ye davet edilen Amerikalı uzmanlarca hazırlanan Hines Raporu'nun Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında içinde bulunduğu halle ilgili değerlendirmelerinin olduğu sayfalarda şu gözlemler etkileyicidir¹⁴⁸:

"Ülke savaşın yıkıntısıyla sakatlanmış, bitkin bir halde idi. Ülkenin doğal yaşamı yalnız sınır boyların da değil, fakat ta ülkenin içlerinde on iki yıllık savaş dizileri ile altüst olmuştu. Bunun sonucu olarak erkek nüfus ve güç ciddi ölçüde azalmış bulunuyordu... Halk hemen tümüyle cahildi ve okumuşların sayısı Batı uygarlığını kabullenmiş herhangi bir ülkedeki oranın çok altında bulunuyordu. Okullar sayı bakımından yetersiz, öğretmen ve gereç yoksulluğu içinde zamanın uygulamalı gereklerini karşılayacak bilgiden yoksundu. Gerek düşünce alanında, gerek kullanılan yöntemlerde o kadar gerilik vardı ki bunlar, çocukların düşüncelerini açacak yerde, tam tersine, kafalarının kapanmasına yardım ediyordu. Öz Türk nüfusu genellikle eğitimsiz, ticaret ve zanaatta deneyimsizdi. Sanayi ve tezgah imalatı en ilkel şekilleri gösteriyordu. Maden kaynakları topuyla, bunları geliştirmekten çok istismar amacı güden ayrıcalık avcılarının faaliyetlerine sahne olmaktan başka bir işe yaramamıştı. Orman kaynakları bilgisizlik ve yıllarca süren kötü yönetim yüzünden heba edilmişti. Yollar nitelik ve nicelik yönünden eksik ve bozuktu. Var olan demiryolları ülkeye yararları şüpheli ayrıcalık sahibi şirketler tarafından inşa edilmişti ve ülke yüzeyinin ancak çok küçük bir kısmına ulaşabilmekte idi. Vapur ulaştırması yabancı şirketlerin elindeydi. Ülkede geçer akçe olarak değeri düşmüş ve gittikçe düşmekte olan bir kağıt para bırakılmıştı... Hiçbir yeni yönetimin, genç Türk Cumhuriyeti'ne eski imparatorluk rejiminden kalandan daha büyük engellerle karşılaşmamış olduğunu söylemek, hiç kuşkusuz, abartılı bir görüş olmaz"

Raporun ortaya koymuş olduğu şartlar içinde bulunan Cumhuriyet Türkiye'si var olma savaşına girişmiştir. Kazanılan bağımsızlığın sürdürülebilmesi güçlü bir ulusal ekonominin oluşması durumunda mümkün olurdu. Bağımsızlık Savaşı sonrasında, yeni Türk devletinin iktisat temelinde yükseleceği kabul edilir¹⁴⁹. Kurtuluş Savaşı'nda dünyanın imkansız gördüğü emperyalist devletleri ülkeden kovma işini

¹⁴⁷Ali Süreyya, 'İktisadi program', **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1933.

¹⁴⁸Walker D.Hines ve diğ., **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki**, c.1. (Ankara: Köy Öğretmenevi Basımevi, 1936), 18-22.

¹⁴⁹Coşar, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi**, s.8(1995): 71.

sayısız fedakarlıklar yaparak sağlamış olan milli varlık bilincinin kendini şimdi ulusal ekonominin inşasında göstermesi gerekiyordu. Vatanperverliğin bundan sonraki kısmını iktisadi vatanperverlik oluşturacaktı¹⁵⁰. Cumhuriyet Türkiye'si'nin iktisadi düşüncesini ve izleyeceği politikaları belirlemeye sıra gelmiştir. Cumhuriyet'in iktisadi düşüncesi milli iktisat düşüncesi oluyordu. Milli iktisat düşüncesi sermaye birikiminin yabancı unsurlardan yerli unsurlara taşınmasına dayanıyordu. Türk halkının o günkü koşulları ve geçmişi göz önünde bulundurulduğunda sahip olduğu bir iktisadi gerçeği vardı. Bu iktisadi gerçek, maddi ve manevi unsurlardan oluşmaktadır. Milli iktisat düşüncesi ülkenin iktisadi gerçeğini gözönünde tutan, ülkenin çıkarlarını öne alan, tam bağımsızlık ilkesine dayanan bir düşüncedir. Kuruluş yıllarında ülkede her alanda yeniden inşa rüzgarı esmiştir. Toplumsal, idari ve ekonomik alanların her birinde çağdaş ulusal bir Cumhuriyet Türkiye'si inşa edilmekteydi. Cumhuriyet Türkiye'si'ni çağdaş medeniyetler seviyesinde bir ülkeye dönüştürme ve ulusal ekonomi inşa edilmesi bütünsellik içinde gerçekleştirilmekteydi. Bir yandan siyasal alanda anıtsal¹⁵¹ değişiklikler yapılırken öte yandan yerli girişimciler yoluyla ulusal ekonominin inşası yapılıyordu. Lozan Antlaşması'nın gümrüklerle ilgili kısıtlamaların süreceği 1929 yılına kadar geçen yıllarda dışa açık bir ekonomi anlayışı ile hareket edildiği görülmektedir. Liberal iktisadi politikalar bir bütünsellik içinde uygulanmaktaydı. Bir yandan adeta büyük bir seferberlik halinde ulusal ekonominin varlığı için politikalar, kurumlar ve kanunlar yapılmasına girişilmişken öte yandan çağdaş bir ulus devlet yaratmak için önemli reformlar yapılmaktaydı.

Kuruluş yıllarında çok zor koşullar altında olan ülkede yoklukların en ciddiisi milli ellerde sermaye yokluğudur¹⁵². Sermayenin yerli özel kesimin elinde birikmesi için gerekli yasal çerçevenin hızla hazırlanmasına girişildi. Göçler ve mübadeleler nedeniyle yabancı girişimciler ülkede çok ciddi bir oranda azalmıştı. Girişimcilik alanında söz sahibi kesimin ülkeden ayrılması yerli girişimci sınıfın oluşumu için uygun bir ortam yaratmış olmasına rağmen halkın girişimcilik deneyimi ve zihniyeti olmaması sorun olacaktır. Ülkede yerli girişimcilerin oluşması için eğitime büyük rol düşüyordu. Çağın gereklerine uygun donanımlı yeni nesli yetiştirecek olan eğitim

---

¹⁵⁰ **age**, 72.

¹⁵¹ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 64.

¹⁵² Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), 46.

sistemi öncelikle çağdaşlaştırıldı. Eğitim kurumları tek bir çatı altında birleştirildi, eğitimin pozitif bilim kaynaklı bilgilerin verildiği kurumlarda yapılması sağlandı¹⁵³. Akılcı ve bilime değer veren bir anlayışın oluşumuna çok önem veriliyordu. Zihinleri ve elleri işe alıştırmak hususundaki dönüşümün bir günde başarılacak işlerden değildir ve zamanla çözümlenecek bir meseledir¹⁵⁴. Girişimci sınıfın oluşması için iktisadi ortam buna hazırlandığı gibi insanın zihniyeti de buna hazırlanmalıdır. Ülgener'in dıştaki koşulların insan zihniyeti ile mutlaka birleştirilmesi gerektiğine dair bir yorumu şu şekildedir¹⁵⁵:

“Dış kalıp ve göstergeler; ister kuruluş ister üretim teknolojisi olarak; ne kadar önemli sayılırsa sayılınsınlar, onları yürütecek veya uygulayacak canlı, aktif unsurla insan faktörü ve zihniyeti ile birleştirilmedikçe fazla bir mana ifade etmezler. Derinde olup bitenler o sebeple dış göstergelerdeki değişimlerden bir bakıma daha önemli sayılabilir.”

Yeni insan yaratmak için yapılanlarla tam da bunu; derinde olup bitenleri etkilemeyi başarmak hedefleniyordu. Günlük hayata sinmiş iktisadi hayatla ilgili tutumların dinsel kökenli olduğu düşünülmemekte olduğu için halk bunları pek değiştirmeye yanaşmıyordu. Atatürk'ün o yıllarda yaptığı birçok konuşmada akla uygun olanın dine aykırı olmadığını altını çizmektedir. O konuşmalardan biri şöyleydi¹⁵⁶:“ Bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçü ile hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, amme menfaatine uygundur; bilin ki o bizim dinimize de uygundur”. İlk yıllarda yerli girişimci yaratma politikası ile kalkınmayı sağlamak için maddi çıkarın önemsenen kişisel bir edim haline getirilmesi sağlanmaya çalışılmaktaydı¹⁵⁷. Kapitalist insanın en temel nitelikleri olan¹⁵⁸ rasyonellik, öngörü yeteneği, açık kafalılık, ekonomik çıkara yönlendirilmiş olma niteliklerine sahip girişimciler yaratılmasına çalışılmaktaydı. Burada dikkat edilmesi gereken, her zaman yapıldığı gibi ideal tip inşasına kapılıp o yıllardaki renk karışımına ve çeşitliliğine gereken özeni göstermekten kaçınmamak gerektiğidir¹⁵⁹.

---

¹⁵³ Kazgan, **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), 61.

¹⁵⁴ Hines ve diğ. **age**, 37.

¹⁵⁵ Ülgener, **age**, arka kapak.

¹⁵⁶ Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 2**, 94.

¹⁵⁷ Karpat, **Elitler ve Din**, 123.

¹⁵⁸ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Gülistan Solmaz, 2.baskı, (Ankara: Alter Yayınları, 2010) , 60.

¹⁵⁹ Sabri Ülgener, **Dünü Bugünüyle İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri iktisat Ahlakı**, (İstanbul: Der Yayınları, 1981), 123.

1920'ler biterken yerli girişimciler yoluyla sermaye birikimi sağlama politikasının sonucunda yeterli sermaye birikimi oluşmadığı çoğunlukla kabul edilir. 1920'lerin sonu birçok yeni gelişmeye tanıklık ediyordu. 1929 yılında Amerika borsasında başlamış olan kriz kısa zamanda tüm dünyayı etkileyerek o güne kadar görülmemiş boyutta bir dünya bunalımı yarattı. 1929 Dünya Buhranı, gelişmiş batı ülkelerinde hakim iktisat teorisi hakkında şüpheler uyandırırken, uygulanan geleneksel iktisat politikası tedbirlerinin yetersizliği anlaşılmış, siyasal düzenlemelerle birlikte yeni iktisat politikası arayışlarına girilmiştir¹⁶⁰. Türkiye'de ise 1930 yılında Türkiye'de çok partili bir rejim denemesi amacıyla Atatürk'ün önerisiyle Fethi Okyar tarafından Serbest Fırka kuruldu. Partinin hayatı sadece üç ay sürmüş olmasına rağmen o kısa sürede kitleleri peşinden sürükleyen bir parti oldu. Serbest Fırka programında adil bir vergi sistemi, köylüye ucuz krediyi ve özel teşebbüsü savunmuş ve tefecilikle savaşaacağını ilan ediyordu¹⁶¹. Ekonomik vaatlere dinsel söylemlerde eklenince parti kısa süre içinde halkın ilgisini çekmiş ve bir süre sonra rejime zarar verdiği gerekçesiyle kapatılmıştı.

Serbest Fırka halkın hoşnutsuzlukları olduğunu gözler önüne sermesi kadar Türkiye'nin ekonomik başarıya ihtiyaç duyduğunu göstermekteydi. Ulus devleti sağlam temelde kurmanın ana unsurunu iktisat oluşturur¹⁶². Ekonominin güçlü olması için kararlar alındı. Ülke açık ekonomiden, dış pazara yönelik bir iktisat politikasından, kapalı ekonomiye ve iç pazarın ön planda olduğu bir iktisat politikasına geçmektedir¹⁶³. Türkiye'de yerli girişimciler yaratma stratejisi ile yeterli sermaye birikimi sağlanamadığı ve yerli girişimciler yoluyla bunun sağlanması uzun yıllar beklenmesi gerektiği düşünüldüğü için devlet eliyle sanayileşme stratejisine geçildi. Birkaç ayarlama sonrası bireyin yapamadığını devlet yapar şeklini alan bir devletçilik anlayışı doğdu. Sanayileşmeyle yoluyla sermaye birikimi sağlanacak ve ülkenin ilerlemesi ve kalkınması sağlanmış olacaktı.

O yıllarda açılan her yeni işletmenin, açılan her yeni fabrikanın halk arasında ülkeyi muasır medeniyet seviyesine bir adım daha yaklaştırdığı düşüncesi yayılmaya çalışılan bir anlayıştı. Her vatandaşın ülke kalkınmasının bir parçası olduğu duygusu aşılarmaya, vatanseverlik duygusu geliştirilmeye çalışılmıştır. İktisadi kalkınmanın

¹⁶⁰ Turan Yay, '1930'lar Türkiye'si'nde İktisat Politikaları Tartışmaları', <http://72.29.74.39/~turanyay/files/other/1930lar.pdf>, [28.06.2011].

¹⁶¹ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 176.

¹⁶² Coşar, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", 71.

¹⁶³ **age**, 74.

sağlanması için insanların iktisadi zihniyetinin ve davranışlarının değişmesi, yerli malı kullanımı alışkanlığının kazandırılması, tasarrufun artırılmasına bağlıydı. 1950'lere kadar sürecek olan yerli malı kullanımını teşvik edici politikalar, kuruluş yıllarının ikinci döneminin iktisadi anlayışı olarak ortaya çıkıyordu. Yerli malı kullanımı hususunda yasa çıkarılması görüşmeleri sırasında şöyle ilginç bir öneri verilmişti:

“Yerli malı kullanmak için kanundaki mecburiyetler gevşektir. Mesela İstanbul'da bir mağazaya gidersin, ‘Yerli malı yaramaz efendim. Avrupa malı var, daha iyidir.’ der. Yaramaz ne demek? Yerli malı yaramaz diyen adam, istiklal yaramaz, esirlik daha güzeldi der gibi bir şeyler söylüyor. Böyle bir sözü söyleyen adamı mağazasının önünde asmak lazımdır. Yerli mallarını koruma hakkındaki yasanın buna göre değiştirilmesi gerekir.”¹⁶⁴.

Halka yeni iktisat politikasının gereklerini anlatmak, halkın desteğini almak, yeni iktisat politikasının gerektirdiği tutum ve davranışları geliştirmek üzere Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti adı altında bir dernek kuruldu¹⁶⁵. İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, yerli malı sergileri, kongreler, tasarruf ve yerli malı haftaları düzenlemiştir. Cemiyetin hedef kitlesi tüm ulustu. ‘Yerli malı seferberliğinde bozgunculuk etme!’, ‘Yerli malı satmayan dükkanlardan alışverişi kes!’, ‘Her Türk Türkiye malı kullanmalı!’, ‘Vatandaş israftan kaçın!’, ‘Para biriktir!’ sloganları ile yeni bilinç halka kazandırılmaya çalışılmıştır¹⁶⁶. Basından ithal malı yerine yerli malı kullanımı konusunu ulusal bir sorun olarak ele alması ve bağımsızlık mücadelesinde nasıl başarıya ulaştıysak bu mücadelede de kesinlikle başarılı olacağız fikrini okurlarına anlatması istenmekteydi¹⁶⁷. İnsanlara yeni bir kimlik kazandırılmaya, yurtseverlik öğretilmeye, bireysel olarak kazanç ve mesleğe ilişkin, toplumsal düzeyde ülke ekonomisinin geleceği konusunda olumlu bir yaklaşım oluşturulmaya çalışılır¹⁶⁸. Hines Raporu'na göre güçlü bir ekonominin var olmasını sağlamak için öncelikle yapılması gerekenler; emniyetin sağlanması; hastalıklara karşı başarılı bir mücadele; fenni bilgi ve milleti bu bilginin yararını anlayacak şekilde zihnen geliştirmek; makine, alet ve edevatın yenileştirilmesi ve bunların kullanılmasında yatkınlık ve alışıklığın geliştirilmesi; ulaşım yollarının yapılması; ticaret ve piyasaya arz

¹⁶⁴ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 82.

¹⁶⁵ “Ankara’da Bir Cemiyet Teşekkül Etti”, **Cumhuriyet**, 14 aralık 1929: dan aktaran Nevin Coşar, “Cumhuriyet Türkiye’inde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi**, s.8(1995):75.

¹⁶⁶ **age**, 86.

¹⁶⁷ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 139.

¹⁶⁸ Coşar, “Cumhuriyet Türkiye’inde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, 88.

usullerinin ıslah edilmesi; istikrar bulmuş bir mali bünye ve yeterli tahsilat; hiç ya da yarım sonuç veren sahalardan uzaklaşarak personel ve sermayenin iktisaden esaslı ve sağlam teşebbüslere kaydırılması ile tasarruf edilmesi; fertlerde bir teşebbüs ruhu geliştirmek ve yaratmak ve grupların birbirleri ile işbirliği yaparak yeteneklerini ve kabiliyetlerini arttırması; idareciliğin önemsenmesi; milli girişimci, emek ve çalışmayla ilgili düzenlemelerin yapılmasıdır¹⁶⁹.

Serbest Fırka deneyiminden sonra Türkiye Cumhuriyeti 1930'lu yıllarda tek partili dönemi geçirmiştir. Devletçilik ilkesinin benimsenmesinden sonra, devletin izlediği iktisat politikaları ile ilgili en kapsamlı tartışmaları iktidar bloğu dışında Ahmet Hamdi Başar ve Kadrocuların yaptığı görülmektedir. Ahmet Hamdi Başar Serbest Fırka deneyiminden sonra Atatürk'ün ülkenin durumunu yerinde görmek için giriştiği üç aylık geziye davet edilmiş fakat daha sonra Atatürk'ün çevresinden uzaklaştırılmıştı. 1930'lu yıllarda izlenen iktisat politikalarının çoğunu beğenmediği görülen Başar'ın iktisadi devletçilik adında kendine özgü bir devletçilik modeli önerisi mevcuttur. Rejimin iktisat politikalarını kısmen eleştiren Kadroculardan oluşan Kadro dergisi otuzaltıncı sayıdan sonra kapatılan bir dergi olmuştur. Başar'ın ve Kadrocuların uygulanan politikalara getirdiği yorumlara iktidarın belli bir süre tartışılmasına müsaade ettikleri ama bu yorumların uygulamada etkili olamadığı görülmektedir.

Başar'a göre 'Batı medeniyetini temelinden sarsan 1929 Dünya buhranı, Batı aleminden tamamen ayrı, onların tarihsel gelişme olanaklarına uymayan toplum şartları içinde başka bir alemde olan Türkiye'nin ekonomik kalkınması için büyük bir fırsattı'¹⁷⁰. O'na göre Türkiye Batının ne kapitalist ne de sosyalist modeline uygun kalkınamazdı¹⁷¹. Batıyı taklide kalkarsa ondan daha çabuk ve şiddetli bir buhran içine düşerdi; bundan dolayı Türkiye kendine mahsus bir yol bulmaya mecburdu¹⁷². Batı taklitçiliği olarak nitelendirdiği uluorta sanayileşmeciliğe ilişkin görüşlerini şöyle açıklamaktadır¹⁷³:

"Ben uluorta sanayileşmenin aleyhindeydim. Gümrükleri kapayarak, iç pazar sömürmesini ilkel bir burjuva sınıf yaratarak onlara bırakmak ve bu yolla sanayileşmek tehlikesi üzerinde uzun uzadıya durmaktaydım. Çünkü bu politika, iç pazarı daha da güçsüzleştirmek, sömürüyü

¹⁶⁹ Hines ve diğ., *age*, 31.

¹⁷⁰ Ahmet Hamdi Başar, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Gazi Bana Çok Kızmış**, ed. Murat Koraltürk, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 467-470.

¹⁷¹ Ülken, *age*, 787.

¹⁷² *age*, 787.

¹⁷³ Başar, *age*, 476.

çoğaltmak ve sonunda Batı'nın yüzyıl sonra vardığı buhran çukuruna başlangıçta düşmek olurdu. Böyle bir memleket sanayinin gelişmesine rağmen, gittikçe zayıflar. Görünüşte birtakım büyük küçük fabrikalar açılmış; bankalarda paralar birikmiş; bazı yeni zenginler türemiştir. Fakat bunlar bünyenin yalnız bir tarafının şişmesi gibi, hastalık alametleridir. Gerçekte iş hacmi küçülmekte, devlet gelirleri azalmakta, işsizlik çoğalmaktadır. Bütçe gelirlerini çoğaltmak için vergileri ağırlaştırmak ve giderleri kısmak çarelerine başvurulur. Bu da yeniden iç pazar zayıflatan, işsizliği ve sıkıntıları çoğaltan bir sonuç verir.”

Başar'a göre kalkınmada hedef yalnızca sanayileşme değil; tarım başta olmak üzere üretimi çoğaltmak olmalıdır¹⁷⁴. Başar kalkınmak için yeni bir devlet anlayışı olan iktisadi devletçiliği önermektedir¹⁷⁵. İktisadi devletçilik anlayışı içinde Başar'ın genç yeni iktisadi uzuviyetler adını taktığı çiftçi, işçi, esnaf, tüccar, müteşebbis, üretici ve tüketici belirli devlet planına göre vazife almış olmakla beraber, aralarında liberal ekonomi ilişkileri kurarlar; işler ve piyasa sıkı bir disiplin altında değildir¹⁷⁶. Başar'ın iktisadi devletçiliği devletin yetki ve görevlerinin asgariye ineceği bir devletçiliktir. İktisadi devletçilikte devletin rolünü şu şekilde açıklamaktadır¹⁷⁷:

“Tarihi bir zaruret neticesi, kapitalizme geçmek imkanından yoksun kalmış memleketlerde devletin, önce kurucu ve yönetici, sonra da kendi yetki ve görevlerini kurduğu yeni örgütlere bırakarak gerileyici bir rolü olacaktır. Yani devlet, tarihin bütün devirlerinde bütün yetki ve gücüyle yaşayacak değildir. Zamanla milletin devlet ayrılığı kalkacak; her ikisi de bir olacaktır. Bizim düşündüğümüz şey; milleti işbölümlerine göre ve yeni iktisadi örgütlerde kendi içinden terkip etmektir. Milletin üstünde devlet tanımıyoruz”.

İktisadi devletçiliğin kurulmasında para ve fiyat politikasına önemli roller vermişti¹⁷⁸. Parayı altın karşılığa dayandıran para politikaları Başar'a göre ülke ekonomisi için çok zararlıydı¹⁷⁹. Başar'a göre para, mübadele haricinde mevcut olmayan, fakat mübadelenin bir sonucu şeklinde ortaya çıkan bir şey olduğu için ülke kendi üretimini artırmak için paraya muhtaç değil, aksine parayı bulmak için üretimini düzenlemek gerekir¹⁸⁰. Fiyat politikası önerileri, buğday fiyatını korumak için Buğday Ofisi kurulması çerçevesinde toplanıyordu¹⁸¹. Başar, ilk yıllarda izlenen iktisat politikalarını beğenmiş olmakla beraber bunalımla beraber mevcut politikaların değişmesi gerektiğini önermektedir. Başar Türkiye'nin beş yıllık

---

¹⁷⁴ age, 477.

¹⁷⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, (İstanbul :Bilge Kültür Sanat, 2009), 93.

¹⁷⁶ Başar, **age**, 479.

¹⁷⁷ **age**, 481.

¹⁷⁸ Başar, **age**, 482 ve İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, 96.

¹⁷⁹ Başar, **age**, 482-483.

¹⁸⁰ Ülken, **age**, 694 ve Başar, **age**, 483-485.

¹⁸¹ Başar, **age**, 96.

kalkınma planını beğenmeyerek Ruslar'ın yardımıyla yapılan bir sanayi planına devletin plan adını taktığını savunur¹⁸².

Kadrocu olarak bilinen grup Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tokin, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman tarafından oluşmuştur. Aydemir'e göre 1929 Dünya Buhranı, önceden bilinen buhranlar gibi bir üretim fazlalığı ya da pazar darlığının sonucu olmayıp bir yapı değişikliğinin başlangıcıdır ve Türkiye'ye olanaklar getiren bir fırsat olarak düşünülmelidir.¹⁸³ Kadroculara göre ülkenin iktisadi kapanışı ve dünden farklı bir iktisadi bilim haline gelmesi olgusunun bilimsel adı otarşidir ve otarşinin en karakteristik örneği Milli Kurtuluş Hareketi Türkiye'si'dir.¹⁸⁴ Hem sömürgeler, yarı sömürgelerin hem sanayi ülkelerin geçirdikleri bünye değişikliklerinden sonra dış ticaret ilişkileri daha hakça olacaktır. Kadrocular otarşilere varolan yapı dönüşüp sağlıklı ilişkiler kuruluncaya kurulmasına olanak verdikten sonra otarşiler işlevlerini yitirecektir. Ulusal kurtuluş savaşı veren bir ülke Kadroculara göre beklenen işleri yerine getirilmesi için yeni tekniğin ilk adımından itibaren, toplumun çıkarlarına yönelmiş kurucu, işletici ve bütün artı ürünleri toplum adına benimseyici yeni tip bir iktisat devletinin araçsız ve planlı bir müdahalesi zorunludur. Kadroculardan Tökin'e göre 'Milli kurtuluş devletçiliği Şarktaki derebeyliğinin tasfiyesini ve Türk köylüsünün toprağının mülkiyete kavuşmasını milli bütünlüğü teşvik edici bir hareket telakki eder'¹⁸⁵. Sınırlar arasında uzlaştırıcı değil sınıf tezathatlarını tasfiye edici bir hareketi temsil eder. Aydemir'e göre sanayileşmek isteyen ülkeler sanayileşmiş ülkelerde buhran yüzünden ucuzlamış ve boştaki kalmış makine ve tesisleri ülkeye getirme fırsatını değerlendirmelidirler¹⁸⁶. Aydemir'e göre Türkiye cumhuriyeti bu değerli fırsatı kaçırmıştır. Kadrocular uygulanan sağlam para, denk bütçe politikasını beğenmeyerek, bu politikanın parayı bir put, fetiş haline getirilmiştir¹⁸⁷. Kadroculara göre bu kısır ve donmuş mali politika, ülkenin kredi genişliğine ve yatırımlara en

---

¹⁸² **age**, 620.

¹⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, 'Türk Nasyonalizmi', Kadro sayı 20 , (1932), 5:'den aktaran İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, 82.

¹⁸⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyeti Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 472.

¹⁸⁵ İsmail Hüsrev Tokin, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", Kadro, s.19,193, 25:'den aktaran İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, 84.

¹⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974), 488.

¹⁸⁷ **age**, 492.

muhtaç olduğu bir dönemde kredi kaynaklarını bağlamaktaydı. Kadroculardan Hüsrev'in önerisi şu şekildeydi¹⁸⁸:

“Bugün paramız mummylaşmış donmuş bir haldedir. Yeni açılacak iş sahalarına göre ona elastikiyet vermek, başka tabirle Merkez Bankası'na yeni kuruluşta yeni fonksiyonlar tahvil etmek lazımdır. Devletin iktisat politikasının yeni safhasında, Merkez Bankası'nı, artık yalnız pasif bir kambiyo regülatörü değil, aynı zamanda yeni açılan iş sahalarına yaratacağı kredilerle canlandıran aktif bir müessese olmak zaruretindedir. Milli üretken işler için halkın çok mahdut olan tediye kabiliyeti haricinde ancak bu kaynaktan istifade etmek mümkündür”.

5.2 1923-1929 Yılları Arasında İktisadi Kalkınma

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1929 yılları arasındaki ekonomisi tarım, sanayi, ulaşım, bankacılık, kamu maliyesi ve nüfus-egitim-işgücü olmak üzere altı başlıkta ele alınacaktır.

5.2.1 Tarım

Kuruluş yıllarında tarım, ülke kalkınmasında lokomotif olacak bir sektördür. Tarım sektörü kuruluş yılları Türkiye'si'nin çalışan nüfusunun % 80'ini ve GSYH'nin % 50'sini oluşturuyordu¹⁸⁹. Öte yandan tarım sektöründe, makineleşme, sulama, gübreleme ve ıslahın olmadığı karasaban gibi son derece ilkel tekniklere dayanan bir üretim biçimi vardı. 1927 yılındaki tarım sayımına göre 1.751.239 köylü ailesinin sadece 118.700 karasaban ve 210.794 pulluğu mevcuttu¹⁹⁰. Cumhuriyet kurulduğunda toplam traktör sayısının 220 civarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁹¹. Ekime elverişli 231,5 milyon dönüm arazinin 43,6 milyon dönümü ekilebilmekteydi¹⁹². Tarım sektörünün durumunu aşağıdaki tasvir açık bir şekilde ortaya koymaktadır¹⁹³:

“Köylülerin kullandıkları tarım yöntemleri tarihin alacakaranlığındakinden değişik değildir. Bir mandanın ya da öküzün çektiği karasaban, hala en gözde tarım aracıydı. Derin sürme, gübreleme ve değişik ekim, bilmedikleri şeylerdi. Köy meydanında başaklar, altlarına çakmaktaşları takılmış ve öküzler tarafından çekilen dövenlerle harman edilmekteydi”

Tarım sektörü gibi Cumhuriyet Türkiye'si için hayati öneme sahip bu sektörde devlet, sektörü ileri götürecektir düzenlemeler yapmıştır. Tarımın geçimlik düzeyden

¹⁸⁸ İsmail Hüsrev Tokin, Kadro, s.28, 22-23 :'den aktaran Yay, age, 37.

¹⁸⁹ Tezel, Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi, 334.

¹⁹⁰ Timur, age, 83

¹⁹¹ Oya Silier, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişmesi 1923-1938, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981), 20-21.

¹⁹² Timur, age, 84

¹⁹³ Arnold J.Toynbee, Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971), 236.

iktisadi fazla yaratan bir yapıya dönüşebilmesi için yapılan bu düzenlemeleri aşağıda olduğu gibi sıralamak mümkündür:

- 1923'te çıkarılan bir kanunla zirai makinelerin Ziraat Bankası kanalı ile ithali ve çiftçiye gümrüksüz olarak dağıtılması kararlaştırıldı¹⁹⁴.
- 1923'te çıkarılan bir kanunla hayvan ithalinin 2 yıl için gümrükte muaf kılınması kararlaştırıldı¹⁹⁵.
- Çiftçinin eğitilmesine önem verildi. 1924 silah altına alma yasası ile ordunun askere alınan köylülere, askerlik hizmetleri sırasında tarım makinelerini ve yeni yöntemleri öğretmeleri öngörülüyordu.
- 1925'te aşar vergisi kaldırıldı.
- 1927 ve 1929 'da toprak dağıtımını düzenleyen kanunlar kabul edildi.
- Tarımsal kredi alanında eliaçık bir iktisadi politika yürütüldü.

Bu düzenlemeler dışında tarım sektöründe gelişme sağlanması üzerinde iklim koşulları, ulaşım olanakları ve mülkiyet ilişkileri önemli rol oynamaktadır. İklim koşulları bölgelerde yetişen ürünleri, toprağın niteliğini, ekilebilir arazinin genişliğini etkileyerek tarımın bölgelerarası gelişmişlik düzeyinin farklı olmasına yol açmaktaydı. Osmanlı'da ulaşım yolları Avrupalılar tarafından Avrupa mallarının Anadolu'ya satışını kolaylaştırıp, Anadolu'dan hammadde alımını rahatça yapabilecekleri güzergâhlardan geçecek şekilde yapılmıştı. Sömürge tipi bu ulaşım yolları birbirinden kopuk olduğu için Cumhuriyet kurulduğunda Anadolu'da ürünleri bir yerden başka bir yere ulaştırmanın maliyeti yüksekti.

Tarım sektöründe gelişme sağlanması üzerinde önemli bir yere sahip olan mülkiyet ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde analizini yapmak gerekiyor. Böylelikle o günkü toplum yapısını, devletle sınıflar arasındaki ilişkilerin niteliğini ve o yıllarda niçin mülkiyet sorununun çözümüne kayıtsız kalındığının izlerini ortaya çıkarmak mümkün olur. 1913 verilerine göre hazırlanan Tablo 1, Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarımdaki mülkiyet eşitsizliğini gözler önüne sermektedir. Çiftçi ailelerinin % 87'sini oluşturan orta ve az topraklı köylü tüm toprakların % 35'ine sahipken, çiftçi ailelerinin % 5'ini oluşturan derebeyi ve toprak ağalarının sahip oldukları topraklar tüm toprakların % 65'ini teşkil ediyordu.

---

¹⁹⁴ Timur, **age**, 91.

¹⁹⁵ **age**, 91.

Tablo 1:Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarımdaki Mülkiyet İlişkileri

Mülkiyet	Tarımdaki aile sayısı	Çiftçi ailelerinin yüzdesi	Toplam toprak miktarı(hektar)	Toprakların yüzdesi %
Derebeyi	10.000	% 1	3.000.000	% 39
Toprak ağası	40.000	%4	2.000.000	% 26
Orta ve az topraklı köylü	870.000	%87	2.700.000	%35
Topraksız köylü	80.000	%8	-	-

İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*,391

Devlet mülkiyeti güvence altına alan ve arazi dağıtımını sağlayan kanunlar çıkarmışsa da, küçük köylü ve topraksız köylünün mülkiyet edinmesini çok büyük bir oranda sağlayamamıştır. 1923-1934 döneminde 22.000 kadar yerli kırsal aileye 73.000 hektar devlet arazisi dağıtılabilmıştır¹⁹⁶. Göçler sonrası gayrimüslimlerden kalan topraklara büyük toprak sahiplerince el konulmuştu. Türkiye’ye gelmiş olan muhacirleri ise devlet ülkeye yerleştirmek ve onlara toprak dağıtmak zorunda kalmıştır. Büyük toprak sahipleri, sahip oldukları toprakların işlenebilmesine yetecek kadar işçi, yarıcı, ortakçı, ırgat ve marabanın el altında tutulabilmesi için, kırsal nüfusun önemli bir bölümünün topraksız ya da az topraklı olmasını istiyorlardı¹⁹⁷. O yıllarda devlet, küçük köylülerle büyük toprak sahipleri arasında denge siyaseti güdüyordu. İsmet Paşa’nın 1929 yılındaki şu konuşmasından bu denge siyasetinin izlerini sürmek olanağı vardır¹⁹⁸:

“İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerinde işe başladık. Bizim bu işte mesleğimiz köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkanı hazırlamaktır. Bunun haricinde büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine bunların da iyi çalıştıklarını, kazandıklarını görmekten memnun oluruz”.

Bu denge siyaseti o dönemdeki toplumsal yapının bir ürünüydü. O günkü koşullar altında o yıllarda tarımda mülkiyet ilişkileri konusunda başka bir politika izlemek

¹⁹⁶ Tezel, *age*, 375.

¹⁹⁷ *age*, 375.

¹⁹⁸ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 182.

son derece güçtür. Bu denge siyasetini Avcıoğlu benzer bir şekilde yorumlamaktadır¹⁹⁹ :

“Köklü bir toprak reformu güçlü bir halk hareketinin varlığını ve aşağıdan bir baskıyı gerektirir. Türkiye’de böyle bir baskı hissedilmemektedir. Hissedilen baskı, topraklarını kaybetmek değil, aksine genişletmek isteyen eşrafın baskısıdır. Mustafa Kemal ise, başka bir güç gözükmediğinden, Kurtuluş Savaşı’nı bu eşrafa dayanarak yürütmüştür. Zaferden sonra, topraksız köylüden gelen bir baskının bulunmadığı bir ortamda, eşraf aleyhine bir toprak reformuna kalkışmak, herhalde imkansızca yakın bir işti”.

Cumhuriyet’in ilk yıllarının iktisadi düşüncesinin tarım sektörüne yansımalarını değerlendirirken mutlaka bahsedilmesi gereken bir diğer konu, aşar vergisidir. Aşar vergisi hasat sırasında onda bir oranında aynı olarak alınan bir vergiydi. Devlet genellikle bunun tahsilini mültezimlere bırakıyordu. Mültezimler genellikle bölgenin tefecileri ve tüccarları arasından çıkıyordu. Devletin bütçe gelirleri içindeki en büyük vergi kaynağını oluşturan aşarın 1925 yılında kaldırılması, tarım sektörüyle uğraşanlar üzerindeki vergi yükünü azaltmış ve sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Aşar vergisinin kaldırılmasının bir diğer etkisi, gelir dağılımı üzerine idi. Aşarın kaldırılması dolaylı vergilerin yükseltilmesine sebep oluyor; bu kentli emekçi-tüketici sınıflardan tarım kesimine bir gelir aktarımı yaşanmasına yol açıyordu²⁰⁰. Son olarak, aşarın şer’i bir vergi olması nedeniyle kaldırılması laik devlet düzenine geçişin bir ögesi oluyordu²⁰¹.

1923-1929 yılları arasında ülkenin yeniden inşasında tarım sektörü lokomotif oluyordu. Bu yıllarda tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta toplam ihracatın % 60-72’sini oluşturuyordu²⁰². Aynı yıllarda tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması % 16,2 idi²⁰³. Bu, dönemin sanayi büyüme hızı olan % 8,5’in hemen hemen 2 misli, milli hasıla artış hızı olan % 10,9’un % 50 üstündedir²⁰⁴. Silier’e göre 1920’lerde Türkiye tarımının sermaye birikimine katkısının olmadığı ya da çok sınırlı olduğu yolundaki savlara katılmak çok güçtür²⁰⁵. Kuruluş yıllarının birinci döneminde tarım politikaları büyümeyi sağlamıştı.

¹⁹⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**,c.1. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1973), 351.

²⁰⁰ Boratav, **age**, 42.

²⁰¹ Kazgan, **age**, 67.

²⁰² Boratav, **age**, 38.

²⁰³ **age**, 39.

²⁰⁴ **age**, 39.

²⁰⁵ Silier, **age**, 46.

5.2.2 Sanayi

Cumhuriyet Türkiye'si'nde her alanda çağı yakalama gayesi gözükiyordu. Çağı yakalama gayesi güdülen sektörlerden biri sanayi sektörüydü. Cumhuriyet kurulmadan hemen önce Anadolu'daki sanayi durumunu gösteren Tablo 2, sanayileşme konusunda Osmanlı'dan kalan mirası özetlemektedir. Tabloya göre dokuma, dericilik, madeni eşya, gıda, ağaç işleri, kimya sektörlerinde işletme başına ortalama 2,31 çalışan düşmektedir. Buradan sanayi kuruluşları diye nitelenen işletmelerin aslında küçük ölçekli işletmeler olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: 1921 Yılında Anadolu'da Sanayi

Sektör	İşyeri sayısı	İşçi sayısı	İşyeri başına ortalama işçi sayısı
Dokuma	20.057	35.316	1.76
Dericilik	5.347	17.964	3.35
Madeni Eşya	5.273	8.021	2.45
Gıda	1.273	4.493	3.52
Ağaç İşleri	704	3.612	1.93
Kimya	337	802	2.37
Toplam	33.058	76.058	2.31

Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, 178

Cumhuriyet Türkiye'si'nin sanayileşmesi için modern hayatın kurumları ile ilkelerinin hayata geçirilebilmesine bağlıydı. Sanayileşmenin sağlanması için ekonomik hayatın buna elverişli hale getirilmesi gerekiyordu. Modern bir ekonomik sistemi yerleştirmek ve sürdürmek amaçlanıyordu. Cumhuriyet Türkiye'si'nin güçlü bir ekonomi yaratılmadığı takdirde ayakta kalamayacağı açıktır. Milli iktisat düşüncesinin hayata geçirilebilmesi için kuruluş yıllarında yabancı girişimcilerin yerine yerli girişimci sınıfın ortaya çıkması hedeflendi. Modern ekonomik sistemin kurulmasını ve işlemlerini isteyen ve muasır medeniyetler seviyesine çıkmayı amaçlayan Cumhuriyet Türkiye'si bu konuda Avrupa'nın geçirmiş olduğu deneyimleri örnek aldı. Kesinlikle yapılması hedeflenen girişimci sınıfı yaratmaktı. Rejimin baş ideoloğu Mustafa Kemal bu hedefi şu sözleriyle açıkça dile getirmekteydi²⁰⁶: “Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta

²⁰⁶ Tezel, *age*, 139.

milyarderlerin yetişmesine çalışacağız". Yapılan düzenlemeler yerli girişimci sınıfın oluşmasının amaçlandığını ortaya çıkaran konuşmayı destekler niteliktedir. Kuruluş yıllarında yapılan bu düzenlemeler:

- 1924 Anayasası ile özel mülkiyet ve miras haklarını en temel haklar arasında güvence altına alındı²⁰⁷ .
- 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile Osmanlı hukuk yapılarının taşınmaz mallarda özel mülkiyet rejimiyle bağdaşmayan bütün kalıntıları tasfiye edildi²⁰⁸ .
- Tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odaları'nda örgütlenmelerine yasal bir zemin sağlandı²⁰⁹ .
- 1926 ve 1929 tarihli yeni ticaret kanunları ile çeşitli usul kanunları ve bu kanunlara uygun adalet örgütü kuruldu.
- 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kuruldu.
- 1927'de çıkartılan bir yasa ile amacı araştırmalar yaparak ve programlar hazırlayarak iktisadi gelişmeyi hızlandıracak kararlar alınmasına yardımcı olmak olan Ali İktisat Meclisi kuruldu²¹⁰ .

Bu düzenlemeler girişimci sınıfın ortaya çıkabilmesi için gerekli yasal düzeni getiriyordu. Özel yerli girişimci yaratmak amacıyla 1920'li yıllarda Cumhuriyet hükümetleri bütün kaynakları seferber ederek bu işe soyundu²¹¹. Kazgan, yerli girişimci sınıfın yaratılmasının zorunlu olmasını Cumhuriyet'in devraldığı mirasa bağlıyor. Müslüman- Türk nüfusun sermaye ve emek gücü azınlık ve yabancılara göre çok küçük bir kısmı tutmaktaydı²¹². Göçlerle giden yabancı girişimcilerin yerine yerlilerini koymak gerekiyordu²¹³. Devlet sanayileşmeyi yerli girişimcileri desteklemek yoluyla kurmayı amaçlıyordu.

Sanayinin teşvik edilmesi için 1927 yılında ünlü Teşvik-i Sanayi yasası çıkarıldı. Yasanın işletmelere tanıdığı teşvik ve istisnaların başlıcaları şöyledir²¹⁴ :

- Uygun görülen teşebbüslere 10 hektara kadar karşılıksız arazi tahsis edilmesi.

---

²⁰⁷ age, 229.

²⁰⁸ age, 229.

²⁰⁹ age, 229.

²¹⁰ age, 230.

²¹¹ Kazgan, age, 56.

²¹² age, 52.

²¹³ age, 54-59.

²¹⁴ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, 179.

- İletişim için gerekli bağlantıları ile kullanılacak motor gücünün devletçe bila bedel tahsisi sağlanması.
- Kuruluş aşamasında ithal edilecek olan araç ve gereçler demir ve denizyollarında % 30 indirimli olarak taşınması.
- Yıllık üretimin % 10'una kadar bölümünün satışının devlet garantisi altına alınması.
- İşletmelerin üretimi nicel ve nitel olarak yeterli ise ve fiyatı ithal edilecek emsallerinden % 10'dan fazla değilse, dışalım yerine bu işletmelerin mallarının satın alınması.
- Kamu ürünlerinin bu işletmelere indirimli olarak satılması.
- Teşvik edilen işletmelerde, yönetici ve muhasebecilerin dışında yalnız Türkler'in istihdam edilmesi.

Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'nın ekonomik alanda düştüğü hatalara düşmemek için dikkatli adımlarla ilerliyordu. Türkiye'nin Osmanlı gibi sömürgeleşme yoluna girmemesi için yabancı sermaye konusunda ihtiyatlı bir politika izleniyordu. Bir yandan ise Avrupalıların Türkiye'yi Osmanlıların düştüğü duruma sokma niyetlerine karşı bir ihtiyat vardı. İsmet İnönü bir konuşmasında bu konuya o yıllardaki bakışı nedenleriyle şöyle açıklamaktaydı²¹⁵ :

“Ben Lozan'dan şu müşahede ile döndüm. Türk milletinin askeri ve siyasi sahalarda kazandığı muvaffakiyetlerin bahsettiği milli haklar teslim olundu. Fakat Avrupa mahrum edildiği bütün imtiyazları Türk milletinin geçireceği mali buhranlar sayesinde toptan geri alma ümidinde idi. Bu bir tahmin değildir. Bu sözler, en yetkili ağızlardan benim yüzüme karşı söylenmiş en açık fikirlerdir. Avrupa'nın bu sözlerini, Türk milletine karşı sabit bir husumet fikrine atfetmeyiniz. Bu çıkmaz bir yoldur. Milli mücadele sahalarında her millet, esaslı imtihanlarını kendisi vermeğe mecburdur. Bunun için biz Avrupa'nın hitabını realist, acı bir imtihan daveti şeklinde ve tabii telakki ettik”.

Bu sözler yabancı sermaye politikası oluşturulurken hangi gerekçelerle hareket edildiğini ve nasıl düşünüldüğünü açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Yabancı sermayeye karşı dikkatli olunmasının keyfiyetten ileri gelmediği gözükmektedir. Yabancı sermayenin yeni kurulmakta olan bir ülkede yatırım yapmak isteyip

²¹⁵ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c.1, (Ankara: Ankara üniversitesi Siyasal bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988), 98.

istemeyeceği konunun başka bir yönüdür. Bu yöndeki bir değerlendirmede şu şekildedir²¹⁶:

‘1923-30 yılları devletin kuruluş, istikrarı tesis ve kuvvetlendirme yıllarıdır. Lozan sulh mahkemelerinin başarılı bir neticeye bağlanması, Cumhuriyet’in ilanı, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, borçlar meselesinin bir uygun hal şekline bağlanmadan devam etmekte olması, Şeyh Sait isyanı, İstiklal mahkemelerinin kuruluş ve faaliyetleri, bazı devletlerle aramızda ihtilaf bulunması, bazı hudut meselelerinin yarattığı durumlar memleketimizi yabancı sermayeye, diğer gerekli şartlar müsait olsaydı bile, sevimsiz ve cazibesiz kılmaya yetmiştir. Yabancı sermayenin bu şartlar içinde bulunan bir memlekete gelmek için hazır bir heveslilik göstereceğini düşünmek çok yanlıştır. Devletin yeni kurulmakta oluşu bile yeter bir sebeptir.’

5.2.3 Ulaşım

Cumhuriyet Türkiye’sini sağlam bir şekilde kurmak için en önemli iktisat politikalarından biri ulaşım politikası idi. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında izlenen demiryolu politikası, ulaşım politikalarının en önemlisiydi. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki yeniden inşa düşüncesini en güçlü şekilde temsil eden politikalardan biri demiryolu politikasıydı. Cumhuriyetten önce bu alanda yabancı sermayenin elindeydi. Her biri birbirinden kopuk olan bu hatlar ülke menfaatlerine göre yapılmamıştı.

Demiryolu politikası bir yandan devlet gelirleri ile yabancı şirketler elindeki hatların satın alınmasını, diğer yandan da yeni hatların yapılmasını öngörüyordu²¹⁷. Demiryolu politikası veya o gün kullanılan biçimiyle şimendifer politikası, bir karışık fazla şimendifer esasına dayanıyordu²¹⁸. Kuruluş yıllarında devletin izlediği iktisat politikasını İsmet Paşa şöyle dile getiriyordu²¹⁹:

‘Her sene devlet bütçesinden, ne kadar mütevazî olursa olsun, bir ödenek ayırarak, memleketi bir ucundan öbür ucuna kadar yıldan yıla ilerleyen bir demiryolu şebekesine kavuşturmak mümkündür. Tam bir inançla ilk bütçede buna başladık’.

Cumhuriyet kurulduğunda, Osmanlı’dan kalan demiryollarının uzunluğu 4100 kilometre idi²²⁰. Cumhuriyet döneminde Samsun-Çarşamba, Ankara-Sivas, Kayseri-Ulukışla demiryollarının temeli atıldı²²¹. Cumhuriyet ilanından bir yıl sonra, devlet Anadolu-Bağdat demiryolunun Türkiye sınırları içindeki kısmını satın aldı²²². Demiryollarının millileştirilmesi ve yenilerinin yapılması o zamanki ekonomik

²¹⁶ Mehmet Selik, **Türkiye’de Yabancı Sermaye 1923-1960**, (Ankara: Türk iktisadi gelişme projesi, 1961), 28

²¹⁷ Timur, **age**, 101.

²¹⁸ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c.1, 100.

²¹⁹ İsmet İnönü, **Cumhuriyet’in İlk Yılları** (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1999), 26.

²²⁰ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, 176.

²²¹ Yenal, **age**, 62.

²²² **age**, 62.

koşullara göre bütçeye çok maliyet yüklediği gerçeği demiryolu politikasının eleştirilmesine sebep oluyordu. Bunun savunmasını İsmet paşa demiryolu siyasetinin öneminin altını çizdiği bir yanıtla şöyle yapmaktaydı²²³:

“1920’den bugüne kadar vücuda getirdiğimiz hatlar 1800 kilometredir. Senede 180 kilometre yapmışız. İmparatorluk takatinin üç misli ve hepsi milletin malı... Satın aldığımız şimendifer hatları ve baştan başa harap bir halde elimize geçen eski hatların tamiri hariçtir. Görüyorsunuz ki zamanı boş geçirmemişiz. Eğer vergilerimizin ağırlığı, çektiğimiz sıkıntılar bu en zaruri ihtiyaçtan doğmuş ise, milletin varlık meselesi için fedakarlık ettiği meydandadır. Varlık meseleleri malesef fedakarlıksız, sıkıntısız tahakkuk etmiyor”.

İzlenen demiryolu politikasının bir işlevi de yerli girişimciler yaratmasını sağlaması olmuştur. Bu konuda Atatürk bir yerli girişimcinin demiryolu yapımına istekli olması konusunda muhtemelen diğer girişimcilere örnek olması amacıyla şunları söylemiştir²²⁴:

‘Efendiler, merkezi Anadolu’nun iskelesi olan Samsun’u, Sivas’a bağlayacak demiryollarına başlarken, Nemlioğulların hakiki programa fiilen tevessülleri ne kıymetli bir misal olmuştur.’

Demiryolu politikasına devam edilerek ilk sekiz yıl sonunda demiryolu uzunluğu 6000 kilometreye çıkarıldı²²⁵. Cumhuriyet’in ilk kamu işletmeciliği kurumu Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü oldu²²⁶. Osmanlı’dan devralınan karayolları uzunluğu 13900 kilometre idi²²⁷. Karayolları konusunda pek bir ulaşım politikası oluşturulamadı. Karayollarının durumunun da kötü olmasına rağmen ciddi bir karayolu politikası oluşturulmamasının nedeni, ülkedeki motorlu araç sayısının azlığı ve karayolu ulaşım talebinin düşük olmasındandır²²⁸. Karayollarında yol yapma mükellefiyeti getiriliyordu; bu yükümlülük devletin yönetim kademesinde kontrol gücünü arttırmasına yol açıyordu²²⁹. Bu yıllarda denizyolu ve havayolu alanlarındaki politikalarda, devletin enerjisini demiryollarına ayırması nedeniyle nispeten az önemli olmuştur.

5.2.4 Bankacılık

Cumhuriyet kurulduğunda milli iktisat düşüncesini hayata geçirilmesi gereken önemli bir sektör bankacılık sektörüydü. Bankacılık sektöründe yabancı sermayenin

²²³ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c.1, 97.

²²⁴ Atatürk, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c.3, 202.

²²⁵ Yenal, **age**, 62.

²²⁶ **age**, 62.

²²⁷ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, 62.

²²⁸ Seçkin Sunal, ‘Tanzimattan Günümüze Ulaştırma Politikaları ve Ulaştırma Alanındaki Gelişmeler’, **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, ed. Nevin Coşar, Melike Bildirici, 637.

²²⁹ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**,15.

payı büyüktü. Milli olmayan sermayenin milli unsurlara aktarılması hedefleniyordu. Bankacılık sektörü, ülkede kapitalist birikimin artmasını sağlayacak para-piyasa sektörünün gelişmesi için önemli bir sektördü.

Yapılan düzenlemelere geçmeden önce Cumhuriyet kurulduğunda bankacılıktaki durumu ele alacağım. Cumhuriyet kurulduğunda özel, devlet ve yabancı bankaların payını Tablo 3 ortaya koyuyor. Yabancı bankaların Cumhuriyet'in ilk 6 senesinde toplam mevduat içindeki payı % 33 oranında ve kredilerdeki payı % 11 oranında geriliyordu. Aynı dönemde yerli özel bankalar ve devlet bankalarının payı ise artış gösteriyordu.

Tablo 3: 1924-1929 Yılları Bankacılık Sektöründe Özel, Devlet ve Yabancı Bankaların Payı

Yıl	Yabancı Bankaların Mevduat Payı	Özel Türk Bankalarının Mevduat Payı	Devlet Bankalarının Mevduat Payı	Yabancı Bankaların Kredi Payı	Özel Türk Bankalarının Kredi Payı	Devlet Bankalarının Kredi Payı
1924	78	12	10	53	5	42
1924 - 1929	57	20	23	47	15	39

Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2003),126'den 1924-1929 yılları için uyarlanmıştır²³⁰

Milli iktisat düşüncesinin etkisiyle bankacılık sektörü kuruluş yıllarının ilk döneminden itibaren hedeflendiği gibi millileşmeye başladı. Aynı yıllarda milli girişimci yaratma politikası bankacılık sektörünün kredi dağıtımına yön veriyordu. Kuruluş yıllarında girişimcileri desteklemek politikası nedeniyle banka kredilerinden tarıma ayrılan pay % 14'le sınırlı kalırken, kredilerden tarım dışı sektörlerle ayrılan pay % 78 gibi büyük bir orandı²³¹.

Bu yıllarda bankacılık sektörünün gelişimi, devlet öncülüğünde kurulan bankalar ve yerel bankalarla geliştirilmeye sağlanmaya çalışıldı. 1924 yılında kurucuları arasında Atatürk ve çok sayıda politikacı, tüccar ve eşraf bulunan İş Bankası kuruluyordu. İş Bankası'nın kuruluş amacı, ticari ve sanayi kredisi vermek ve doğrudan yatırım

²³⁰ Kaynak: Yahya S.Tezel,"Turkish Economic Development 1923-1950: Policy and Achievements",Cambridge Üniversitesinin Ekonomik ve Siyaset Fakültesi'ne sunulmuş olan doktora tezi,1976.

²³¹ Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 127.

yapmaktı²³². İş Bankası, yerli girişimcileri desteklemek suretiyle kuruluş yılları iktisat politikalarını uyguluyordu. 1925-1929 arasında kendi özkaynaklarına göre % 36 kar eden banka, bu yıllar arasında 28 şube açtı ve 1930 yılında Ziraat Bankası'ndan sonra Türkiye'nin ikinci büyük bankası haline geldi²³³. Cumhuriyet döneminden önce kurulmuş bir banka olan Ziraat Bankası imparatorluktan enkaz halinde devralınmıştı. Ziraat Bankası'nın amacı köylüye ucuz kredi sağlamaktı²³⁴. Kuruluş yıllarında dönemin kredi politikaları nedeniyle daha çok bir ticaret bankası gibi çalışmıştı. Bankadan köylünün kredi alması konusunda problemler çıkıyordu. Çünkü köylünün bankadan kredi alabilmesi için kefil bulması ya da toprağını bankaya ipotek etmesi gerekiyordu²³⁵. Köylünün kefilleri olan tüccar ve eşraflar köylü zor durumda kaldığında kolayca köylünün toprağını ele geçirebiliyorlardı.

Cumhuriyet döneminde kurulan bankalardan en önemlileri Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ve Emlak Eytam Bankası idi. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası işletmeleri yönetmek, sanayi işletmelerinin kurulmasını sağlamak, kurulacak sanayi işletmelerine kredi vermek ve iştirak etmek, madencilik ve sanayi sektörlerinde bu görevleri yerine getirmek amacıyla Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak anonim şirket olarak kuruldu²³⁶. 1925 yılında kurulan banka Türkiye'nin ilk yatırım bankası olarak kabul edilebilir²³⁷. Sanayi ve Maadin Bankası'nın bir diğer görevi Osmanlı'dan kalan devlet fabrikalarının işletilmesiydi²³⁸. Bu fabrikaların getirdiği sorumluluklarla uğraşmak giderek bankanın en önemli etkinlik alanı haline geliyordu²³⁹. Diğer devlet bankası 1927 yılında kurulan Emlak Eytam Bankası idi. Amacı özel konut kredilerini kurumlaştırmaktı²⁴⁰. Özellikle Ankara'nın inşasında özel konutların finansmanında rol oynayan bir banka oldu²⁴¹. 1920'li yılların sonunda, Türkiye'de mevduat sahiplerinin sayısı 10.500'den 59.600'e, küçük cari ve tasarruf mevduatı toplamının cari değeri 6 milyon TL'den 27 milyona çıkmıştı²⁴².

---

²³² Nevin Coşar, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi", **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, ed. 430.

²³³ Tezel, **age**, 231.

²³⁴ **age**, 408.

²³⁵ Cem, **age**, 245.

²³⁶ Coşar, Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi, **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, 430.

²³⁷ **age**, 430

²³⁸ Tezel, **age**, 231.

²³⁹ **age**, 231.

²⁴⁰ **age**, 231.

²⁴¹ **age**, 231.

²⁴² **age**, 232.

5.2.5 Kamu Maliyesi

Kuruluş yılları ulusal devletin temelini atıldığı yıllardı. Kuruluş yıllarında ulus devletinin yeniden inşa düşüncesini hayata geçirmek gelişigüzel uygulamalarla olamazdı. Devlet işlerini bir çerçeveye yerleştirmek ve bunu kurumlaştırmak, Cumhuriyet rejimi için bir zorunluluktur²⁴³. Devletin ekonomisi sağlam temellerle atılmalıydı. Ekonomik alanda devlet, Osmanlı'nın düştüğü durumdan ders almış olarak işe soyundu. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında tarihten ders almış olan devlet; bütçe denkliliğine, paranın değerinin korunmasına ve hesapsız dış borçlanmadan kaçınılmasına büyük önem veriyordu.

Yeni rejimi simgeleyen ilk araç bütçe olur²⁴⁴. Cumhuriyet Türkiye için denk bütçe ilkesi çok önemliydi. Çok dar mali kaynaklara rağmen denk bütçe ilkesinin korunmasına dikkat ediliyordu. Denk bütçenin sağlanmasında vergiler önemli yer tutuyordu. Vergiler içinde en önemlilerden biri aşar vergisiydi. 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasıyla bütçenin gelir kaynakları iyice daralmış oluyordu. Aşarın kaldırılmasından doğan gelir kaybı 1926 yılından başlayarak dolaylı vergilerdeki artışlarla ve esas olarak şeker ve gazyığının vergilenmesiyle karşılamaya gidiliyordu²⁴⁵. Bu durumda toplumun bir bölümünden diğer bir bölümüne gelir aktarımı olmuştur demek mümkün görünüyor.

Ekonomiyi yönetmenin kontrol araçlarından biri olan Cumhuriyet Türkiye bütçesini Tablo 4'ten inceleyebiliriz. Çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmaya kararlı bir devlet bunu bütçesine de yansıtıyordu. Denk bütçe ilkesine sadık kalınırken, bütçeden savunma, bayındırlık, eğitim ve sağlık harcamalarına pay ayrılmasına özen gösteriliyordu. Bu harcamalar ülkenin geri kalmışlığı yenerek çağı yakalamasını sağlamak üzere yapılıyordu. Denk bütçe ilkesine özen gösterilmesinin sonuçları İsmet Paşa tarafından 1929'da şöyle değerlendirilmekteydi²⁴⁶:

“Bizim için çok ağır ve zahmetli sayılacak didinmelerden sonra devlet idaresinde açık bütçe belası ortadan kaldırılmıştır. Güç kazanılan bu iyilikten söz ederken özellikle belirtmeliyim ki açık bütçe tehlikesi artık iyi doktorların dikkat ve gözlemleri altında nüksetmeyecek bir hastalık değil, her idare adamının, her vatandaşın önüne görünerek gelir bir mikrop olmuştur. Gelecekte bu mikrop hiçbir zaman bünyemizi etkileyemeyecektir”.

²⁴³ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c.1, XXXV.

²⁴⁴ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 29.

²⁴⁵ Boratav, **age**, 41-42.

²⁴⁶ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c.1.:1929-1932(Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No.569, 1988), 36

Tablo 4: 1926-1929 Yılları Arasında Bütçe Gelir ve Giderleri

Gelir (000 TL)	1926	1927	1928	1929
Kazanç vergisi	11.212	13.412	13.716	14.544
Muamele vergisi	13.852	18.215	18.920	19.254
Bina vergisi	4.401	5.048	5.931	7.580
Hayvan vergisi	14.234	12.629	11.913	13.855
Arazi vergisi	6.564	5.890	5.696	6.307
Gümrük vergisi	61.423	59.752	64.211	65.541
Tekel gelirleri	21.112	31.620	35.889	37.958
Öbür gelirler	47.565	55.673	65.754	59.009
Toplam	180.363	202.239	222.030	224.143
Gider (000 TL)	1926	1927	1928	1929
Maliye	29.345	30.541	29.609	5.113
Düyunu Umumiye	5.205	5.956	4.263	31.089
İktisat	-	-	7.813	7.245
Bayındırlık	17.495	29.466	31.975	32.806
İçişleri	3.614	4.745	4.507	3.396
Güvenlik	3.201	3.758	4.590	4.387
Eğitim	7.054	7.542	9.631	9.523
Sağlık	3.338	3.124	3.060	3.904
Savunma	70.216	82.432	78.849	75.048
Öbür	32.719	31.386	26.836	
Toplam	172.187	198.950	201.133	213.367

Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi*, 5. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 64'den 1926-1929 dönemi için uyarlanmıştır²⁴⁷.

Denk bütçe ilkesini gelir kaynakları kısıtlı olduğundan devam ettirmek güç iş oluyordu. Devlet dış borçlanmayla bütçe denkliliğini karşılamaktan kaçınıyordu. Devletin dış borçlanmaya karşı özenli tavrını dönemin Maliye Vekili Hasan Saka Bey 1926 yılında şöyle açıklıyordu²⁴⁸:

"Bütçe açıklarınızı örtmek için, hariçten istikraz edip varidatımızın bir kısmını oraya tahsis etmek ve gelecek sene evvelki seneden daha elim bir vaziyete girmek gibi yanlış bir siyaseti maliye hükümeti milliye devrinden, yani 1920 tarihinden beri takip edilmemiş bir yoldur ve bu kapı ilelebet Meclis-i Alice kapanmıştır".

Dış borçlanma sorunun Osmanlı'da olduğu gibi devletin kaldıramayacağı boyutlara gelmesinden kaçınılıyordu. 1926-1930 yılları arasında devlet gelirlerinin % 60'ı vergilerden, % 20'sine yakın bölümü tekel kazançlarından sağlanıyordu²⁴⁹. Bütçe için önemli bir gelir kaynağı olan tekeller; tütün tekeli, şeker tekeli, ispirto ve her nevi alkollü içki tekeli, kibrit, çakmak, suni çakmak taşları tekeli ve tuz tekeli idi. O

²⁴⁷ Kaynak: İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1934/35 & 1937/38.

²⁴⁸ Çavdar, *age*, 186-187.

²⁴⁹ Yenal, *age*, 65.

yıllarda tekeller ve vergiler bütçe için çok değerliydi. Vergiler modern devlet olmanın araçlarından biriydi. Vergi sisteminde düzenlemeler yaparken vergileri indirmeye gidilmiyordu. Bu konuyla ilgili 1929'da Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey şöyle diyordu²⁵⁰:

“Vergileri azaltmak suretiyle hayat pahalılığına çare aramak demek, evvela, bir lokma bir hırka dünyasına dönmek demektir. Türkiye birkaç seneden beri vergi verir ülkeler listesine ancak karışabilmiştir”.

1929 yılı Türkiye ekonomisi açısından çok yönlü bir tarihtir. 1929 yılında Lozan'dan kaynaklanan vergilerin kalkmasıyla 1929 yılından sonra gümrük vergilerinin önemli bir gelir kaynağı olması bekleniyordu. 1929 yılı Osmanlı'dan kalan borçların ödenmeye başladığı tarihe denk geliyordu. 1925 yılında Osmanlı borçlarının % 67'sini yani 107,5 milyon altın Osmanlı lirası tutarını Türkiye'nin ödemesi kararlaştırılmıştı²⁵¹. Türkiye'nin 1929'da ödediği ilk taksit ihracat gelirlerinin % 10'una ve genel bütçe gelirlerinin % 8'ine denk geliyordu²⁵². 1929 yılında dünyada o güne kadar görülmemiş boyutta bir ekonomik kriz yaşanmaya başlıyordu. Bu bunalımın etkisi devletin ekonomi politikalarını gözden geçirmesini gerekli kılıyordu.

5.2.6 Nüfus, Eğitim, İşgücü

Cumhuriyet Türkiye'si kurulurken hedeflenen çağın gerisinde kalmışlığı yenebilmek ve çağdaş milletlerin seviyesine ulaşmaktı. Beşeri alanda izlenen politikalar bu hedefin gerçekleşmesine yönelik olmalıydı. Çağın gerektirdiği standartlara, prensiplere ulaşmak Cumhuriyet Türkiye'si'nin amaçlarındandı. İzlenen politikalar çağı yakalama mücadelesini vaktiyle çağdaş zamana yetişemeyip kaçırmış ve geride kalmış olan Türklerin bunu yakalama hamlesiydi, değeri bundan ötürü büyüktü²⁵³.

Ülkede milli iktisat yaratmak nüfus bileşimi dikkate alındığında zor iştir. Osmanlı'da ticaret işiyle uğraşanlar genellikle gayrimüslimlerdi. Göçler ve karşılıklı mübadeleler nedeniyle ülkeden giden gayrimüslimler nedeniyle Osmanlı'nın en nitelikli işgücü kitlesi yok olmuştur. Cumhuriyet kurulduğundaki nüfus yapısı Osmanlı'nın nüfus yapısından farklı hale gelmişti. Cumhuriyet Türkiye'si yetişmiş işgücünden yoksun kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı başlarında ülkenin nüfusu 16,3 milyondur²⁵⁴. Nüfusun

²⁵⁰ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 31.

²⁵¹ Tezel, **age**, 207.

²⁵² **Age**, 207.

²⁵³ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 19.

²⁵⁴ Tezel, **age**, 97.

% 80'ini Müslümanlar geri kalan % 20'yi gayrimüslimler meydana getiriyordu²⁵⁵. 1,7 milyon Rum toplam nüfusun %11'ini, 1,2 milyon Ermeni de % 8'ini oluşturuyordu²⁵⁶. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında toplam nüfus 13,6 milyon saptanıyordu²⁵⁷. 1914-1927 yılları arasında nüfusun azalma oranı % 17 civarındaydı. 1927 yılında hemen hemen tamamı İstanbul'da oturan 110.000 kadar Rum ve 77.000 Ermeni kalmıştı²⁵⁸. Nüfus sayımında erkek nüfus oranı kadın nüfustan % 7 daha az çıkmıştı²⁵⁹. Nüfusun % 23'ünün altı yaşında ya da daha küçük yaşta olması Cumhuriyet'in ciddi bir işgücü sorunu ile karşı karşıya kaldığını gösteriyordu²⁶⁰.

O yıllarda nüfus her yönden yetersizdir. Cumhuriyet kurulduktan bir sonraki yıl ülkede 3 milyon nüfusa sadece 1000 kadar doktor düşüyordu²⁶¹. Aynı yıl toplam hastane yatağı sayısı 10.000'den azdı²⁶². Halkın arasında sıtma, frengi, verem yaygın hastalıklardandı. Eğitimde devralınan miras sağlık sektörününkinden çok parlak değildi. 1924 yılında ilk, orta ve yüksek öğrenim düzeyinde toplam 5000 okul, 12.400 öğretmen ve 359.000 öğrenci vardı²⁶³. Öğrencilerin sadece 3000'i yüksek öğrenim kurumlarında²⁶⁴. 1927 yılında 13,6 milyonun %8'i okur yazardır²⁶⁵. Kadınlar arasında okur yazar oranı ise %4 idi²⁶⁶. Kuruluş yıllarında eğitim vergisi alınmasının halkın eğitimden soğumasına yol açtığı için 1927 yılında yeni bir Maarif Vergisi Kanunu çıkarılıyordu. Bu kanuna göre artık vergiyi il genel meclisleri toplamıyor ve vergi kazanç, hayvanlar, arazi ve bina vergilerine yapılan zamlarla sağlanıyordu²⁶⁷.

Salgın hastalıklarla mücadele ediliyordu. 1923-1924 yıllarında Türkiye'de bir sıtma epidemisi yaşanmıştır. Kuruluş yıllarından itibaren yaşanacak sıtma mücadelesi modernist ve akılcı zihniyetin Türkiye'ye yerleşmeye başladığının işaretleri olarak değerlendirilmelidir. Sıtma mücadelesi için 1925 yılında toplanan Birinci tıp Kongresi çalışmalarını sıtma üzerinde yoğunlaştırmıştı. 1925 yılı Almanya'dan

---

²⁵⁵ **age**, 98.

²⁵⁶ **age**, 98.

²⁵⁷ Yenal, **age**, 7.

²⁵⁸ DİE, İstatistik Yıllığı, 1929, 41-2 ' den aktaran Yahya S. Tezel, **age**, 99.

²⁵⁹ Yenal, **age**, 7-8

²⁶⁰ Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler** (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 60.

²⁶¹ Tezel, **age**, 102

²⁶² **age**, 102

²⁶³ **age**, 102.

²⁶⁴ **age**, 102.

²⁶⁵ Yenal, **age**, 9.

²⁶⁶ **age**, 9

²⁶⁷ Timur, **age**, 90.

konuyla ilgili uzman olarak Prof.Dr. E. Martini ve Dr. H. Vogel çağrılmıştı. İnceleme sonrası Adana'yı sıtma enstitüsü kurmak için önermişti. 1927 yılından itibaren tıp fakültelerinden mezun olan doktorlar bir yıllık staj mecburiyetlerini yerine getirdikten sonra, 3 ay daha sıtma stajı yapma zorunluluğu getirilmekteydi. Kısa zamanda sıtma lokalitelerinin sayısı artmıştı. Sıtma mücadelesi sadece bir hastalık mücadelesi olmayıp toplumun o yıllarda çoğunlukla yapıldığı gibi alışkanlıkları, inanışlarını değiştirmeyi amaçlayan bir hastalıktı. Sıtma ile mücadeleyi anlatan bir çalışmada mücadelenin anlamı şöyle anlatılmaktaydı²⁶⁸:

“Sıtma mücadelesinin gerçekte iki yönü vardı. Birisi doğaya, anofellere, sıtma parazitlerine karşı verilen bir mücadeleydi. Diğerleri ise uzun yıllar çaresiz kalan halkın sıtma karşısında geliştirdiği inançlar, alışkanlıklar karşısında verilecek mücadeleydi. Cumhuriyet söyleminde batıl inançlar diye yer alan bu uygulamalar sıtmanın önemi dolayısıyla çok yaygındı. Sıtma ocağı olan ailelerce sıtmanın bağlatırılması, dalak kestirilmesi, değişik tütsüler yapılması yaygın uygulamalardandı. Cumhuriyet bunun karşısında aydınlanmanın çözümünü getirecekti. Aydınlanmanın çözümünün etkili olabilmesi ve halkın yaşamını değiştirebilmesi için bu hizmetlerin hızla yaygınlaştırılabilmesinin başarılmasına bağlıydı”.

O yıllarda devlet bir yandan çağdaş devrimlere imza atıyor, bir yandan devrimlere karşı tepkilerle karşılaşyordu. Karşılaşılan tepkiler yeni bir insan tipi yaratmanın zorunluluğunu ortaya koyuyordu. Cumhuriyet yönetiminin temel ilkesi olan çağdaşlaşma, çağdaş bilgilerle donatılmış insan yetiştirmeyi gerektiriyordu²⁶⁹.

Kuruluş yılları modern Türkiye'nin kurulmaya ve sağlam temellere oturtulmaya çalışıldığı yıllardı. Rejimin kuruluşu ekonomiden geçecek, fakat ekonomi eskisinden farklı bir vatandaş anlayışı üzerine kurulacaktır²⁷⁰. Çağın gerisinde kalmışlığı yenebilmek için ekonomide ilişkiler modernleştirilmeye çalışılıyordu. Artık vatandaşlar çağın gerektirdiği şekilde yaşama ve davranmak zorundaydılar. Milli iktisat kurabilmek için nüfusun bileşiminin değişmesi yeterli değildi. Yerli girişimci sınıfı yaratmak amacıyla 1920'li yıllarda Cumhuriyet hükümetleri bütün kaynakları seferber ederek bu işe soyundu²⁷¹. Yerli girişimci yeni kurumlar ve kurallar ile birlikte doğacaktı. Yerli girişimci sınıfın yaratılması için devlet birçok adım attığını daha önce sanayi konusunda anlatmıştım. Çalışanların sosyal haklara sahip olabilmesi için kuruluş yıllarında modern çalışma yasası hazırlanmaya girilmiş ancak ilk yıllarda sonuçlandırılmamıştı. Sosyal adaletsizliklerin olmayacağı bir

²⁶⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyet'in Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, 137-138.

²⁶⁹ Kazgan, **age**, 62.

²⁷⁰ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 13.

²⁷¹ Kazgan, **age**, 56.

çalışma yasası hazırlanmaya çalışılıyordu. Devlet vatandaşların sınıf bilincine varmalarını istemiyordu.

Türkiye’de kuruluş yıllarındaki istihdamın yapısını Tablo 5 ortaya koyuyor. Tabloya göre, yerli girişimcileri arttırma girişimleri ancak dönem boyunca sanayi sektörünün payının 0,7 oranında arttırabilmişti.

Tablo 5: 1923-1929 Yılları Arasında Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı

Yıllar	Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %
1923	90.2	3.4	6.4
1924	89.8	3.6	6.6
1925	89.6	3.5	6.9
1926	88.7	4.1	7.2
1927	88.2	4.2	7.6
1928	88.0	4.3	7.7
1929	87.9	4.1	8.0

Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet’in Hamalları: İşçiler**, (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 61’den 1923-1929 yılları için uyarlanmıştır²⁷².

Boratav, ilgili yıllarda tarım ve tarım dışı kesimlerinin gelir dağılımı değişmelerini ortaya koyacak verilerden yoksun olduğunu belirtiyor²⁷³. Ancak tarım ve tarımdışı kesimlerin her ikisinde de görece bir ilerleme olduğunu söylemenin gerçekçi bir tahmin olarak ileri sürülebileceğini belirtiyor²⁷⁴.

5.3. 1929-1938 Yılları Arasında İktisadi Kalkınma

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1929-1938 yılları arasındaki ekonomisi tarım, sanayi, ulaşım, bankacılık, kamu maliyesi ve nüfus-egitim-işgücü olmak üzere altı başlıkta ele alınacaktır.

²⁷² Kaynak: Tuncer Bulutay, *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, DIE/ILO, Ankara, 1995.

²⁷³ Boratav, *age*, 42.

²⁷⁴ *age*, 43.

5.3.1 Tarım

Buhran, tarımsal ürünlerin fiyatlarını düşürmüştü. Çiftçilerin durumunun sarsılması hükümeti bir kanunla Ziraat Bankası'nı bir milyon liraya kadar buğday satın almaya yetkili kıldı²⁷⁵. Bu dönemin tarımsal iktisat politikaları tarım fiyatlarını yükseltmek ve çiftçiye ürününün satın alma garantisini vermektir²⁷⁶. Buhran sebebiyle ilk yıllardan beri tarımda devam etmekte olan makineleşme durmuş, hatta gerilemekteydi. Tarımda uygulanan politikalar bu dönem sanayileşmede olduğu gibi bir strateji şeklinde değil şartlara göre uygulamaya kondu. Tablo 6'da incelenen zaman aralığında buğday, tütün, pamuk üretiminin ve koyun, keçi ve büyük baş hayvan sayısının artış gösterdiğini görmekteyiz.

Tablo 6: Belli Başlı Tarım Ürünlerinin Üretim Miktarı ve Canlı Hayvan Sayısı

	Buğday 1000 ton	Tütün 1000 ton	Pamuk 1000 ton	Koyun milyon	Keçi milyon	Büyükbaş milyon
1926-30	1926	50	51	17	14	6
1931-35	2304	36	40	16	13	7
1936-40	3636	68	64	23	16	9

Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi**, 5. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003),355'den 1926-1940 yılları için uyarlanmıştır²⁷⁷

1940 yılına kadar büyük çoğunluğu sulama projelerinden oluşan yatırımlar yapıldı. Tarımda kamu yatırımlarının 1948 fiyatlarıyla değeri 1930'da 7 milyon TL'den 1940'ta 50 milyona çıktı²⁷⁸. 1950'de ülkede ekili alanların sadece %8'inin sulanmakta olduğu düşünülürse sulama projelerinin tarımsal alan üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. Tablo 7'de, 1927-1940 aralığında sektöründe kamu yatırımlarının,

²⁷⁵ Timur, **age**, 138

²⁷⁶ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1**, LVI.

²⁷⁷ Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1992, Türkiye İstatistik Yıllıkları, Tarla Ürünleri İstatistikleri, Hayvan İstatistikleri, Tarım İstatistikleri, Tarım İstatistikleri Özetleri, Maliye İstatistikleri; League of Nations, International Statistical yearbook 1926-Economic and Financial Section; V. Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik (Ankara, İş Bankası Yayını, 1970), T.Çavdar, Cumhuriyet Devri Başlarken Türk Ekonomisi,(Bursa İktisadi ve Ticari İlimler,1973.

²⁷⁸ Tezel, **age**, 353.

tarım makineleri ithalatının ve eldeki sermaye stoğu ile ilgili gelişmeler görülmektedir.

Tablo 7: Tarımda Yatırımlar ve Sermaye Stoğuyla İlgili Göstergeler

Yıl	Tarım sektöründe kamu yatırımları (milyon TL)	Tarım makinaları ithalatı (traktör sayısı)	Demir pulluk sayısı	Karasaban sayısı
1927	1	by	211	1187
1930	7	2000	by	by
1933	4	1382	266	by
1936	25	961	410	by
1939	45	1039	by	by
1940	50	1066	440	by

Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet'in İktisadi tarihi**, 5. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 354'den 1927-1940 yılları için uyarlanmıştır²⁷⁹.

Çağdaşlaşma amacına yönelik olarak Cumhuriyet Türkiye'si yeni baştan inşa edilirken toprak mülkiyeti dağılımını adaletli hale getirmek meselesi ise kuruluş yılları ikinci yarısında daha önemli hale gelmişti. Çıkan isyanların büyük toprak sahipliği ile bağlarının bulunması ve sanayi politikasının gereği olarak toprak mülkiyeti konusunu ele almak önem kazanmıştır. Düzenlemelere gitmeden önce toprak mülkiyetinin dağılımı hakkında istatistiki bilgilere ulaşabilmek için çeşitli kamu kuruluşları anketler düzenledi. Sağlıklı veri toplanması sağlanamadığı için anketlerden eksik veya hatalı sonuçlar çıkıyordu. 1930'lu yıllarda diğer sektörlerdeki iktisat politikalarında olduğu gibi devlet bu alanda izlediği politikayı da değiştirmeye başlıyordu. Kuruluş yıllarında arazi mülkiyeti konusunda Kurtuluş Savaşı'ndaki katkılarından dolayı büyük toprak sahiplerinin hakları önemseniyordu. Devletin halk üzerinde etkinliğini arttırmasının topraksız veya az topraklı köylüye toprak dağıtmasıyla sağlanabileceği düşünülüyordu. Toprak dağıtımı çok yönlü bir politika idi. 1930'lu yıllarda milli iktisat inşa düşüncesinin yolu olan sanayileşme

²⁷⁹ Kaynak: Tezel(1976), DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları, Tarım Sayımları; A.J. Toynbee ve K.T. Kirkwood, Turkey,(New York: Charles Seribner's Sons, 1927); H. Colonel Woods, Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey(London: His Majesty's Staionary Office, 1925); Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti(1931);DPT (1968); Z.Y. Hershlag, Turkey, The Challenge of Growth (Leiden: E.J. Brill, 1968; O.Silier Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923-1938 İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981).

politikasının işlerliğini arttırmak köylüyü çalıştığı toprağın sahibi yapmak ve köylünün alım gücünü yükseltmekle yakından ilişkili olması başka bir yönüydü. 1934 yılında İskan Kanunu kabul ediliyordu. İskan Kanunu'na göre ağalık, beylik, şeyhlik, aşiret resiliğine yönelik ayrıcalıklar kalkıyordu. 1934-1938 arasında 41.000 göçmen ve 48.000 yerli topraksız aileye toplam 2.900.000 dönüm kadar arazi dağıtıldı²⁸⁰. Köy ve toprak sorumluluğunu üstlenen Şükrü Kaya toprak mülkiyeti dağılımının sanayi politikasına etkisini şu sözlerle açıklıyordu²⁸¹:

“Bugün memleketin 5 milyon nüfusu başkalarının toprağında çalışmaktadır. Bu suretle toprakla uğraşanlar ancak kara ekmek yiyebilecek halledirler. Türk köylüsü Türk'ün efendisidir demek adeta bir süsten ibaret kalıyor. Bazı vilayetlerin yarısından fazlasında köylü başkalarının elinde olan topraklarda çalışmaktadır... Eğer bu köylüyü toprak sahibi yapamayacak olursak, bu sanayi fabrikalarını kim için, hangi pazarlar için kuruyorsunuz? Bizim yaşamamız 13 milyondan ibaret olan köylü tabakasını zengin etmekle ve mutlaka kuvvetli yapmakla olanaklıdır”.

Köylülerin kendi sahip oldukları topraklar üzerindeki çalışmalarında daha verimli olacakları bir gerçektir. Atatürk 1936 yılında yaptığı meclisi açış konuşmasında toprak mülkiyetinin dağıtımı ve verimlilik konusunda şunları söylemekteydi²⁸²:

“Toprak kanununun bir neticeye varmasını komutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması mutlaka lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastır. Bundan fazla olarak, büyük araziye modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihlal temin edilmesini teşvik etmek isteriz”.

Aynı konuşmada Atatürk toprak reformunun amaçlarının memlekette topraksız çiftçi bırakmamak, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünmesine izin vermemek, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlandırmak olacağını açıklamıştı²⁸³. Yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle toprak reformu yapılamayacak ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1945 yılına kadar çıkamayacaktır. Silier, toprak reformu tartışmalarının on yıl gibi uzun bir süre alması, sonunda çıkarılan kanunun da gerçek bir toprak reformuna yönelik olmadığı genel olarak kabul edildiğini söylerken bunun o yıllarda büyük toprak sahiplerinin hala güçlülüğünü koruduğunun bir kanıtı olduğunu ifade etmektedir²⁸⁴. Yukarıda Atatürk'ün sözleri ilk kuruluş yıllarındaki gibi toprakta denge politikası anlamına mı geliyor sorusunu akla getiriyor. Bu konuyla ilgili

²⁸⁰ Silier, *age*, 56-60.

²⁸¹ Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, c.1, 216.

²⁸² Kazım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Nutukları* (İstanbul: Ak yayınları, 1969), 250.

²⁸³ *age*, 259-260.

²⁸⁴ Silier, *age*, 77.

Atatürk'ün toprak reformu yapılırken kapitalist çiftliklere dokunulmamasını istediği anlaşılıyor²⁸⁵.

5.3.2 Sanayi

Buhran ortamı, yeni kurulmakta olan devletin ayakta kalabilmesini zorlaştırdı. Serbest Fırka deneyimi ekonomide izlenen kalkınma stratejisinin değişerek halkın gönençini kısa sürede arttıracak alternatif kalkınma stratejisini uygulamaya sokmanın zamanı geldiğini gösteriyordu. Her şey ekonomiden geçtiğine göre ekonomiyi güçlü kılabilecek yeni bir politika gerekiyordu. Yeniden inşa düşüncesi yerli girişimciler yoluyla sağlanması yerine sanayileşme ile sağlanmasına karar verildi. Sanayileşmek için ilk düşünülen Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası formülüydü. Bu formülle, devletçi sermaye birikiminin büyümesi hedeflendi. Bu formülden yerli sermaye hoşlanmıyor ve formül değiştirilmeye çalışılıyordu. Yerli sermaye sanayileşmeyi istemiyor değildi. İlk yıllardaki devlet desteklerine alışmış olan yerli sermaye, birikimin sadece devletin elinde toplanabileceği ve kendisinin önünü kapadığını düşündüğü devletçilik formülünün değişmesini istemekteydi. Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası formülünün ömrü 1 yıl olmuştur. Bu formül yerini Sümerbank formülüne bırakacaktı. 1930'lu yılların getirdiği yeni koşullarla birlikte, devletçilik, dışa kapalı bir ekonomik yapıda büyük ölçüde iç kaynaklarla finanse edilen sanayileşme girişiminin motoru oldu²⁸⁶.

1930'lu yıllarda devletçiliğin sanayi alanında yasal çatısının kurulmasını sağlayan yasalar şunlardır:²⁸⁷

- Çay, şeker ve kahve ithalatının tek elden idaresi hakkındaki yasa. Bu yasada malların takas yoluyla ithalat olanağının yaratılması için ithalatın hükümet tarafından yapılması zorunluluğu getirilmektedir. (2.7.1932, sayı: 2054)
- Ticarete taşışın menı ve ihracatın murakabesi ve korunması hakkındaki yasa(9.6.1930,sayı:3018). Böylece, ihracatın her yönden devlet tarafından denetimi amaçlanmıştır.
- Ödünç para verme işleri yasası. Bu yasayla tefeciliğin önlenmesi, bireysel kredi verenlerin denetimi hedeflenmiştir.(8.6.1933, sayı: 2279)

---

²⁸⁵ Tezel, **age**, 380

²⁸⁶ Kazgan, **age**, 70.

²⁸⁷ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, 249-250.

- Endüstriyel mamulatin maliyet ve satış fiyatlarının kontrolü hakkındaki yasa İktisat vekaleti sanayi ürünlerinin maliyet ve satış fiyatlarını denetleme ve tesbit etmeye, bu amaçla da teşebbüslerin işletme ve idare şartlarını, genel iktisadi durumlarını incelemeye yetkili kılınmaktadır.(8.6.1936, sayı: 3003)
- Barut ve patlayıcı maddelerle av malzemesi, fişek ve revolver inhisarı yasası (23.5.1939, sayı: 2441)

Bu yasalar meclisten kolay geçmemiş ve özellikle ticaret burjuvazisinin itirazları ile karşılaşılımıştır. Tefecilikte kanunla yasaklanmış olması çok şey değiştirmeyecekti.

1930'lu yılların devletçilik politikası Osmanlı'dan kalan yarı sömürgecilik dönemi şirketlerinin millileştirilmesi ile sürdürülüyordu. Bu şirketlerin millileştirilmesi ile devlet kapitalizmi genişletilmekte ve Osmanlı'nın yarı sömürge döneminin izleri birer birer kaybolmaktaydı. Halk arasında millileştirmeler memnuniyetle karşılanmaktaydı. Yabancı şirketler arasında millileştirilenler şu şirketlerdi²⁸⁸:

- Mudanya-Bursa Demiryolu Türk Anonim Şirketi (1931)
- İstanbul Türk Anonim Su Şirketi (1933)
- İzmir Rıhtım Şirketi (1933)
- İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma hattı (1934)
- İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Türk Anonim Şirketi (1934)
- Aydın Demiryolu Şirketi (1935)
- İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi (1936)
- Ereğli Şirketi-Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı Demiryolu hattı, Maden İşletmeleri ve bunlarla ilgili her türlü hak ve tesisler (1937)
- İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi (1937)
- Üsküdar ve Kadıköy Telefon Türk Anonim Şirketi (1938)İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi (1938)
- İstanbul Tramvay Şirketi (1939)
- İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi (1939)
- Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri (1939)
- Bursa ve Müttehit Türk Anonim Şirketleri ile Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketi (1939)

²⁸⁸ Selik, **Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye1923-1960**, 5-10.

Satın almalar gerçekleştirilirken ödenmesi gereken bedeller ve diğer alım satım şartları iki taraflı anlaşmalara dayandırılarak her iki tarafında zararına meydan verilmemeye çalışılıyordu²⁸⁹. Ödeme için yeteri derecede uzun vadeler kabul edilmesi ile ilave yüklerin fazla ağır olması önleniyordu²⁹⁰.

Türkiye sanayileşme konusunda görüş almak için Sovyet uzmanları davet etmiştir. Sovyet uzmanlarının hazırladıkları Türkiye’de Pamuk, Ketten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii adlı raporda, özet olarak başlıkta adı geçen maddelerin Türkiye’ye ithalatının önlenerek, Türkiye’de üretim imkanlarını araştıran fizibilite raporlarından oluşmaktadır²⁹¹. Raporun en büyük bölümü pamuk sanayine ayrılmıştı. Fabrikalar son teknolojiye göre kurulmalı; büyük ölçekli standart tip mal üreten kombina fabrikalar kurulması üzerinde ayrıntılı durmuşlardır. Bir sanayi projeleri demetinden oluşan Sovyet uzmanlarının raporları Türkiye’nin beş yıllık kalkınma planına tam olarak yansımıyordu. Celal Bayar başkanlığında bir Türk uzmanlar grubu tarafından hazırlanan rapor 1934 yılında yoğun tartışmalar sonucu kabul edilerek beş yıllık sanayi planı yürürlüğe kondu. Sanayi planında yatırımlar mensucat, maden, selüloz ve kağıt, seramik-şişe-cam, kimya olmak üzere beş sektöre dağıtılıyordu. Plana göre, yatırımlar ülkenin dört bir köşesine yerleştirilecek şekilde yapılıyordu. Yatırım yapılacak sektörlerin seçiminde halkın kullandığı tüketim malları üretimine ve hammaddeleri ülke içinden sağlanabilecek sanayi kolları olmasına dikkat edilmişti. Beş yıllık sanayi planı sonucu kurulan büyük sanayi işletmeleri; Kayseri Bez Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası (yenilenerek açıldı), İzmit Kağıt Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, Zonguldak Semikok Fabrikası, Konya-Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Selin Suni İpek Fabrikası, Karabük Demir-Çelik Fabrikası, Malatya Bez fabrikası idi²⁹². Fabrikaların temeli kararı takip eden iki yıl içinde atılarak, fabrikalar izleyen üç yıl içinde üretime geçti.

Sanayi sektörünün 1930-1939 yılları arasında büyüme hızı % 11,6’ydi²⁹³. Sanayi kesimi, Cumhuriyet tarihinin bundan sonraki hiçbir döneminde 1930-1939 yıllarının

---

²⁸⁹ age, 11.

²⁹⁰ age, 11.

²⁹¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyet’in Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, 223.

²⁹² Yenal, age, 86.

²⁹³ Boratav, age, 54.

ortalama büyüme oranına ulaşamayacaktı²⁹⁴. Bu veriler ışığında sanayileşme formülünün tutmuş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

5.3.3 Ulaşım

Ulaşım politikaları içinde demiryolu politikası ağırlığını 1930'lu yıllarda sürdürmeye devam etmektedir. Demiryolu politikasının belirgin bir özelliği ağır buhran koşullarından etkilenmemesidir²⁹⁵. Cumhuriyet Türkiye'si'nin en önemli iktisat politikalarından biri olan demiryolu politikasının 1930'lu yıllardaki sloganı demirağlarla ördük anayurdu oluyordu. 1930'lu yıllarda Ankara-Karabük-Zonguldak(KaraElmas),Sivas-Samsun,Sivas-Çetinkaya-Erzincan-Erzurum,Elazığ-Maden, Çetinkaya-Malatya, Elazığ-Polu-Tatvan, Diyarbakır-Kurtalan, Fevzipaşa-Malatya-Elazığ hatları 1930'lu yıllarda planlandı ve hayata geçirildi²⁹⁶. Yabancı şirketlerine elinde bulunan son demiryolu hattı olan Trakya hatlarının millileştirilmesi 1937 yılında gerçekleştirildi²⁹⁷. 1938'de demiryolunun uzunluğu 7000 kilometreyi geçmişti.

Demiryolu politikası 1930'lu yıllardaki sanayileşme politikası ile bütünleşerek önemini arttırıyordu. Yurdun dört bir yanına ulaşan demiryolları sanayileşme politikasını işler hale getirmekte oldukça önemliydi. Demiryolları, sanayileşme amacına ulaşmak için çok önemli bir altyapı işiydi. 1935'te demiryollarının önemi Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir yazıda şöyle dile getiriliyordu²⁹⁸ :

'Cumhuriyetin 12 yıl içinde kurduğu demiryolları olmasaydı, memleket kalkınmazdı. Bu hatların kimi bakır, kimisi kömür, kimisi pamuk, kimisi buğday ve icabında hepsi asker taşıyacaktı.'

Demiryollarına bütçeden mutlaka kaynak ayrılmış ve milli sermaye ve işgücü ile demiryolları işi gerçekleştirilmesi çok büyük bir işin başarılmasıydı. Demiryollarına ayrılan kaynak karayollarına ayrılamıyordu. O yıllarda karayollarının yetersizliği ve kaynak ayrılmaması eleştiriliyordu Dönemin Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın 1935 yılındaki bir konuşmasında karayolları konusunu özel teşebbüse bıraktıklarını şöyle açıklıyordu²⁹⁹:

'Şoseler için hakikaten çalışmak zamanı gelmiştir, kanaatindeyim... Fakat şose, köprü yapmak meselesi idare-i hususiyelerin vaziyeti ile alakalıdır. Hazineden ayrıca şose ve köprüler için

²⁹⁴ age, 55.

²⁹⁵ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2**, LXXVII

²⁹⁶ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, 267.

²⁹⁷ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1**, XXXIV.

²⁹⁸ Abidin Daver 'Yeni Bir Dumlupınar', **Cumhuriyet**, 1935

²⁹⁹ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası c. 2**, 326.

para sarfetmek imkanı bulunmuyor. Çünkü, bir taraftan birinci derecede gördüğümüz demiryolları için para koyarken, ayrıca şose ve köprüler için fazla para koyamıyoruz.’

Ulaşım sektörüyle ilgili gelişme çizgisini Tablo 8 ortaya koymaktadır. Bu dönemde 1000 kişiye 6 karayolu aracı düşmesi dikkat çekmektedir.

Tablo 8: Ulaştırma Sektörü Temel Göstergeler

	1923	1929	1938
Üst yapıllı yollar, 1000 kilometre	13.9	14.4	17.00
1000 kişiye düşen kilometre	11	10	10
Motorlu karayolu taşıtı, 1000 adet	1.5	7.8	9.5
1000 kişiye düşen sayı	1	6	6
Demiryolu hatları, 1000 kilometre	4.1	5.1	7.1
1000 kişiye düşen kilometre	3	4	4
Demiryoluyla taşınan yük, milyon km	257	511	1348
Kişi başına ton/km	20	36	79
Ticaret filosu, 1000 gros ton	83	175	263
1000 kişiye düşen gros ton	66	123	155
Limanlarda boşaltma ve yükleme, milyon net ton	15	25	24
Kişi başına düşen net ton	1	2	1

Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002),129’dan 1923-1938 yılları için uyarlanmıştır³⁰⁰.

Diğer ulaşım yollarından denizyolları konusunda, kabotaj hakkının kabul edilmesiyle birlikte devletin liman ve iskele yapımlarını hızlandırdı ve Devlet Denizyolları İşletmesi kuruldu³⁰¹. Hava yolu ulaşımı için Türk Hava Yolları İdaresi 1933 yılında kuruluyordu. Ertesi yıl İstanbul-Ankara seferleri başladı. Uçak bilet fiyatları yüksek olup cumartesi, pazartesi, çarşamba günleri Ankara’dan, pazar, salı, perşembe günleri İstanbul Yeşilköy’den kalkarak 2, 5 saat sürmekteydi³⁰².

³⁰⁰ Kaynak: DİE, İstatistik Yıllıkları, Motorlu Araç İstatistikleri(1947); H. Colonel Woods, Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey,(London: His Majesty’s Stationary Office1924); E. G. Mears, “Transportation and Communication”, Modern turkey:Politica-Economic İnterpretation,1924); O. Türkay, Türkiye Nüfusu (Ankara: AÜ Yayını, teksir,1960).

³⁰¹ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, 267.

³⁰² Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2**, C1.

5.3.4 Bankacılık

Bankacılık sektöründe izlenen politikalar dönemin sanayileşme politikaları ile bağlantılı olacaktır. 1930'lu yıllarda devletçilik politikasına yönelmiş devlet milli bir sanayi kurulmasını amaç edindi. 1930'lu yıllarda sanayileşmeye yönelen devletin bu amacı gerçekleştirebilmesi için elindeki kaynakları sanayiye yönlendirmesi, sanayiye kredilemesi gerekiyordu. Sanayi kredileri için bir banka, kurulacak ve işletilecek sanayi tesisleri için ayrı bir kuruluş gerekliydi³⁰³. 1932 yılında Sanayi Maadin bankası tasfiye edilerek yerine Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi kuruldu.

Devlet Sanayi Ofisi, devlet işletmelerini yönetiyor ve devlet iştiraki olan şirketler üzerinde önemli bir denetim mekanizması oluyordu³⁰⁴. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'nın görevi sanayi girişimlerine makine ve sanayi malzemesi sağlamak olacaktır. Yerli girişimciler henüz büyük tesisler kurabilecek güçte olmadığından bu model ile devlet sanayi gelişecekti. Devletçilik politikasının bir uzantısı olan uygulama devlet sanayi sektörünün lehine özel sanayi sektörünün aleyhinedir. Devletin sanayileşme politikasını destekleyen yerli girişimciler kredilendirilmede bu modele karşı çıkıyor, başka bir model bulunmasını istiyorlardı. Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası modelinin kurucusu iktisat vekili Mustafa Şeref Bey görevi Mahmut Celal Bey'e devredecekti. İktisat vekillerinin değişmesi bankacılıkta izlenmeye başlayan bu politikayı değiştirmeyi planlıyordu. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası, 1933 yılında kurulan yatırım ve finansman fonksiyonlarının birleştirildiği Sümerbank'a devredildi³⁰⁵. Sümerbank'ın kuruculuk, işletmecilik, sanayiye kredi vermek ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek işlevleri vardı³⁰⁶. Sümerbank politikası bankacılık alanında 1930'larda devletçilikte bir denge ve uyuma yönelme olduğunu gösteriyordu. Bu uygulama devlete müdahale şansı tanıdığı gibi, özel girişimciliğinde korunmasını sağlar nitelikteydi.

1935 yılında Etibank madenlerin işletilmesi, enerji üretimi ve dağıtımını konusunu düzenlemek için kuruldu³⁰⁷. Denizbank, Belediyeler Bankası, Türk Ticaret Bankaları da 1930'lu yılların ikinci yarısında kurulan bankalardı. Bu dönemde yabancı

³⁰³ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1**, XXXIX.

³⁰⁴ Timur, **age**, 140.

³⁰⁵ Nevin Coşar, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi", **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, 431.

³⁰⁶ **age**,431.

³⁰⁷ Coşar, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi" **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, 431.

bankaların toplam mevduat içindeki paylarının ve toplam kredilerdeki paylarının giderek azaldığını gösteren Tablo 9’dan, özel Türk bankacılığının da gelişme içinde olduğu anlaşılmaktadır. 1930’lu yıllarda devlet bankacılığının mevduat payı değişmezken toplam kredilerdeki payında hakim olduğunu görürüz

Tablo 9: 1930-1938 Yıllarında Bankacılık Sektöründe Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Payı

Yıllar	Yabancı bankaların toplam mevduatta payı	Özel Türk bankalarının toplam mevduatta payı	Devlet bankalarının toplam mevduatta payı	Yabancı bankaların toplam kredilerde payı	Özel Türk bankalarının toplam kredilerde payı	Devlet bankalarının toplam kredilerde payı
1930-34	30	27	43	32	23	45
1935-38	22	35	43	25	26	49

Yahya S. Tezel, **Döneminin İktisadi Tarihi**, 5.bs. (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 126’ dan 1930-1938 dönemi için uyarlandı³⁰⁸.

Cumhuriyet Türkiye’sinin 1920’lerin sonunda bir merkez bankası olmadığını ilgili bölümde belirtmiştim. Dünya bunalımı ile baş etmek ve Türk lirasını korumaya çalışan hükümet, merkez bankası kurulması çalışmalarını hızlandırdı. Merkez Bankası kurulması fikri ilk kez İzmir İktisat Kongresi’nde tartışılmıştı. İlk ciddi girişim ise 1928 yılında Türkiye İş Bankası’nın, Hollanda Merkez Bankası Meclis üyesi Dr. G. Vissering’i görüş almak için Türkiye’ye davet etmesi oldu³⁰⁹. Üçüncü İnönü hükümeti tarafından Alman Merkez Bankası Başkanı Hjalmar Schact da Merkez Bankası kurulması hakkında görüşlerini bildirmek üzere Türkiye’ye davet edildi³¹⁰. 1930 yılında Osmanlı Bankası’ndan görüş istendi. Milli Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Taray ve Ziraat Bankası Müdürü Şükrü Ataman tarafından diğer ülkelerin merkez bankası kanunları dikkate alınarak hazırlanan kanun tasarısı 1930’da Bakanlar Kurulu’nda tartışıldı³¹¹. Tasarıyı değerlendirmek üzere Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında teknik bir heyet oluşturuldu. Bu teknik heyet,

³⁰⁸ Kaynak: Yahya S. Tezel, “ Turkish Economic Development 1923-1950: Policy and Achievements”, Cambridge Üniversitesinin Ekonomik ve Siyaset Fakültesi’ne sunulmuş olan doktora tezi, 1976.

³⁰⁹ Prof. Dr. İlker Parasız, “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası”, **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, 73.

³¹⁰ **age**, 74.

³¹¹ **age**, 74.

1924-26 yılları arasında Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü görevini üstlenmiş olan Lozan Üniversitesi Profesörlerinden Leon Morf'un ve Düyun-u Umumiye taksitlerinin ödenmesinin durdurulmasına ilişkin incelemelerde bulunmak için Türkiye'ye gelmiş olan Fransız iktisatçısı Profesör Charles Rist'in de önerilerini alarak yeni bir kanun taslağı hazırlamıştır³¹². Merkez bankasının kurulmasına ilişkin yasa 11 Haziran 1930'da TBMM tarafından kabul edildi. Merkez bankası kurulması Türkiye'de çok uzun bir süreç sonunda gerçekleşebilmiş bir uygulamaydı. Merkez Bankası'nın temel amacı, ülkenin ekonomik kalkınmasını desteklemek olacaktır. Bu amaçla reeskont oranlarını belirleyecek, para piyasasını ve paranın dolaşımını düzenleyecek, hazine işlemlerini yerine getirecek, Türk parasının değerini korumak için hükümetle ortaklaşa tüm önlemleri alacaktır³¹³.

5.3.5 Kamu Maliyesi

Rejimin ayakta kalabilmesi sağlam maliyeye bağlıydı. 1929'da Lozan'dan kaynaklanan vergi yükümlülüklerinin kalkmasıyla ithalat pahalılaşmaya başlayacaktı. Yeni uygulama öncesi başlayan mal ve döviz spekülasyonları nedeniyle döviz kıtlığı oluyor ve Türk parasının değeri düşüyordu. Paranın değerinin korunması, denk bütçe ilkesi ile birlikte maliye alanında devletin en dikkat ettiği konuydu. Bu yıllarda devletin ekonomideki gücü sınıyanıyor gibiydi. Bu ortamdan çıkabilmek için devlet kuruluş yıllarındaki sağlam para, denk bütçe ilkesine bağlı kalmayı sürdürmeye kararlıydı. Para konusunda alınan tüm önlemler para politikasının sloganı haline gelen sağlam para politikasında somutlaştı³¹⁴. Türk lirası 1928-1929 yılları arasında % 10 değer yitirmişti³¹⁵. Türk Parasını Koruma Kanunu 1930 yılında kabul ediliyordu. Kambiyo kontrolü 1932 yılında Merkez Bankası bu görevi devralana kadar devlet tarafından yapıldı. Şükrü Şaraçoğlu 1930 yılında bu politikayı uygulamaya başlarken ülkenin bulunduğu koşulları şöyle anlatıyordu³¹⁶:

“ Bir yanık, bir alev memleketin her tarafını sarmıştır. Manisa'dan köylüler ceplerindeki dört kuruşu İngiliz lirasına çevirmek için İzmir'e akın etmişlerdi. Beş ay sonra lazım olan İngiliz lirasını bugünden satın almak için aşırı istek göstermişlerdi. Bu panik devresinde derhal acil tedbirler almak lazım geliyordu. Gerekiyordu ki, Türk parasının kıtlığı bu memlekette kendini hissettirsin. Almış olduğumuz ilk tedbirler Türk parasını koruma tedbirleri idi. Yani Türk

³¹² age, 75.

³¹³ age, 75.

³¹⁴ Nevin Coşar, “Osmanlı'dan Günümüze Kamu Maliyesi Üzerine Değerlendirmeler”, **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, 178.

³¹⁵ Yenal, age, 79

³¹⁶ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 36.

parasının düşüştten uzak kalması tedbirleri idi. paranın ne düşüşü, ne yükselişi memleket ekonomisi için iyidir”.

Milli paranın kıymetini korumak için dış ticarete kontrol altına alındı. Kuruşun sterline karşı değer kaybı 1927-28 yıllarında % 1-2 civarında iken, 1929’da % 5,5 ve 1930’da % 2,1; dolar karşısında 1929’da % 6, 1930’da % 2,4 idi³¹⁷. Sağlam para politikasının gereği olarak ihracat, ithalat, döviz talebini denetlemek gerekiyordu. Dış ticarete 1932 yılından sonra kliring uygulanmaya başlandı. Buhranın en derin hissedildiği yıl 1932 yılı oldu. Krizin henüz etkisini göstermediği 1928 yılı bütçesi ile bunalımın en derinleştiği 1932 yılı bütçeleri karşılaştırıldığında yönetime, iktisadi ve toplumsal kamu hizmetlerine harcanabilecek kaynaklarda % 22 oranında; 48 milyon TL; bir kısılma meydana geldi³¹⁸. Devlet çok zor koşullar altında olsa bile demiryolu, sağlık, eğitim gibi harcamalarına bütçeden pay ayırmaktaydı.

Devlet denk bütçe ilkesini sürdürmek ve Cumhuriyet rejimi demek olan harcamaları sürdürmek için yeni vergiler koymak durumunda kalıyordu. İktisadi buhran vergisi ve muvazana vergisi 1932’den sonra alınmaya başlanan vergilerdi. İktisadi buhran vergisi, kazanç, muamele, iç tüketim vergilerinin oranları sık sık değiştiriliyordu. Vergilerin sık sık değiştirilmesi ve yükseltilmesi halk arasında hoşnutsuzluk sebebi oluyordu. Vergiler ağır olunca satın alma gücü düşüyor, mal ve hizmet talepleri azalıyordu. Denk bütçe sağlam para politikasının devamlılığını sağlamanın çok önemli olduğunu Atatürk 1936’da şöyle dile getirmişti³¹⁹:

“Vatandaşın hazineye karşı yükümlülüğünün, en mühim vazifesi olduğunu anlatmak için yorulmak lazımdır. Devletçi ve halkçı olan bir idare ekonomi hayatında hazinenin kudret ve düzgünlüğü başlıca dayanaktır. Cumhuriyetin kudreti de her sahada ve milli müdafaa sahasında ihtiyaçlarını karşılayan hazinenin düzgün oluşundadır. Gelecek yıllar için de hazinenin kudretini muhafaza etmek, sizin en mühim işiniz olacaktır. Milli paramızın fiilen kararlı olan kıymeti korunacaktır”.

Tablo 10’den buhranın en yoğun hissedildiği devlet bütçesi görülmektedir.

³¹⁷ Prof.Dr. Işıl Akgül, “1908 Genç Türk Devriminden Günümüze Paranın Değeri”, **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, 131.

³¹⁸ Yenal, **age**, 76.

³¹⁹ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 43.

Tablo 10: 1930-1933 Yılları Arasında Bütçe Gelir ve Giderleri

Gelir	1930	1931	1932	1933
Kazanç vergisi	13.090	12.739	11.400	11.709
Muamele vergisi	15.889	9.078	11.763	13.148
Bina vergisi	7.899	4.417	4.247	4.147
Hayvan vergisi	13.857	13.163	11.169	10.731
Arazi vergisi	5.759	6.052	4.999	4.889
Gümrük vergisi	56.158	44.009	38.514	34.834
Tekel gelirleri	35.744	34.334	39.599	33.107
Öbür gelirler	68.081	63.632	92.613	85.734
Gider	1930	1931	1932	1933
Maliye	20.409	31.445	43.050	30.747
Düyunu umumiye	26.318	30.248	45.394	46.009
İktisat	8.459	7.727	1.742	1.766
Bayındırlık	33.717	26.829	20.658	22.239
İçişleri	3.965	3.944	3.818	3.903
Güvenlik	4.394	4.10+	3.917	3.985
Eğitim	9.710	7.967	7.195	10.360
Sağlık	4.187	4.037	3.672	4.124
Savunma	70.319	64.378	51.238	53.653
Öbür	28.652	27.108	29.961	28.777
Toplam	210.130	207.789	210.645	205.563

Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 64'den 1930-1933 yılları için uyarlanmıştır³²⁰.

Buhranın başladığı yıl Cumhuriyet Türkiye'si'nin Osmanlı'dan kalan borçları ödemeye başlanacağı yıla denk gelmişti. 1929 yılında zamanında ödediği taksidi 1930'da ödeyemeyeceği Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bildiriliyor ve 1933'de Osmanlı borçları bir kez daha yapılandırıldı. Yeni borçlar, son kapitülasyonların kalıntıları olarak millileştirmeler nedeniyle 1933 yılı sonunda Cumhuriyet Türkiye'si'nin dış borçları toplamı 84 milyon TL'ye yükselmişti³²¹. Millileştirmeler

³²⁰ Kaynak: İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1934/35 & 1937/1938.

³²¹ Tülay Evgin, **Dünden Bugüne Borçlarımız**, (Ankara: Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı), 35

dışında ilk dış borç Merkez Bankası kurulması sırasında 1930 yılında 10 milyon dolar tutarında bir krediydi³²². Uzun vadeli bir sonraki borç 1934 yılında Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolar ve 1936-1938 yılları arasında İngiltere'den toplam 16 milyon sterlin dış borç alınmıştır³²³.

5.2.6 Nüfus, Eğitim, İşgücü

Nüfus, eğitim, işgücü politikaları ekonomiyi dolaylı olarak etkileyen, Cumhuriyet Türkiye'si'nin çağdaş medeniyetlerin seviyesine çıkma ve yeni insan yaratma hedefleri ile yakından ilgiliydi. Yeni insan yaratılması ile ekonomide itici bir güç faktörü olacağı için bu politikalar ekonomiyi uzun vadede olumlu etkileyecek politikalar idi. 1929 buhranı ile eğitim ve sağlık harcamalarında kısımla olduğunu belirtmiştim. Buhran koşullarında bütçe darlığına rağmen Cumhuriyet Türkiye'si yeni bir insan yaratma politikalarından vazgeçmiyordu. Eğitim ve sağlık harcamalarına bütçeden mutlaka pay ayrılıyordu. Eğitime 1924 yılından başlayarak verilen anlam ve önemin sürdürülmesi ve 1928 yılında Arap harflerinden Latin harflerine geçiş okuryazarlığın giderek artmasını sağlıyordu. Tablo 11'deki okuryazarlık artış oranını aynı dönemde nüfus artış oranının da yüksek olduğu değerlendirilecek olursa görünenden daha yüksek bir gelişme olduğu anlaşılır. Okur yazarlığın artması geçmişten kalma okumanın çok zor bir iş sayıldığı bir toplumsal genel kabulün aşılmasının göstergesidir. Dönem içinde ilköğretim, orta ve yükseköğretimde eğitim politikaları sonucu okuyan öğrenci sayılarında devamlı bir artış olduğunu gösteriyor. Eğitilen kişi sayısı arttıkça çağdaş medeniyete bir adım daha yaklaşıyor.

---

³²² Bildirici, *age*, 242.

³²³ Evgin, *age*, 36.

Tablo 11: 1926-1940 Yılları Arasında Öğrenci Sayısı ve Okuryazarlık Oranı

Yıllar	İlkokuldaki öğrenci sayısı	Ortaöğretim-deki öğrenci sayısı	Yükseköğretim-deki öğrenci sayısı	Okuryazarlık oranı
1926-27	436.000	25.000	4000	11
1934-35	647.000	67.000	7000	20
1939-1940	905.000	132.000	12.000	22

Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5.bs. (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 130'dan 1926-1940 yılları için uyarlandı³²⁴.

Sağlık alanında Cumhuriyet Türkiye'sinde çağdaş düşünceye uygun olarak sağlık kampanyaları düzenlenerek sıtma, tüberküloz ve frengi gibi toplumda o yıllardaki hastalıklarla mücadele ediliyordu. Buhranın ilk yıllarında salgın hastalıklardan sıtma vakalarında artış olmuştur. Sıtma mücadelesi 1930'lu yıllarda ilk kuruluş yıllarındaki gibi önem verilerek sürdürülmeye devam ediliyordu. Sıtma mücadelesi kapsamında sağlık alanında sıtma lokalitelerinin sayısı artırılırken aynı zamanda bataklıkları kurutmak için su işlerinde örgütlenme gerçekleştirildi. 1929-1938 yılları arasında sıtma, tüberküloz ve frengi gibi hastalıklara karşı sürdürülen sağlık kampanyaları başarılı olmuştur³²⁵.

Uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle bitkin, yorgun devralınan nüfus Cumhuriyet'le birlikte barış ortamında güvenceye kavuşmuştu. Falih Rıfkı Atay'ın 1935 yılında yaptığı bir değerlendirmede ifade ettiği gibi 'doğanların büyümesine, büyümüş olanların yaşamasına imkan veren şartlar ancak Cumhuriyet idaresi ile varlaşabilmişti'³²⁶. Barışın getirdiği güvence ile genel nüfus 1927-1940 arasında % 14,3 artış göstermişti³²⁷. Şehirli nüfus ise aynı dönemde % 19,7 artmıştı³²⁸. Cumhuriyet Türkiye'si topyekün bir şekilde yeniden inşa ediliyordu. Beş yıllık kalkınma planı uygulamaya konduğu üzerinde ilgili bölümde durmuştum. Bu

³²⁴ Kaynak: DİE, İstatistik Yılları; Ş.S. Aykut, *Rakamla Türkiye*, c.1 (Ankara: DİE, 1947); O. Türkay, *Türkiye Nüfusu* (Ankara: AÜ Yayını teksir, 1960); A.M. Kazamias, *Education and Quest for Modernity in Turkey* (London: George Allen and Unwin, 1966).

³²⁵ Tezel, *age*, 132.

³²⁶ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 16

³²⁷ Timur, *age*, 157.

³²⁸ Timur, *age*, 157.

programa bağı olarak kurulan sanayi kurumlarının buldukları şehirlerin nüfusu % 100'den fazla artış gösteriyordu³²⁹. Şehirleşme sonucu 1940'a varıldığında 1940'ta Türkiye'de 100.000'nin üzerinde nüfusa sahip 3 (İstanbul, Ankara, İzmir), 50.000-100.000 arası nüfusa sahip 6, 25.000-50.000 arası nüfusa sahip 21 şehir vardı³³⁰. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya çağdaşlaşma arzusu ile şehirleşme arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyordu³³¹:

“Uygarlık ve gelişme şehirlerin ürünüdür. Bir milletin irfan, sanat ve ticaret kaynağı şehirlerdir. Devlet, özellikle demokrasi vatandaşların medeniyet, terakki, saadet ve refah kabiliyetlerine imkan olabildiğince çok olanak hazırlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülük demokrasinin zorunluluğu ve görevidir”.

Buhran işgücü alanında etkilerini göstermişti. 1929 bunalımı nedeniyle halk arasında işsizlik artmıştı. Artan işsizlik karşısında yabancı istihdamı yerine Türklerin istihdam edilmesi konusunda istekler duyuluyordu. Türkiye'de İş Türküdür başlığı altında çıkan bir yazıda Türk vatandaşlarının iş bulmaları için himaye edilmeleri istenmekteydi³³². Gazetelerde yabancı çalışan sayısına dair çıkan haberler halkta tepki yaratıyordu. Devlet çalışma hayatının isteklerine yanıt olarak 1932 yılında Türkiye'de yabancıların çalışmasının yasak olduğu işkollarını belirten bir yasa çıkarmıştı³³³. Akkaya'ya göre bu yasa ile işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalan Türk işçilerine yeni iş olanakları yaratılarak Türk işçilerinin sempati kazanılmaya çalışılıyordu³³⁴.

1930'lu yıllarda devlet sanayileşme ile ülkenin yeniden inşa anlayışını devam ettiriyordu. Devlet, fabrikalar kuruyor, millileştirmeler yapıyor, yerli girişimciye destek oluyordu. İş yaşamının eskiye göre büyüdüğü bu ortamda ortaya çıkan çalışma hayatı ile ilgili sorunları çözmek, çalışma hayatını çağdaşlaştırmak devletin göreviydi. Bunun için 1924, 1927, 1929 ve 1932 yıllarında 4 kez işkanunu tasarısı hazırlanmıştı ancak kanunlaşmamıştı. Bu yasa ile halkın sınıfsız bir bütün olduğu halkçılık anlayışı gereği işçi-işveren gibi ayrımlarla halkın sınıflara ayrılmasının önüne geçilmiş ve siyasal kontrol sağlanmış olacaktı. İşçiler hakkında ilk ciddi mevzuat 1934'te meclise sunulan ve 1936'da kanunlaşan 3008 sayılı İş Kanunu

³²⁹ Prof. Ö.C. Sarç, **Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri**, (IFM, No:1-2,30-54,1947-48)'den aktaran Timur, **age**, 158.

³³⁰ Karpat, **Elitler ve Din**, 90.

³³¹ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 17.

³³² Son Posta, 16Mart 1932.

³³³ Akkaya, **age**, 70.

³³⁴ **age**, 70.

oldu³³⁵. Kanunda, toplu iş ilişkilerinde devlete tek taraflı düzenleyici bir rol tanıyan yasa sendikalardan söz etmemekte, grev ve lokavtları ise açıkça yasaklamaktaydı³³⁶. Yasada halkçılık ve devletçiliğin gereği olarak bireysel iş ilişkileri alanında devletin işçiler yararına müdahalede bulunması benimsenmişti³³⁷. İş kanununun yürürlüğe girmesiyle iş hayatının nasıl işleyeceği ile ilgili çerçeve çizilmiş oldu. Çalışma hayatı ile ilgili bir düzenlemede ölçülerde standartlaşma oluyordu. 1931 yılında ölçülerde uluslararası standartlarla ilgili kabule dilen kanun 1934 yılında uygulanmaya başlanıyordu.

Tablo 12: 1930-1936 Yılları Arasında Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı

Yıllar	Tarım kişi %	Sanayi kişi %	Hizmetler kişi %
1930	88.0	4.0	8.0
1931	89.0	3.9	7.0
1932	89.1	3.9	7.0
1933	89.4	3.4	7.2
1934	89.0	3.6	7.4
1935	88.3	4.6	7.1
1936	87.7	5.0	7.3

Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet’in Hamalları: İşçiler**, (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 61’den 1930-1936 yılları için uyarlanmıştır³³⁸.

Tablo 12’den istihdamın sektörel dağılımının çok değişmediği görülmektedir. Sanayileşme politikalarına ağırlık verilen bu yollarda sanayi sektöründeki istihdam edilenlerdeki artış oranı artarak devam ediyordu. Sanayide istihdam edilenler % 5’lik payla 364.1222 kişiyi buluyordu³³⁹.

Cumhuriyet Türkiye’si’nde insanların alışkanlıkları çağdaşlaşmaya başlamaktaydı. Gazete okurlarının sayısı, radyo dinleyicilerinin sayısı artıyordu. Gazetelerin 1935’te

³³⁵ Timur, **age**, 139.

³³⁶ Akkaya, **age**, 81.

³³⁷ **age**, 81.

³³⁸ Kaynak: Tuncer Bulutay, *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, DIE/ILO, Ankara, 1995.

³³⁹ Akkaya, **age**, 63.

tirajı 14.900 iken 1940'ta 33.800'e artış göstermiştir³⁴⁰. 1935'te radyo dinleyicilerinin sayısı 29.000 iken 1940'ta bu sayı 78.237 idi³⁴¹. Radyo o yıllar için pahalı bir aletti. Radyolarda yayınlanan programlar daha çok şehrli insanların beğenisine uygun programlardı.

---

³⁴⁰ Karpat, **Elitler ve Din**, 95.

³⁴¹ **age**, 94.

6. ÇAĞDAŞLAŞMA

Türkiye'nin siyasal egemenliği Lozan'da tanındıktan sonra sıra, Atatürk'ün kafasındaki çağdaş medeniyete doğru yürüyen bir ülkenin inşasına geliyordu. Yarı sömürgeleşmiş, çağın gerisinde kalmış, bağımsızlığını yitirme noktasına gelmiş bir ülkeden ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımdan çağdaş medeniyetlerin seviyesine ulaşmış bir ülke yaratmak için bir toplum mühendisliği çabası başlıyordu. Büyük bir dönüşümün başlangıç zamanlarıydı. Atatürk rotanın çağdaş medeniyete doğru olduğunu şu sözlerle çok güzel bir şekilde dile getirmiş³⁴²:

“Bugüne kadar kazandığımız muvaffakiyet, bize ancak terakki ve medeniyete doğru bir yol açmıştır. Yoksa terakki ve medeniyete henüz ulaşılmış değildir. Bize ve gelecek nesillere düşen vazife bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir”.

Atatürk böylece, bulunulan yerin ülkeyi daha güzel noktalara ulaştıracak bir yolun başlangıcı olduğunu ifade etmiş oluyordu. Geri kalmışlığı yenebilmek için Türkiye Cumhuriyeti aydınlanma ve sanayileşmeyi aynı anda gerçekleştirmeyi planlıyordu. Çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören harekette bu bütünlük içinde ekonomik sorunlar gibi makro ve bireyin davranışları, toplum içinde kendisini nasıl algıladığı gibi mikro sorunlarla ilgilenilecektir³⁴³. Türk ulusu Atatürk'ün önderliğinde çok uzun soluklu bir çağdaşlaşma yolculuğuna çıkıyordu.

Atatürk ulusundan yalnızca 'savaşma meydanında canını vermesini istemiyor, daha büyük bir özveri çağrısında bulunarak çok daha çetin bir yolda- toplumun özüne inen büyük bir manevi kalkınma savaşımında- peşinden gelmesini talep ediyordu'³⁴⁴. Kurtuluş Savaşı Atatürk'e halkın gözünde büyük itibar kazandırmıştır. Bu itibar, halkı Atatürk'ün peşinde uzun bir yolculuğa çıkmasında ikna edici faktör oluyordu. O yılların Türkiye'sinde yapılmakta olan devrimlerden rahatsız olanlar vardı. Devrimden rahatsız olanların eski düzeni geri getirmek için açık ve gizli girişimlerine rağmen devrim sürdürüldü. Atatürk, çağdaşlaşmaya giden yolun

---

³⁴² Lewis, **age**, 473.

³⁴³ Kili, **age**, 289.

³⁴⁴ Sinanoğlu, **age**, 47-48.

düşünce ve davranışlarda değişiklik yapmayla başlayabileceğini görmüş ve toplumun kurtuluşunu bireylerin kurtuluşunda bulmuştur³⁴⁵.

Cumhuriyet Türkiye'si yeni bir insan tipi yaratmak zorundaydı. Yeni ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemle birlikte yeni bir insan tipi doğacaktı. O günlerde ne yeni bir toplumsal, ekonomik ve siyasal sistem ne de yeni bir insan tipi vardı. İdeal bir sistem ve insan resmi çizilerek, gerçeğin bu resme benzemesi sağlanmaya çalışıldı. Eski düzenin ve insan tipinin yerini her alanda çağdaş bir düzen ve yeni insanın alması için adım adım ilerlemeye dikkat ediliyordu. Çağdaş medeniyetlerin temelindeki düşünce biçimi olan laikliğin kurumlara, hukuka, zihniyete, günlük yaşama yerleştirilmesi ve kabul ettirilmesi şarttı. Çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak için Batı'nın yüzyıllar önce yaptığı gibi laikliği benimsemek gerekiyordu. Çağdaşlaşmanın gerektirdiği büyük dönüşümler çok büyük bir ölçüde laiklik düşüncesine dayanacaktır. Laikliğin çağdaşlaşma sürecindeki rolünü anlatan şu ifadeyi öneriyorum: Laikleştirme, ümmet toplumundan ulusa geçişte dinamo rolü oynadı, yeni ulusal harcın çimentosunu oluşturdu denebilir³⁴⁶. Laikliğin en yaygın tanımı, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu tanım, Cumhuriyet Türkiye'si'nin çağdaşlaşma sürecindeki laikliği karşılamakta yetersiz kalıyor. Laikliğin sık kullanılan bir diğer tanımı, devletin tek bir dinin koruyucusu halinden çıkıp, dinlere karşı eşit bir seviyeye yerleşmesidir. Ateş laikliği ' bir toplumda yönetenlerin yönetme yetkisini din dışı bir kaynaktan almaları ve yönetimin ilkelerini belirlerken kutsal referanslara başvurmak yerine insan aklına ve günün gereksinmelerine bakmaları' diyerek tanımlamaktadır³⁴⁷. Karpat laikliğin, 'yaşayan toplumu ve kişiyi daha serbest, daha verimli ve ahlaklı yapmak gayesini güttüğünü' belirtiyor³⁴⁸. Lewis, laik anlayışın bilimi gerçek yol gösterici kabul ederek toplum ve devlet hayatında çağdaşlaşma ve ulusal kültürü çağdaş uygarlık düzeyi üstüne çıkarma savaşımında büyük etken olduğunu tartışmasız kabul etmek iddiasındadır³⁴⁹. Kili'nin tanımına göre laiklik, 'yönetimi, siyaseti, eğitimi, devlet ve toplum yaşamının gerekli kıldığı görevleri dinin, dinsel kuraların etkisinden, tekelinden kurtarmak; devlet işleriyle din işlerini birbirinden ayırmak; usu ve bilimi devlet ve

---

³⁴⁵ Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 53

³⁴⁶ Bülent Tanör, "Laikleştirme Kemalistler ve Din", **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, ed. Mete Tuncay, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999), 191.

³⁴⁷ Toktamış Ateş, "Laiklik ve Aydınlanma", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, 177.

³⁴⁸ Karpat, **Elitler ve Din**, 20.

³⁴⁹ Lewis, **age**, 151

toplum yaşamında egemen kılmaktır³⁵⁰. Laiklik eğitimden sanata kadar pek çok alandaki uygulamalarla bireylerin düşüncülerinde, zihniyetlerinde ve davranışlarında çağı yakalamalarını sağlayan bir düşünüş biçimi olduğunu içine alacak kadar çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilmelidir.

Bunları ifade ettikten sonra, Atatürk'ü yıllarda çağdaşlaşma sürecini anlatmaya sıra geliyor. Çağı en kısa yoldan yakalamaya çalışan Türkiye'nin attığı her adım bu doğrultuda olacaktır. Her yeri düşmandan temizlenen Türkiye'nin başkentini yasa olarak saptamak bu doğrultuda atılan adımlardan birisiydi. O günlerin Dışişleri Bakanı İsmet İnönü, 9 Ekim 1923 günü, altında 14 kişinin imzası bulunan Ankara'nın başkent olması ile ilgili bir yasa maddesi önerdi³⁵¹. Bu madde, 13 Ekim 1923 günü görüşülüp tartışıldıktan sonra büyük bir çoğunlukla, Türkiye Devletinin başkentinin Ankara şehri olduğu kabul edildi³⁵². Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'un başkent olarak kalmamasının anlamını okumak önemlidir. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak çok uluslu bir imparatorluğun sembolüydü. Ankara ise eski düzeni değiştirmeye kararlı bir ulus devletinin yeniden inşa edilmesinin sembolü olacaktı. 1920'li yıllarda 25.000 nüfuslu küçük bir Anadolu kasabası olan Ankara başkent olmasıyla büyük bir değişim geçirerek Atatürk'ü yıllar olarak geçen altın onbeş yılda Ankara nüfusu 100.000'i geçen bir şehir haline gelmiştir³⁵³. Başkent yerinin değişmesinin payitahtın bulunduğu yer sözcüğünün Türkiye Cumhuriyeti için anlam ve yeri olmadığını gösteriyordu. O günlerde atılan her adım bir sonraki adımı müjdelere gibiydi. Her adım, Atatürk'ün önderliğinde çıkılan uzun soluklu bir yolda atılıyordu. Sıra eski yönetim biçimini değiştirmeye geliyordu.

Atatürk'ün kafasında egemenliğin halka ait olduğu Cumhuriyet rejimini getirmek vardır. Cumhuriyet'in ilanına tepkiler olacağını önceden öngördüğü için ancak Cumhuriyet ilan edilmeden bir önceki akşam bazı milletvekillerini çağırarak ertesi gün Cumhuriyet'in ilan edileceğini söyler. O akşam Atatürk'ün çağırdığı milletvekilleri Fethi Bey, İsmet Paşa, Kazım Özalp Paşa, Halit Paşa, Kemalettin Sami Paşa, Fuat Bulca, Ruşen Eşref Ünaydın idi³⁵⁴. Atatürk'ün İnönü ile birlikte o

---

³⁵⁰ Kili, **age**, 243

³⁵¹ Atatürk, **age**, 594.

³⁵² **age**, 594.

³⁵³ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 132.

³⁵⁴ Turgut Özakman, **Cumhuriyet Türk Mucizesi**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009), 337.

gece hazırladığı tasarı kısa fakat özlüydü³⁵⁵: ‘Türkiye devletinin yönetim biçimi Cumhuriyet’tir.’ Cumhuriyet, 29 Ekim 1923’te Yaşa Cumhuriyet sesleri arasında ilan ediliyordu. 29 Ekim 1923, saat 20:30’da TBMM yeni meclisin adını koymuş, anayasa değişikliğini kabul etmiş, Mustafa Kemal’i cumhurbaşkanlığına seçmiştir³⁵⁶.

Cumhuriyet’in ilanı, egemenliğin el değiştirerek halka geçtiği bir dönüm noktasıydı. Geleneksel düzenle köprülerin geri dönüşe imkan vermeyecek şekilde atıldığı önemli bir dönüm noktasıydı. Artık Türkiye Cumhuriyeti pek çok alanda devrimci dönüşümler gerçekleştirmek zorundaydı³⁵⁷. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanını izleyen dönem, coşkulu bir etkinlik ve yaratma dönemidir³⁵⁸. Bu devrimci dönüşümlerden ilki Cumhuriyet’in ilanıydı. Bu dönüşümden memnun olmayanlar vardı. Memnun olmayanlar düşüncelerini gazetelerde yazılarla dile getiriyorlardı. Onlar, Cumhuriyet’in ilanının sıkboğaza getirilmiş bir durum olduğunu, uygarlık dünyasının anlamış, okumuş, incelemiş, devlet yönetiminde yeterlik kazanmış kafalardan çıkacak düşünce olmadığını iddia ediyorlardı³⁵⁹. Cumhuriyet’in ilanı ile mevcut sorunların aşılacağı hakkında umut beslemeyenler vardı. Onlar, düşüncelerini devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz veya Cumhuriyet, bize yönetim biçiminin değişmesiyle kafa değişikliği de getiriyor mu ve bakanlar kuruluna girecek kişilere birer devlet kafası armağan ediliyor mu şeklinde alay edercesine ifade ediyorlardı³⁶⁰. Bu tepkiler çağdaşlaşmanın kolay olmayacağını, çok kararlı adımlar atılabilmesi halinde başarılı olunacağını işaret ediyordu. Bundan sonraki adımlar da Cumhuriyet’in ilanı kadar kesin ve kararlı adımlar olmalıydı. Siyasal ve askeri gelişmeler, Türkiye’yi 1923’te bir Cumhuriyetçilik noktasına erdirmiş ve bu tarihi an değerlendirilmişti³⁶¹.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Atatürk’ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte halifelik taraftarları büyük hayal kırıklığını uğramışlardı. Halifelik yanlıları halifelik makamını güçlendirmek için çaba göstermeye başladılar. O günlerde bazı Müslüman ülkeler halifeye bağlılıklarını bildirdiler. Halife Abdülmecit’te davranışlarıyla yasaların dışına çıkıyor ve devletten kendisine verilen ödeneğin arttırılması talebinde

---

³⁵⁵ Kili, **age**, 202.

³⁵⁶ **age**, 202.

³⁵⁷ Kazgan, **21.yüzyıla**, 59.

³⁵⁸ Sinanoğlu, **age**, 45.

³⁵⁹ Atatürk, **age**, 607.

³⁶⁰ **age**, 608.

³⁶¹ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 127.

bulunuyordu. Cumhuriyet'in ilanından halifeliğin kaldırılmasına kadar geçen 4 aylık sürede halifelik yanlıları ile uğraşılmak zorunda kalındı. Bu sürede Atatürk'e halife olması için öneride bulunanlar oldu. Süreç, biran önce halifeliğin ilanını zorunlu kılıyordu. 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılıyor ve Osmanlı soyundan gelenlerin yurtdışına çıkarılması kabul ediliyordu. Aynı tarihte Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluyordu. Ülkede eğitim ve öğretim Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birleştiriliyor, tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanıyordu. Halifeliğin kaldırılması, Diyanet İşleri'nin kurulması, eğitim kurumlarının Mili Eğitim Bakanlığı'na bağlanması ülke tarihinin ilk laiklik uygulamaları oluyordu. Muasır medeniyetlerin temelindeki düşünce biçimi olan laikliğin, kurumlara, hukuka, zihniyete, günlük yaşama yerleştirilebilmesi ve kabul ettirilebilmesi şarttı. 1924 yılı devrimleri laiklik anlayışının Türkiye Cumhuriyeti'ne girmesini sağlamışlardır. Diğer devrimci dönüşümlerle çağdaşlaşmanın gereği olan düşünce biçimi olan laiklik pekiştirilmiş ve yerleştirilmiştir. 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çağdaş uygarlıkla, insan onuru ve ruhuyla uyumlu yeni bir İslam'ın savunucusu olan modernist İslamcılar vardır³⁶². Dinsel kimlik bireyin kendi özel yaşamının bir ögesi olarak bırakılıyor, tüm gelişmiş ülkelerdeki çağdaş, akılcı kimlik bilincine yönelme oluyordu³⁶³.

Osmanlı'da Batılılaşma çabaları sonucu eğitim alanında oluşan dualist yapı Cumhuriyet Türkiye'si'ne miras kalmıştı. Muasır medeniyete yolculuk geleneksel ve modern okullardan yetişecek farklı tipte insanlarla olamazdı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde dualizme son verilmiş oluyordu. Eğitime çağı yakalamada çok önemli bir rol düşüyordu. Medeni bir millet haline dönüşebilmek için halkın çağın gereklerine göre eğitilmesi şarttır. Eğitimin hedeflenen amaca ulaşmaya yönelik faaliyetler içerisinde çok önemli olduğunu Atatürk kendi ağzından şöyle ifade etmekteydi³⁶⁴:

“Ellerimiz denizin kıyısında ve ellerimiz zincirlerle bağlı bir halde bulunuyor ve ah bir kere hür olsak da şu deniz de bir yüzsek diyorduk. İşte bugün hürriyetimizi aldık ve zincirlerimizi kırdık, denizde yüzmemize bir mani kalmadı. Fakat bir türlü suya giremiyoruz. Ayağımızı denize sokuyoruz, soğuk var. Dalsak da yüzmeye bilmediğimiz için batacak, boğulacağız. Demek, gaye hür olmaktan ibaret değilmiş. İş, yüzmeyi öğrenmekte ve kurtulmanın çaresine bakmaktaymış. İşte meydan. Ordu vazifesini yaptı. Memleketin ilim ve irfan erbabı, kendilerini gösterebilirler. Bu vatamı gür ve mesut hale getirsinler”.

³⁶² Karpat, **Elitler ve Din**, 266

³⁶³ Kili, **age**, 294-295

³⁶⁴ İsmet Gönüal, “Atatürk İnkılabının Gereği”, **Atatürk** (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi), 899.

Cumhuriyet Türkiye'si'nin inşasında eğitim çok önemli bir araç olarak görüldü. Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1921 yılında Maarif Kongresi düzenlenmesi eğitime verilen önemi belli ediyordu. Çağı yakalayabilmek için bilimsel bir eğitim sistemi gerekliydi. Cumhuriyet'in yeni eğitim kurumları ile bilimin aydınlığı getirilmeli ve böylelikle çağın gereklerine uygun donanımda nesiller yetişerek ülkenin amaçlanan medeniyet düzeyine ulaşmasını sağlamalıdır. Atatürk bu konu hakkında şunları söylüyordu³⁶⁵:

“Türk ulusunun yürümekte olduğu ilerleme ve uygarlık yolunda elinde tuttuğu meşale müspet bilimdir”.

Eğitim yeni kurulan devletin ideallerini benimsetecek ve ülkeyi daha ileri taşıyacak olan bireyleri yetiştirmeye dönük olmalıydı. Bu yıllarda liselerden Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmıştır³⁶⁶. Bu dersler üniversite düzeyindeki uzmanlık bölümlerinde okutulacaktı³⁶⁷. Yabancı okulların müfredatları da dinsellikten arındırılıyordu³⁶⁸. Din dersleri kentlerdeki okullarda 1930'da, ortaokullarda 1931'de kaldırıldı³⁶⁹. Devletin eğitimin dinsellikten arındırması dini yok etme çabası olarak algılanmamalıdır. Kemalistler maddi dünyada muvaffak olmanın önkoşulunun dinle eğitimin birbirinden ayrılması olduğu görüşünde olduklarından bu uygulamaları yapıyorlardı³⁷⁰. Laiklikle ekonomik kalkınmanın sağlanması için hedeflenen burjuva sınıfı yaratma politikası ve izlenen eğitim politikalarının çok sıkı ilişkili olduğu açıktır. 1926'da Talim ve Terbiye Dairesi kurularak Milli Eğitim konularının yönlendirilmesi ve planlanması sağlandı. Halkın eğitimin karşısında durmasına sebep olan ve olabilecek uygulamalar kaldırılmıştır. Bunlardan biri, 1927'de kabul edilen bir kanunla ilköğretim giderlerinin ayrı bir vergi halinde vatandaştan toplanması esasının kaldırılmasıdır³⁷¹. Sayım, arazi ve kazanç gibi vergilere yapılan zamlarla eğitim masrafları karşılanmıştır³⁷². Böylece, eğitim vergisi yakınlıklarıyla halkın eğitime soğuk durmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Eğitim sistemine akıl ve bilim kılavuz olarak alınıyordu. 1931 parti programında eğitimin nasıl bir vatandaş

³⁶⁵ Turan, **Türk Kültür Tarihi**, 201.

³⁶⁶ Seyfettin Gürsel, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, ed. Mete Tuncay, **75.Yılda Düşünceler, Tartışmalar** (İstanbul: Türkiye Tarih Vakfı, 1999):187.

³⁶⁷ Andrew Davison, **Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 263.

³⁶⁸ Gürsel, **age**, 187.

³⁶⁹ **age**, 263

³⁷⁰ **age**, 263-264

³⁷¹ İlhan Başgöz, Howard Wilson, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk**, (Ankara: Dost Yayınları, 1968), 94-95.

³⁷² **age**, 94-95.

yetiştireceği şöyle anlatılıyordu³⁷³: ‘kuvvetli, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletine, TBMM’ne ve Türkiye devletine hürmet etmek ve ettirmek hassas bir vazife olarak telkin olunur’. Orta dereceli okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla İstanbul ve Konya’da okullar açıldı. Mesleki öğretime önem verilerek kız enstitüleri, erkek sanat ve akşam kız sanat okulları, ticaret okulları, yapı enstitüleri açıldı³⁷⁴ ‘Türküm, doğruyum, çalışkanım’ diye başlayan öğrenci andı 1933 yılında kabul ediliyordu. Karma eğitime ilkokullarda 1924 yılında, ortaokullarda 1927, liselerde 1934 yılında geçildi³⁷⁵. Eğitim-öğretim, yeni toplum- yeni insan yaratmada başvurulan en önemli araç olmuştur³⁷⁶. Eğitim çalışmaları kuruluş yılları boyunca hızını kaybetmeden sürdürülmüştür. Sanat çalışmalarına oldukça çok değer veren Atatürk 1924 yılında Musiki Muallim Mektebi’ni kurdu. Bu mektep 1934 yılında ise Devlet Konservatuvarına dönüştü. Darülfünun kaldırılarak İstanbul Üniversitesi 1933’te kurulmuştur.1933’ten 1943 yılına kadar İstanbul Üniversitesine bağlı 45 enstitü kurulmuştu. Bunlar, istenirse hiçbir şeyin zor olmadığını gösteren uygulamalardı. Sanayi-i Nefise Mektebi’nin adı 1928’de Güzel Sanatlar Akademisi oldu. 1929-1936 yılları arasında seramik, iç mimari, grafik, süsleme sanatları bölümü açıldı³⁷⁷. 1927 yılında Osmanlı Güzellikler Evi İstanbul Devlet Konservatuvarı oldu. Ankara Devlet Konservatuvarı 1936’da kuruldu. Milli müzeler, kütüphaneler açıldı. 1936’da Ankara Dil tarih Coğrafya Fakültesi öğretime başladı. 1936-1937 yılları resim bölümü başkanlığına Leopold Levy, heykel bölümü başkanlığına Rudolf Belling, Mimarlık bölümü başkanlığına Bruno Taut getirildi³⁷⁸. Köy okullarının öğretmen açığını karşılamak üzere 1936’da Köy Eğitim kursları 1937’de Köy Öğretmen okulları açıldı.

Cumhuriyet Halk Fırkası dışında Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası adlı bir fırka daha vardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın söylemleri devrimlerden rahatsızlık duyanlar için umut kaynağı oluyordu. 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın söylemleri, iç ve dış güçlerin dinsel, etnik ve mezhep ayrılıkları körüklemesi sonucu Şeyh Sait Ayaklanması patlak veriyordu. Bu

³⁷³ Çavdar, **Türkiyenin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 3. bs. (Abkara: İmge Kitabevi, 2004), 360.

³⁷⁴ Nail Tan, **Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938**, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2006), 145.

³⁷⁵ **age**, 145.

³⁷⁶ Tanör, **age**, 186.

³⁷⁷ Tan, **age**, 172.

³⁷⁸ Tan, **age**, 172.

ayaklanma bastırıldı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı. Ayaklanma Takrir-i Sükun Yasası'nın çıkmasına yol açtı. Bu yasa, devletin 1925'ten sonra yapacağı devrimleri fazla tepki görmeden yapma gücü elde etmesini sağladı. Takrir-i Sükun yasası ile ilgili eleştirilere cevap veren Atatürk yasadan Cumhuriyet Türkiye'si'nin çağdaşlaşma hedefine ulaşmak için yararlandırdığını şöyle dile getirmişti³⁷⁹:

“Takrir-i Sükun Yasasını ve İstiklal Mahkemelerini baskı aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşüncüyü aşlamaya çalışanlar oldu. Kuşku yok ki, zaman ve olaylar, bu tiksindirici düşüncüyü aşlamaya çalışanları, besbelli utanılacak duruma düşürmüştür. Biz, alınan olağanüstü, ancak yasaya uygun önlemleri, hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasanın üstüne çıkarmak için araç olarak kullanmadık, tersine yurttaki dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık, devlet yaşam ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri, ulusun uygar ve toplumsal gelişiminde yararlı kıldık”.

30 Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ve bunlarla ilgili giysi, tören, gelenek ne varsa yasaklanması yasa ile kabul edildi. Bilimle bağdaşmayan, muskacılık, üfürükçülük, yazgı okuyuculuğu (fal) önlenmek isteniyordu³⁸⁰. Atatürk'ün en gerçek tarikatın uygarlık tarikatı olduğu düşüncesi uygulamaya geçmiş oluyordu³⁸¹.

Çağdaş toplumların ona uygun bir hukuksal zeminleri olmalıdır. Çağdaşlaşmanın gerektirdiği hukuksal zemin 1924 yılında yerleştirilmeye başlanıyordu. 20 Haziran 1924'te çağdaş devletin ihtiyaç duyduğu yeni bir anayasa yürürlüğe konmuştu. Anayasa güçler birliğine göre hazırlanmış ve meclisin üstünlüğünü benimsemiştir³⁸². 1924 Anayasası cömert demokratik haklar ve özgürlükler sağladı³⁸³. Bu anayasa zaman zaman değişikliklere gidildiyse de, 1961'e kadar yürürlükte kalacaktı³⁸⁴. Anayasanın 2. Maddesinde ‘devletin dini İslam’dır’ hükmü vardı³⁸⁵. Toplumsal şartlar yeterince olgunlaşmadan bu hükmün anayasada yer almaması düşünülmeydi. İkinci maddedeki bu hükmün kaldırılması için 1928 yılına kadar beklenecekti. Anayasa; anayasanın dayanaklarını belirten, yasama, yürütme ve yargı erklerini tanımlayan, vatandaşların kamusal hakları ve maliye alanlarındaki düzenlemelerini kapsayan düzenlemeleri kapsayan bölümlerden oluşuyordu. Bir yoruma göre 1924 Anayasası'nın 1928 yılında laikleştirilmesi, Cumhuriyetimizin çağdaş özelliğe

³⁷⁹ Atatürk, **Nutuk**, 664.

³⁸⁰ Suna Kili, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 11. bs. (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2008), 155.

³⁸¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 3**, 225.

³⁸² Kili, **age**, 204

³⁸³ Karpat, **Elitler ve Din**, 266.

³⁸⁴ Kili, **age**, 204

³⁸⁵ Karpat, **Elitler ve Din**, 266.

kavuşmasını sağlamıştır³⁸⁶. Çağdaş hukuk sisteminin yargı mensuplarını yetiştirecek olan Ankara Hukuk Okulu 1925'te açılmıştır³⁸⁷. Hukukta 1926 yılı, yıl boyunca Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu yürürlüğe girdiğinden reformlar yılı oluyordu. İcra ve İflas Yasası ve Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası ile ilgili çalışmalar 1929 yılında tamamlanarak yürürlüğe konuyordu³⁸⁸. Bütün bu hukuksal yenilikler çalışma ve yaşama standartlarının değişmesi demek oluyordu³⁸⁹. Bu kanunlar, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak için çıkılan yolda atılan büyük adımlardı. Hukuksal düzenlemeler yeni insanın doğup yaşayacağı elverişli ortamı oluşturuyorlardı. Türkiye'de milli girişimci sınıfın oluşabilmesi hedefine uygun kanunlar çıkıyordu. İktisadi hayatın modernizasyonu için zemin oluşturulmaya çalışıldı³⁹⁰. Hukuk sisteminde Osmanlı'dan kalan ikililiğin giderilmesi ve sistemin çağdaşlaştırılması birkaç yıllık bir zaman içinde gerçekleşmiş oldu. Hukuk reformları halkın yaşama tarzını ve çalışma hayatının çağdaş dünyayla bütünleşmesini sağlıyorlardı.

Yeni bir rejimin başladığını gösteren sembolik değişikliklerin yapılmasına sıra geliyordu. Rotasını modern dünya olarak belirleyen Türk ulusunun giyim kuşamı ile bunu göstermesi gerekiyordu. 1925'te bir kanunla devlet memurlarının zorunlu olarak şapka giymeleri kabul ediliyordu. Bu uygulamayı özellikle gençlerden başlayarak halkın gönüllü eylemi güçlendirdi³⁹¹. Aynı yılın 25 Kasım'ında yeni bir kanun bütün erkekler için şapka giyme zorunluluğunu koyarak fes giyilmesini cezayı gerektiren bir suç haline getiriyordu. Atatürk, aynı yıl şapka giyerek yaptığı bir konuşmada Türk halkının baştan aşağı dış görünümü ile çağdaş olduğunu göstermek zorunda olduğunu belirterek modern giyim şeklini şöyle tarif etmiştir³⁹²:

“Medeni ve uluslararası kıyafet bizim için çok değerli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve tabii ki bunların tamamlayıcısı olmak üzere başta siperli serpuş, bunu açıkça söylemek isterim. Bu serpuşun adına şapka denir”.

Toplumsal şartların neye hazır olup olmadığını ileri görüşlülüğü ile sezen Atatürk, kadınların giyim kuşamını yasayla düzenlemeye girişmedi. Kadın giyim kuşamında

---

³⁸⁶ Kili, *age*, 293.

³⁸⁷ *age*, 220.

³⁸⁸ *age*, 220

³⁸⁹ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 14.

³⁹⁰ Coşar, “Cumhuriyet Türkiye'sinde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi**, s.8(1995): 72.

³⁹¹ Kili, *age*, 214.

³⁹² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 3**, 220-221

modernleşme, toplumsal, siyasal ve ekonomik değişim süreci ile birlikte kendi kendine olacaktı.

Çağdaşlaşma amacını edinmiş bir toplumun günlük yaşamında kullandığı ölçülerde uluslararası standarda uygun olmalıdır. Bu bir modern olma özentisi değil, uygarlığın temposuna ayak uydurma işiydi³⁹³. Standardizasyona 1 Ocak 1926'dan itibaren uluslararası takvim ve saat uygulaması ile başlandı. 1 Nisan 1931 tarihinde ölçü ve ayarlar kanunu ile ağırlık ve uzunluk ölçümünde kilo ve metre sistemine geçiliyordu.

Kuruluş yıllarında okur yazarlık oranı çok düşüktür. Kullanılan Arap harfleri ile Türk dilinin özellikleri örtüşmüyordu. Okuma yazma çok güç öğrenilebiliyordu. Türk dilinin yapısına daha uygun Latin harfleri ile oluşturulacak bir alfabenin uygulanması daha uygundu. Osmanlı döneminden itibaren elitlerle halkın kullandığı dil arasında belirgin bir fark vardı. Yeni alfabenin ilanı bu ayırımın da ortadan kalkmasını sağlayacak bir girişimdi. 3 Kasım 1928'de Türk harfleri hakkındaki kanun kabul ediliyordu³⁹⁴. Atatürk ülke içinde gezilere çıktı; köy meydanlarında, sınıflarda, belediye dairelerinde ve kahvehanelerde halka ders verdi ve halkı sınavdan geçiriyordu. Türk harflerini halka öğretmek amacıyla Millet Mektepleri 1929 yılı başında açıldı. İlk aşamada okula gitmeyen, devlet memuru olmayan 15-45 yaşları arasındaki vatandaşlarımız bu okullara devama mecbur tutuldular³⁹⁵. Açılan millet mekteplerinde milyonlarca kişi okuma yazma öğrendi. Askerlik çağına gelenlere kırsalalarda okuma yazma öğretildi. Türkiye kısa zamanda halkın okuyup yazma öğrendiği bir ders odasına dönmüştür.

Altı yüzyıllık bir imparatorluktan sonra çağdaş bir ulus devlet kurmaya çalışan Cumhuriyet Türkiye'si halkın birbirine daha yakın olmalarını sağlamak ve Türkçeyi daha da zenginleştirebilmek için dil devrimine başlayacaktı. Vatan sevgisinin arttırılmaya çabaladığı 1930'lu yıllarda vatan sevgisi ile dil arasındaki bağın güçlü olduğunun Atatürk tarafından şu sözlerle altı çiziliyordu³⁹⁶.“Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin inkişafında başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil bilinçle işlensin”. Dilin bilinçle işlenebilmesi için 1932 yılında Türk Dili ve Tetkik Cemiyeti kuruldu. Koruyucu başkanlığını Atatürk'ün üstlendiği dernek 1932'de yayınladığı bir

³⁹³ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 14.

³⁹⁴ Kili, **age**, 220.

³⁹⁵ Tan, **age**, 244.

³⁹⁶ Turan, **Türk Kültür Tarihi**, 64.

bildiri ile dil devriminin amacının, Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı haline getirmek ve Türkçeyi çağdaş uygarlığın önümüze getirdiği tüm gereksinimleri karşılayacağı bir yetkinliğe erdirmek olduğunu açıklıyordu³⁹⁷. O yıllarda dili Türkçeleştirmek amacıyla yeni sözcükler türetilmesine Atatürk yeni sözcükler türeterek katılıyordu. Örneğin er, subay, kurmay, genel, özel, evrensel, kutsal önemli, arıtmak, ısı, esenlik, erdem, kıvanç, konuk gibi Türkçe sözcükler Atatürk'ün buluşu olarak Türkçeye girmiş ve yerleşmişlerdir³⁹⁸. Vatandaş Türkçe konuş kampanyaları düzenleniyordu³⁹⁹.

Tarih bilinci dil bilinci gibi ulusal devletin inşasında temel nitelikteki bağlardan biridir. Atatürk'ün tarihe olan tutkusu ve bireylerin tarihlerini öğrendikçe kendilerinde daha büyük işlere imza atma cesareti bulmaları görüşünden hareketle Türk tarihini gerçek boyutları ile ortaya çıkarmaya girişildi. Tarih konusunda bilimsel çalışmalar ve araştırmalar yapması amaçlanan Türk Tarih Tetkik Heyeti 1931'de kuruldu⁴⁰⁰. O dönemde Sinolog, Hindolog, Mezopotamya tetkiki uzmanları, Hititologlar, Rohde gibi eski Yunan-Roma öğretmenleri benzeri seçkinleri Türkiye'ye geliyorlardı⁴⁰¹. Yapılmakta olan çağdaşlaşma reformlarının benimsenmesi ve ortak bir ulusal kültür yaratılması için 1932 yılında Halk evleri kuruldu. Halk evlerinin dil ve edebiyat, güzel sanatlar, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük, tarih ve mizah kolu olmak üzere dokuz kolu vardı⁴⁰². Halkevleri sayısı kurulduğu yıl içinde 34'e ulaşmıştı⁴⁰³. 1932-1940 yılları arasında 23.750 konferans veriliyor, 12.350 temsil sahneye konuyor, 9050 konser icra ediliyordu⁴⁰⁴. Şehirlerde halk evleri, köylerde ise halkodaları kurularak bu faaliyetler yürütülmekteydi. 1951'de halkevleri bir yasa ile kapatıldığında 478 halkevi, 4322 halk odası vardı⁴⁰⁵.

Çağdaşlaşma amacına yönelen Türkiye kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatla bütünleştirilmesine girişti. Kadınlar yavaş yavaş ekonomik hayatın her alanında çalışmaya başlıyordu. Erkeklere kadınların çalışmasından rahatsızlık değil

³⁹⁷ age, 65

³⁹⁸ Turan, age, 66.

³⁹⁹ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 3.bs. (Ankara: İmge Kitabevi, Mart 2004), 366.

⁴⁰⁰ Kili, age, 226

⁴⁰¹ Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, 235.

⁴⁰² Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi tarihi 1839-1950**, 353-354.

⁴⁰³ age, 355.

⁴⁰⁴ age, 355.

⁴⁰⁵ Kili, age, 227.

eve ekmek getirdikleri için memnuluk duymaları gerektiği fikri aşılınmaya çalışılıyordu. 1929'da Cumhuriyet gazetesinin düzenlediği 'Miss Turkey' yarışmasını düzenleyen Cumhuriyet gazetesi yapılan eleştirilere aldırmıyor bütün dünyada yapılmakta olan bir işin Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılmaması için hiçbir sebep olmadığını açıklıyordu. 1932'de Dünya Güzeli seçilen Keriman Halis Atatürk'e telgraf çekiyordu⁴⁰⁶: 'Kazandığım başarı sizin ülkemiz kadınlarına ilham ettiğiniz fikirlerin sonucudur.' 1931 yılında ilk kez bir kadın cerrahımız vardır⁴⁰⁷. 1934'te kadınlar tüm seçme ve seçilme haklarına sahip olmuşlardı. 1935'te mecliste 18 kadın milletvekili bulunmaktaydı. 1938'de ise bir Türk kadın pilot vardır.

Cumhuriyet adım adım çağdaşlaşıyordu. Atatürk bütün eylemlerinin ve devrimlerinin zamanını sabırla beklemiş ve zamanı geldikçe yapmıştır⁴⁰⁸. Tüm yapılan reformlar altı temel ilkeye dayanmaktadır. Cumhuriyetçilik, devletçilik, laiklik, ulusçuluk, halkçılık ve devrimcilik olarak adlandırılan ilkeler, Kemalist modernite projesine siyasal, kurumsal ve kültürel bir bütünsel nitelik vermiştir⁴⁰⁹.

---

⁴⁰⁶ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 126.

⁴⁰⁷ Cevdet Perin, **Atatürk Kültür Devrimi**, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1981), 123.

⁴⁰⁸ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **Atatürk Yetiştirilmesi, Kişiliği ve Devrimleri**, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1973), 104.

⁴⁰⁹ E. Fuat Keyman, **Türkiye ve Radikal Demokrasi** (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2001), 177.

SONUÇ

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yokluklar içindeyken her alanda çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmayı amaç edinmiş bir Türkiye vardır. Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilecek gelişme yeteneğini sezen Atatürk ülkeyi kronik geri kalmışlığından kurtarmak için büyük bir çağdaşlaşma projesi başlatmıştır. O yıllarda Atatürk önderliğinde çağdaş medeniyet yolunda büyük adımlar atılmıştır. Yokluklar içinde atılan büyük adımlarla dolu olan o yıllar tarihte yerini aldı ve bugüne ışık tutmaya devam ediyor.

O yıllarda yapılanların ne denli büyük işler olduğunun anlaşılabilmesi için başlangıç koşullarının neler olduğunun iyi bilinmesi gerekir. Bu bilgi, Osmanlı'da Tanzimat Fermanı ve Osmanlı-İngiltere ticaret antlaşması ile başlayan süreçle, Cumhuriyet'e kalan toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının izlerini sürerek elde edilebilir. Batılılaşma hareketleri, net kararlı adımlar olmaktan çok zorunlu olarak yapılan yenilik adımları oldu. Batı'nın akılcılığı, bilimselliği ve laiklik ilkesini benimsemeyen yapılan yenilik hareketleri dualizme yol açtı. Ticaret antlaşmasının şartları kapitalistleşme sürecinde Osmanlı'nın elini kolunu bağlaması oldu. Osmanlı ticaret antlaşmaları ile başlayan süreçle emperyalist devletlere ekonomik olarak bağlanan Osmanlı yarım yüzyıl içinde bir yarı sömürge oldu. Neticede, altı çizilmesi gereken Osmanlı'nın son yarım yüzyıldaki değişim hareketlerinin Cumhuriyet döneminden kalın çizgilerle ayrıldığıdır.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin attığı adımlar çağdaşlaşma amacına yönelik kararlı ve net adımlardı. Altı yüzyıllık bir geleneği olan imparatorluğu sanayileşmiş çağdaş bir ulusal devlete dönüştürmek için her alanda adeta bir seferberlik yaşanıyordu. Sanayileşmiş çağdaş bir ulusal devletin hukuki, siyasal, iktisadi çerçevesi çiziliyordu. Köklü siyasal ve toplumsal dönüşümler ekonomi güçlü olabildiği takdirde sürekli olabilirdi. Ulusal devletin güçlü olması, rejimin oturtulması ve benimsenmesi ekonomiden geçiyordu. Ekonomide milli iktisat düşüncesi benimsendi. Milli iktisat

düşüncesiyle sermayenin milli olmayan girişimcilerden milli olan girişimcilere geçerek iktisadi kalkınma ve gelişmeyi sağlamaya girişildi. Göçler ve mübadele sonucu milli olmayan girişimcilerin büyük kısmının ülkeden gitmesi nedeniyle oluşan nüfus yapısında milli girişimcilerin ortaya çıkmasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Yerli girişimcileri destekleyici kanunlar ve düzenlemeler hızla yapılarak girişimciler için uygun ortam yaratılmıştır. Tarım, sanayi, kamu maliyesi, bankacılık, ulaşım, nüfus, eğitim, işgücü alanlarında izlenen ekonomik politikaların her birinde milli iktisat düşüncesine uygun olması dikkate alındı. Kuruluş yıllarında ülkenin her alanda yeniden inşası yapılmaya başlandı.

Tarım politikalarıyla tarımın modernleştirilmesine çabalanıyordu. Tarımdaki mülkiyet ilişkileri konusunda ise devlet o yıllarda büyük toprak sahipleri ve topraksız ya da az topraklı köylüler arasında denge siyaseti gütmekteydi. 1920'li yıllarda tarım bütün sektörler arasında hasılanın büyüme hızında lokomotif sektör oldu. Bankacılık alanında devlet ve yerli bankaların sektördeki paylarının artırılmasına çalışıldı. Günümüzdeki büyük bankalardan biri olan İş Bankası o yıllarda kurulmuştu. Osmanlı'dan enkaz halinde devralınan Ziraat Bankası'nın güçlendirilmesine çalışıldı. Dönem sonunda yabancı bankaların hem mevduat hem kredi paylarında gerilemeler oldu. Ulaşım politikaları içindeki şimendifer politikası yeniden inşa düşüncesinin güçlü bir şekilde hayata geçirildiği bir sektör oluyordu. Devlet maliyesi denince akla bütçe geliyor, o yıllarda bütçe yapmak devlet olmanın simgelerinden biri oluyordu. Bütçe açıklarından kaçınılıyor, denk bütçe ilkesi korunmasına özen gösteriliyordu. Vergiler ve tekeller bütçenin en önemli kaynakları oldular. Sağlık, eğitim, demiryolu harcamaları için bütçeden mutlaka kaynak ayrılıyordu.

1929'da dünya bunalımının etkisi ve ilk yıllardaki girişimcileri destekleme politikasının istendiği sonuçları vermemesiyle liberal politikalarından devletçi politikalara geçiliyordu. Devletçilik politikaları halkın yapamadığı işleri devletin yapması temeli üzerinde oturuyordu. Kuruluş yıllarındaki şimendifer politikası 1930'lu yıllarda sanayi politikası ile birleştirilerek iç pazarın bütünleşmesi sağlanmaya çalışıldı. Bütçe 1930'lu yıllara girerken makas içinde kalıyordu. 1930'lu yıllar bütçenin daraldığı yıllar oluyordu. Sanayileşme politikasının başarısı için tarım sektörünün alım gücünün artırılmasına çalışılmaktaydı. Toprak dağıtımı ile ilgili düzenlemeler verimli sonuçlar alamıyor, etkili bir tarım reformuna ise ulusal devletin oturtulmaya çalışıldığı bu yıllarda gidilemiyordu. Bankacılık sektörü 1930'lu yıllarda

sanayi sektöründen sonra en etkili sektörlerden biri oluyordu. Sümerbank devletçilik politikasının simgesi olurken İş Bankası yerli girişimcilere kaynak sağlama görevini üstleniyordu. Yabancı sermaye konusunda ihtiyatlı bir politika izleniyordu, dış açıktan kaçınılmasına çok önem veriliyordu. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ekonomik büyümesini değerlendirirken başlangıç koşullarından hareketle bir değerlendirme yaparsak milli iktisat düşüncesine sadık kalındığı ve ilerleme ve gelişme olduğu açıktır.

Cumhuriyet Türkiye'si'nin yeni bir insan yaratmasının zorunlu olmasını Osmanlı'nın ondokuzuncu yüzyıl boyunca çağın gerisinde bıraktıran nedenlerle ilgilidir. Cumhuriyet'le beraber çağdaş medeniyetlerin manevi özü olan laik düşüncenin yerleşebilmesi için en önemli görev eğitime verilmişti. Akılcılığa ve bilime dayalı bir eğitim verilerek teknolojiyi kullanmayı bilen yaşadığı ülke ve dünyadaki olanları yorumlayabilen, milli değerlerin bilincinde ve Cumhuriyet'in temel niteliklerine sahip çıkabilecek ülkesine bağlı bir insan oluşturulmasına çalışıldı. Bu yeni insan çağdaş yaşama dair alışkanlıklar kazandırılıyor ve yaşamdan zevk alması sağlanmaya çabalanıyordu. Cumhuriyet dönemi insanı yaratılması sürecinde Batı taklitçiliği değil, çağdaş medeniyetlerin dayandığı ilkeleri hayata geçirmek vardı. Laikliğin yerleşebilmesi için kurumsal, sembolik ve hukuksal reformlar yapılmıştı. Batının yüzyıllar içinde yaptığı aydınlanma Türkiye'de onbeş yıla sığdırılmaya çabalandı. Yapılan reformları halkın kabul edebilmesi ve halkın birbirine kaynaşarak ulusal bir kültür yaratılması için halkevleri kuruldu. İktisadi zihniyet yoksunluğunu ortadan kaldırarak halka iktisadi bilinç kazandırılmaya çabalandı. İnsanlara yerli malı kullanma, tasarruf alışkanlıkları gibi modern insan alışkanlıkları kazandırılmaya çabalanıyordu. Bunun için yerli malı haftaları, kermesler yapıldı. Dış kalıp ve göstergelerin insanların davranışlarına, alışkanlıklarına ve zihniyetine dönüşmesine; yeni insanın bunları içselleştirebilmesine çalışıldı. Aksi takdirde yapılanlar ne kadar önemli olurlarsa olsunlar tutunamayacaktı. Temel ilkeler olarak benimsenen cumhuriyetçilik, ulusalcılık, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik ve laiklik ilkeleri yeni toplumsal, siyasal ve bireysel yaşamların anahtar ilkeleri oldular. Atatürk 1936 yılında yaptığı bir konuşmada Cumhuriyet Türkiye'si'nin yeni hayatı getirdiğini şu sözlerle dile getiriyordu⁴¹⁰:

“Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk milletini emin ve metin bir istikbal yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibarıyla, büsbütün yeni bir

---

⁴¹⁰ Öztürk, *age*, 247.

hayatın müjdecisi olmuştur. Seneler geçtikçe milli ideal verimleri, güvenli çalışmada, ilerleme hevesinde, milli birlik ve irade şeklinde, daha iyi gözlere çarpmaktadır”.

Son olarak incelediğim dönemin düşünce tarihi ve yeni insan tipi sürecinin önemi göz önüne alarak söylenmesi gereken, bu sürecin anlaşılmasına katkıda bulunacak iktisadi düşünce tarihi ve yeni insan üzerine daha çok araştırmaların yapılmasını temenni etmek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- _____. **İttihatçılıktan Kemalizme**. Çev. Fatmagül Berktay. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.
- Akgül, Işıl. "1908 Genç Türk Devriminden Günümüze Paranın Değeri", **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, ed. Prof. Dr. Nevin Coşar, Prof. Dr. Melike Bildirici. Bursa: Ekin BasımYayın, 2010.
- Akıncı, Emre. "Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Finansmanı ve Savaşın Diğer Devletlerle Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Akkaya, Yüksel. **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**. İstanbul: Yordam Kitap, 2010.
- Akşin Sina ve diğ. **Türkiye Tarihi 3**, 4.bs. İstanbul: Cem Yayınları, 1995.
- Almanya Dış İstatistikleri 1880-1913 Yıllık Yayın.
- Almanya Dış İstatistikleri 1880-1913
- "Ankara'da Bir Cemiyet Teşekkül Etti". **Cumhuriyet**. 14 Aralık 1929.
- Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**. çev. İsmet Zeki Eyüboğlu 5.bs İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 2**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961.
- _____, **3**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961.
- Ateş, Toktamış. **Siyasal Tarih** İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- _____. "Laiklik ve Aydınlanma", **75. Yılda Düşünceler Tartışmalar**. ed. Mete Tuncay. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999.
- Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1973.
- Aybar, Celal. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913** Ankara: 1939.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **Suyu Arayan Adam**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- _____. **İnkılap ve Kadro**, Ankara: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1932.

- _____. "Türk Nasyonalizmi", **Kadro**. s. 20, 1933.
- Aykut, S.Ş. **Rakamla Türkiye**, c1. Ankara: DİE, 1947.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. **Atatürk Yetiştirilmesi, Kişiliği ve Devrimleri**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1973.
- Başar, Ahmet Hamdi. **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Gazi bana Çok Kızmış**. ed. Murat Koraltürk (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007).
- Başgöz, İlhan, Howard Wilson. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk** Ankara: Dost Yayınları, 1968.
- Berkes, Niyazi. **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1985.
- Bildirici, Melike. "İç ve Dış Borçlanma, Enflasyon ve Dışa Bağımlılık". **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**. ed. Prof. Dr. Nevin Coşar, Prof. Dr. Melike Bildirici. Bursa: Ekin Basım Yayın, 2010.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. 6. bs. İstanbul : Gerçek Yayınevi, 1998.
- Braudel, Fernand. **Mücadele Oyunları Maddi Uygarlık Ekonomisi ve Kapitalizm XV-XVIII Yüzyıllar**. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 2.bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Bulutay, Tuncer. **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, DIE/ILO, Ankara.
- Cem, İsmail. **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Cezar, Mustafa. **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1971.
- Cezar, Yavuz. "Osmanlı Aydını Penah Efendi'nin Sosyal, Ekonomik ve Mali Konulardaki Görüş ve Önerileri". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s.42 .1985.
- Coşar, Nevin. "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi". **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**. ed. Prof. Dr. Nevin Coşar, Prof. Dr. Melike Bildirici. Bursa: Ekin Basım Yayın, 2010.
- _____. "Cumhuriyet Türkiye'sinde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti". **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi**. s.8 1995:75.
- _____. "Osmanlı'dan Günümüze Kamu Maliyesi Üzerine Değerlendirmeler". **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, ed. Nevin Coşar, Melike Bildirici. Bursa: Ekin Basım Yayın, 2010.
- Çavdar, Tevfik. **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- _____. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**. Ankara :İmge Kitabevi, 2004.
- _____. **Cumhuriyet Devri Başlarken Türk Ekonomisi**. Bursa İktisadi ve Ticari İlimler, 1973.

- Daver, Abidin. “Yeni Bir Dumlupınar”, **Cumhuriyet**. 1935
- Davison, Andrew. **Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik**. 2.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1992.
- DİE, İstatistik Yıllığı,1929.
- DPT 1968.
- Eldem, Vedat. **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Evgin, Tülay. **Dünden Bugüne Borçlarımız**. Ankara: Başbakanlık Hazine ve Ticaret Müsteşarlığı, 2000.
- Genç, Mehmet. “Reform Sürecinde Devlet ve Ekonomi: Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünde Değişmeler”. **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**. ed. Kemal Karpat İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- Göçek, Fatma Müge. **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**. çev. İbrahim Yıldız Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- Gönül, İsmet. “Atatürk İnkılabının Gerekçesi”, **Atatürk**. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 899.
- Gül, Alim “Ebüzziya Tevfik’in Hayatı, Dil, Edebiyat, BasınYayın ve Matbaacılığa Katkıları”. Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,1990.
- Gürsel, Seyfettin. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **75.Yılda Düşünceler, Tartışmalar** ed. Mete Tuncay, İstanbul: Türkiye Tarih Vakfı, 1999:187.
- Hayvan İstatistikleri.
- Hershlag, Z.Y. **Turkey The Challenge of Growth**. Leiden, 1968.
- Hines, Walker D., “**Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki** Ankara: Köy Öğretmenevi Basımevi, 1936.
- Hulkiender, Murat. **Bir Galata bankerinin Portresi George Zarifi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003.
- İhsanoğlu Ekmeleddin. **Darülfünun**. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.
- İnönü, İsmet. **Cumhuriyet’in ilk Yılları**. (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1999)
- İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1934/35-1937/1938.
- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. c.6. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1954.

Karpat, Kemal. **İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç, ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması** çev. Şiar Yalçın İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

_____. **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, çev. Güneş Ayas. İstanbul Timaş Yayınları, 2009.

Kazgan, Gülten. **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002

Keyman, E.Fuat Doç. Dr. **Türkiye ve Radikal Demokrasi** İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2001.

Kili, Suna Prof. Dr. **Türk Devrim Tarihi**, 12.bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

_____. **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**. 11. bs. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2008.

Kongar, Emre. **21.Yüzyılda Türkiye:2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**. 35.bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Kurmuş, Orhan. **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**. Ankara: Bilim Yayınları, 1982.

Kuruç, Bilsay. **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**. Ankara: Bilgi Yayınevi 1987.

_____. **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.

_____. **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1933-1935** Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1993.

Küçükömer, İdris. **Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması**. 2. bs. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2010.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu** çev. Metin Kıratlı. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.

Maliye İstatistikleri.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**. 14. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

_____. **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**. İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, 1983.

Mears, E.G. **Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation 1908-1923**, New York, 1924.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1931.

Motorlu Araç İstatistikleri.1947

Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. 25.bs. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.

_____. **Türkiye'nin Yakın Tarihi**. 3.bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

- Ökçün, Ahmet Gündüz. **İktisat Tarihi Yazıları**. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.
- Özakman, Turgut. **Cumhuriyet Türk Mucizesi**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009.
- Öztürk, Kazım. **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Nutukları**. İstanbul: Ak Yayınları, 1969.
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Parasız, İlker Prof. Dr. "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, ed. Prof. Dr. Nevin Coşar, Prof. Dr. Melike Bildirici. Bursa: Ekin Basım Yayın, 2010.
- Perin, Cevdet. **Atatürk Kültür Devrimi**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1981.
- Puryear, U.J. International Economies and Diplomacy, zikredildiği yer: Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış.
- Sarç, Ö.C. Prof. Dr. **Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri IFM**, No:1-2.
- Sayar, Ahmed Güner. **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Ekonomik, Kültürel, Devlet Felsefesine Ait Değişmeler**. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001.
- Selik, Mehmet. **Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye 1923-1960**. Ankara: Türk İktisadi Gelişme Projesi, 1961.
- Silier, Oya. **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923-1938**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- Sinanoğlu, Suat. **Türk Hümanizmi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Son Posta, 16 Mart 1932.
_____. 28 Mart 1932 .
- Sunal, Seçkin. "Tanzimattan Günümüze Ulaştırma Alanındaki Gelişmeler". **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**. ed. Prof. Dr. Nevin Coşar, Prof. Dr. Melike Bildirici. Bursa: Ek Basım Yayın, 2010.
- Süreyya, Ali. "İktisadi Program". **Cumhuriyet**. 20 Haziran 1933.
- Tan, Nail. **Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2006.
- Tanör, Bülent. "Laikleştirilme, Kemalistler ve Din". **75. Yılda Düşünceler Tartışmalar**. ed. Mete Tuncay. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999.
- Tarım İstatistikleri.

- Tekeli, İlhan, Selim İlkin. **Cumhuriyet'in Harcı 1Köktenci Modernitenin Doğuşu**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- _____. **Cumhuriyet'in Harcı 2Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- _____. **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Tokin, İsmail Hüsrev. "Milli Kurtuluş Devletçiliği". **Kadro**. s.19, 1933.
- _____. **Kadro**. s.28
- Toprak, Zafer. **İttihat Terakki ve Cihan Harbi**. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- _____. **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Toynbee, Arnold J. **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.
- Turan, Şerafettin. **Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe**. Ankara: Bilgi Yayınevi,1990.
- _____. **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- Türkay, O. **Türkiye Nüfusu**. Ankara: AÜ Yayını Teksir,1960.
- Ulubelen, Erol. **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1967.
- Ülgener, Sabri. **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**. İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- _____. **Dünü Bugünüyle Zihniyet ve İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Konya: Selçuk Yayınları, 1966.
- Weber, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Gülistan Solmaz, 2.bs. Ankara: Alter Yayınları, 2010.
- Webster, Donald Everett, **The Turkey of Atatürk**. Philadelphia: The American Academy of Political and Social Science,1939.
- Wood, A.G. "A History of the Levant Company", Bölüm X;Yayımlanmamış İngiltere Dış İstatistikleri, Public Recors Office, Customs 8 ve Customs 10 dizileri, 1935.
- Woods, H. Colonel, Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey. London: His majesty's Stationary Office, 1925.

Yay, Turan. **'1930'lar Türkiye'sinde İktisat Politikaları Tartışmaları'**,
<http://72.29.74.39/~turanyay/files/other/1930lar.pdf>, [28.07.2011].

Yenal, Oktay. **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Yüzgün, Arslan. **Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi**. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. 1983.

ÖZGEÇMİŞ

1982 İstanbul doğumluyum. 2005 yılında Trakya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden mezun oldum. 2006 yılında TEB Çağrı Merkezi'nde çalıştım. 2007 yılında oradan ayrılarak dokuz ay süreyle Türkiye İş Bankası Bayrampaşa Şubesi'nde çalıştım.